

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE PAZARLAMA TEZLİ
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İHRACAT KONTROL VE LİSANSLARININ KÜRESEL SAVUNMA
SANAYİİ ENDÜSTRİSİNE ETKİLERİ

HAZIRLAYAN

MUHAMMED İLKAY UZUNER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. HALİL SARIASLAN

Ankara – 2023

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 18 / 01 / 2023

Öğrencinin Adı, Soyadı: Muhammed İlkay UZUNER

Öğrencinin Numarası:22020334

Anabilim Dalı: Uluslararası Ticaret ve Finansman

Programı: Uluslararası Ticaret ve Pazarlama

Danışmanın Unvanı/Adı, Soyadı: Prof. Dr. Halil SARIASLAN

Tez Başlığı: İhracat Kontrol ve Lisanslarının Küresel Savunma Sanayii Endüstrisine Etkileri

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 88 sayfalık kısmına ilişkin, 27 / 12 / 2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %3'tür. Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

“Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını” inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası:

ONAY

Tarih: 18 / 01 / 2023

Öğrenci Danışmanı Unvan, Ad, Soyad, İmza:

Prof. Dr. Halil SARIASLAN

ÖZET

Muhammed İlkey Uzuner

İhracat Kontrol ve Lisanslarının Küresel Savunma Sanayii Endüstrisine Etkileri

Başkent Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Yüksek Lisans Programı

2023

Soğuk Savaş ile başlayan savunma sanayi ürün ve teknolojilerinin transfer sürecine yönelik denetim ihtiyacı küreselleşmenin etkisiyle ortadan kalkan fiziki sınırlar sebebiyle günümüz dünyasında bu kontrollerin etkin bir şekilde uygulanmasını tehdit etmektedir. Rekabetçi piyasa ve arz kaynakları çeşitliliğinin bir sonucu olarak, ihracat kontrolleri geçmişte yıkıcı etkilere sahipken, günümüzde bu etkiler görece azalmıştır. İhracat kontrollerinin çıkış amacı olan konvansiyonel silahların, yüksek teknolojinin, enformasyon, gizli belge, akademik araştırma ve projelerin ülke dışına çıkışının kontrolü ve olası ihlallere yönelik hapis ve para cezası ilkesi günümüzde gelişmiş ülkeler tarafından dış politika aracı olarak kullanılmaktadır.

Özellikle Amerika Birleşik Devletleri, uygulamakta olduğu Silahların Uluslararası Trafiki (ITAR), İhracat İdaresi Yönetmelikleri (EAR) ve Dış Kaynaklı Varlıkları Denetleme Ofisi (OFAC) birimleri ile bu kapsamda geçmişte Türkiye'ye yönelik CAATSA yaptırımlarını uygulamıştır. Bu yaptırımlara benzer uygulamalar Rusya, Çin ve Hindistan gibi ülkelere Amerikan dış politikası doğrultusunda uygulanmıştır. Özellikle savunma sanayii ürünlerinde kullandıkları ABD menşeli ürünleri tedarik etmelerini engelleyerek bu sektördeki egemenliğini sürdürmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada, ihracat kontrolleri kavramı detaylı bir şekilde anlatılmış, ülke bazında kontrol hedefleri, araçları ve yetki alanları tanımlanmakta ve ihracat kontrollerinin Savunma Sanayi sektöründeki önemi, ihracat kontrollerinin mali boyutu, büyüklüğü ve pazar özellikleri değerlendirilmektedir.

Bu araştırma tezi kapsamında, ihracat kontrolleri aracılığıyla başta ABD tarafından uygulanan ambargo ve yaptırımlar olmak üzere tüm bu kapsamdaki uygulamaların küresel ticaret sistemi boyutu, mali, ticari ve rekabet alanlarındaki etkileri değerlendirilmiş ve ülkelerin savunma sanayi yatırımları ve tedarik kaynakları örneklerle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Savunma Sanayii, İhracat Kontrol, Lisans, Yaptırım

ABSTRACT

Muhammed İlkey Uzuner

İhracat Kontrol ve Lisanslarının Küresel Savunma Sanayii Endüstrisine Etkileri

Başkent Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Yüksek Lisans Programı

2023

The need for inspections for the transfer process of defense products and technologies, which began with the Cold War, and the physical borders that have disappeared with the effect of globalization, threaten the effective implementation of these controls in today's world. As a consequence of competitive market and the diversity of supply sources, Export Controls had devastating effects in the past, while today these effects have relatively decreased. The practice of controlling the removal of Conventional weapons which is conducive to the emergence of export controls, high technology, information, documents, and academic research projects outside the borders of the country and punishing possible violations through imprisonment and fines is used as a foreign policy tool by developed countries today. In particular, within the scope of the export control strategies carried out by the United States through the International Traffic of Arms (ITAR), Export Administration Regulations (EAR) and the Office of Supervision of Outsourced Assets (OFAC) units, countries such as Russia, China and India are prevented from supplying US origin products used in defense industry to maintain its dominance in this sector and to gain this advantage over the sanctioned countries are among the methods followed by USA, , as in the case of the CAATSA sanctions against Turkey in the past. In this study, the concept of export controls is explained in detail, country-based control objectives, tools and jurisdictions are defined, and then, the importance of export controls in this industry is mentioned by processing the expenditures, size, and market characteristics of the defense industry.

Within the scope of this research thesis, the effects of the US embargo and sanctions through export controls on financial, commercial, and competitive areas, especially the global trade system, defense industry investments and supply resources of many countries, especially Turkey, are discussed with historical examples.

Keywords: Globalization, Defense Industry, Export Control, License, Sanction

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	V
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	VI
GİRİŞ	1
1. SAVUNMA SANAYİİ VE KÜRESELLEŞME	3
2.1. Küreselleşme.....	3
2.2. Savunma Sanayii'nde Küreselleşme ve Özel Askeri Şirketler.....	6
2.3. Savunma Sanayii ve Güvenlik İhtiyacı	9
2.4. Savunma Sanayii Devlet Politikaları ve Harcamaları	12
2.4.1. NATO'nun savunma harcamaları	18
2.4.2. ABD'nin savunma harcamaları	20
2.4.3. Avrupa Birliği ve Birleşik Krallık'ın savunma harcamaları.....	23
2.4.4. Türkiye'nin savunma harcamaları	26
2.4.5. OECD ülkelerinin savunma harcamaları.....	28
2.5. Savunma Sanayii Pazar Hacmi	30
2.6. Türkiye'de Savunma Sanayii.....	33
2.6.1. Türk savunma sanayii tarihi	33
2.6.2. Türk savunma sanayii işletmeleri ve ürünleri	36
2.6.3. Türkiye'nin savunma sanayii politikası	38
2. SAVUNMA SANAYİNDE İHRACAT KONTROL REJİMLERİ VE UYGULAMALARI.....	40
2.1. İhracat Kontrollerinin Ortaya Çıkışı.....	40
2.2. Uluslararası İhracat Kontrol Rejimleri	43
2.2.1. Wassenaar Düzenlemesi.....	43
2.2.2. Nükleer Tedarikçiler Grubu	45
2.2.3. Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi.....	46
2.2.4. Avustralya Grubu.....	47
2.3. ABD İhracat Kontrolleri	48
2.3.1. İhracat kontrol kurumları ve kapsamaları	49
2.3.2. Silahların Uluslararası Trafığı (ITAR).....	50
2.3.3. İhracat İdaresi Yönetmelikleri (EAR).....	51
2.3.4. Yabancı Varlıkları Denetleme Ofisi (OFAC).....	52
2.3.5. Yaptırımlar ve ambargolar	53
2.4. AB İhracat Kontrolleri	55

2.4.1.	Yaptırımlar ve ambargolar	56
2.4.2.	İhracat lisansları.....	57
2.5.	Türkiye'nin İhracat Kontrol Mevzuatı ve Uyumuna	58
2.5.1.	Taraf olunan uluslararası ihracat kontrol rejimleri	58
2.5.2.	Yerel mevzuatlar ve ilgili kurumlar.....	60
2.5.3.	İhracat kontrol sistemi ve süreci.....	61
2.5.4.	Türkiye'ye yönelik yaptırımlar	62
3.	İHRACAT KONTROLLERİNİN ETKİLERİ.....	64
3.1.	İhracat Kontrollerinin Mali Etkileri.....	64
3.1.1.	ABD açısından etkileri	65
3.1.2.	Rusya açısından etkileri.....	67
3.1.3.	Türkiye açısından etkileri.....	68
3.2.	İhracat Kontrollerinin Küresel Ticaret Sistemine Etkileri.....	71
3.2.1.	ABD açısından etkileri	72
3.2.2.	Avrupa Birliği açısından etkileri.....	74
3.2.3.	Rusya açısından etkileri.....	76
3.3.	İhracat Kontrollerinin Rekabete Etkisi	79
3.3.1.	İhracat kontrollerinin rekabete olumlu etkileri	79
3.3.2.	İhracat kontrollerinin rekabete olumsuz etkileri	81
4.	ÖNERİLER VE SONUÇ	84
4.1.	Sonuç	84
4.2.	Öneriler.....	87
	KAYNAKLAR.....	89

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1: 2001'den 2021'e kadar küresel askeri harcamalar	16
Şekil 2: Ülkelerin 2021 yılı Savunma Sanayi Harcamaları ve GSYİH oranı.....	17
Şekil 3-2022 NATO ülkelerinin Savunma sanayii harcamaları	19
Şekil 4: Bazı NATO ülkelerinin savunma harcamalarının GSYİH oranı	19
Şekil 5: 2022 yılı AB ülkelerinin savunma harcamaları.....	25
Şekil 6: OECD Ülkelerinin 2021 Yılı Savunma Sanayii Harcamaları.....	28
Şekil 7: Savunma Sanayii İhracatında Ülke Pazar Payları	32

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
ACDA:	Arm Control and Disarmanent Agency (Silahların Denetlenmesi ve Silahsızlanma Ajansı)
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı
AIA:	Aerospace Industries Association (Havacılık ve Uzay Endüstrileri Birliği)
Ar-Ge :	Araştırma- Geliştirme
ASEAN:	Association of South Eastern Asian Nations (Güneydoğu Asya Uluslar Birl.)
BAFA:	Bundesamt für Wirtschaft und Ausfuhrkontrolle (Ekonomi ve İhracat Kontrolleri Federal Bürosu)
CD:	Conference on Disarmament (Silahsızlanma Konferansı)
CGEA:	Community General Export Authorisation (Topluluk Genel İhracat İzni)
COCOM:	Coordinating Committee for Multilateral Export Controls (Çok Taraflı İhracat Denetimleri Eşgüdüm Komitesi)
DKK:	Deniz Kuvvetleri Komutanlığı
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
EAR:	Export Administration Regulation (İhracat İdaresi Yönetmeliği)
EUGEA:	EU General Export Authorisations (AB Genel İhracat Yetkileri)
FISMA:	Federal Info. Security Modern. Act (Federal Bilgi Güvenliği Modern. Yasası)
FTKR:	Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi
GATT:	General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarife ve Tic. Genel Anl.)
GPS:	Global Positioning System (Küresel Konumlandırma Sistemi)
GTİP:	Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu
Hv. KK:	Hava Kuvvetleri Komutanlığı
IAEA:	International Atomic Energy Agency (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)
ITAR:	International Trade of Arms Regulations (Uluslararası Silah Ticareti Mevzuatı)
İMMİB:	İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri
KBRN:	Kimyasal Biyolojik Radyolojik Nükleer
KİS:	Kitle İmha Silahları
KKK:	Kara Kuvvetleri Komutanlığı

KSS:	Kimyasal Silahlar Sözleşmesi
MKEK:	Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu
MSB:	Millî Savunma Bakanlığı
MSY:	Milli Savunma Yönetmeliği
MTCR:	Missile Technology Control Regime (Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi)
NASA:	National Aviation and Space Agency (Ulusal Havacılık ve Uzay Ajansı)
NATO:	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NDK:	Nükleer Düzenleme Kurumu
NGEA:	National General Export Authorizations (Ulusal genel ihracat izinleri)
NSG:	Nuclear Suppliers Group (Nükleer Tedarikçiler Grubu)
NTG:	Nükleer Tedarikçiler Grubu
OFAC:	The Office of Foreign Assets Control (Yabancı Varlık Kontrol Ofisi)
ÖAŞ:	Özel Askeri Şirket
PWC:	PricewaterhouseCoopers
SDN:	Specially Designated Nationals And Blocked Persons List (Özel Belirlenmiş Vatandaşlar ve Engellenen Kişiler Listesi)
SHP:	Stratejik Harekât Planı
SIPRI:	Stockholm International Peace Research Institute (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü)
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSI:	Sectoral Sanctions Identifications List (Sektörel Yaptırım Tanımlama List.)
SSM:	Savunma Sanayi Müsteşarlığı
STK:	Sivil Toplum Kuruluşu
TAEK:	Türkiye Atom Enerjisi Kurumu
TSK:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV:	Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TÜBİTAK:	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
TÜMAS:	Türkiye'nin Millî Askerî Stratejisi
UAEA:	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UK:	United Kingdom (BK - Birleşik Krallık)
WA:	Wassenaar Arrangement (Wassenaar Düzenlemesi)
WMD:	Weapons of Mass Destruction (Kitle İmha Silahları)

GİRİŞ

“İhracat kontrolleri, dış politika doğrultusunda güvenlik risklerini önlemek ve müdahale etmek için vazgeçilmez bir araçtır.” (BAFA, 2021)

Bu yüksek lisans tezinin amacı, küreselleşmenin etkisiyle değişen sınır kavramı ve dolayısıyla artan kontrol ihtiyacının Savunma Sanayiinde oluşturduğu etki ve ülkelerin kontrollere ilişkin kullandıkları enstrümanların uluslararası pazarda yarattığı tesirin ortaya konmasıdır. Tez yazım süresince elde edilen bilgi, veri ve kaynaklara ilişkin literatür taraması gerçekleştirilmiş sonuç olarak nitel veriler toplanarak bu betimleyici araştırma oluşturulmuştur. Özellikle ihracat kontrollerini uygulayan ülkeler ile bu uygulamalar sonucunda yaptırımlara maruz kalan devletlerin karşılaştırılması ve bağımsız değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmeler başta ülke bazlı güvenlik ihtiyacı ve savunma gereksinimleri incelenerek savunma sanayii ile savunma harcamalarının analizine istinaden gerçekleştirilmiştir.

Konu bütünlüğünü sağlamak amacı ile dört temel bakış açısından yola çıkılarak bu araştırmada sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Başta genel özellikleri ele alınarak küreselleşmenin savunma sanayiine etkileri, ülkelerin savunma anlayışları ve tehdit algılarının politik yansımaları ile ülkelerin tabi olduğu ihracat kontrol rejimlerinin uygulanmasındaki amaç ile dış politikaları arasındaki uyuma dikkat çekilmek istenmiştir.

İçeriğin akış mantığı tümevarıma yönelik işlenmiş ve bu sebeple öncelikle Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan ihracat kontrolleri etkilerinin zaman içerisinde değişiminin anlaşılabilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda küreselleşmenin savunma sanayii üzerindeki etkisi ile değişen güvenlik algıları, küresel savunma sanayii harcamalarındaki yıl bazlı değişimi ve buna bağlı olarak savunma sanayi pazar hacmi ile ürün çeşitlerinin dünya çapındaki değişimi ortaya konmak istenmiştir.

Devamında ise birçok ülkenin gönüllülük esaslı tabi olduğu ihracat kontrol rejimlerinin tarihi, çeşidi ve ülke bazlı uygulamaları ele alınmıştır. Özellikle Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanan ihracat kontrolleri ve bu kontrollerin dış politika gereği ambargo ve yaptırımlara dönüşme süreci ile ABD’nin Türkiye’ye yönelik uygulamış olduğu yaptırım ve ambargoların etkinliği değerlendirilmiştir. Son olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği tarafından uygulanan çeşitli yaptırımların tesiri ve yansımaları mali, ticari ve rekabet perspektifinden derlenerek ortaya konmuştur.

Ele alınan bu başlıklar altında bu yüksek lisans tezi sonuç ve öneriler dahil olmak üzere dört ayrı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde küreselleşme çatısı altında savunma sanayiinin küreselleşmesi ile insanlığın var oluşundan bu yana süre gelen güvenlik ve savunma gereksinimleri incelenmiştir. Ayrıca bu doğrultuda dünyadaki gerçekleşen atılımlar ve harcamalar ile savunma sanayii pazarının hacmi ve özelliklerine dünya çapında ele alınmış ve ek olarak Türkiye açısından da değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde ise ihracat kontrollerinin tarihsel süreci, kontrol rejimleri ve ülke bazlı ihracat kontrol uygulamaları ortaya konulmuştur. Özellikle Türkiye açısından değerlendirme yapılabilmesi için Türkiye'nin ihracat kontrol rejimleri ve ilgili kurumları incelenmiştir. Başta yerel kontrol sistemleri ve uygulamaları olmak üzere uluslararası kontrollere tabi oluş açısından çeşitli kaynaklar ışığında bilgiler derlenmiştir. Bölümün sonunda ise ihracat kontrolleri kapsamında Türkiye'ye karşı uygulanan ambargo ve yaptırımlar aşamaları ve sebepleriyle ortaya koyulmuştur.

Üçüncü bölümde ise ihracat kontrollerinin ülke ve birlik bazlı etkileri maliyet, ticaret ve rekabet açısından değerlendirilmiştir. Bu bölümde mali ve ticari etkileri öne çıkan ülke ve birlikler ele alınırken rekabet etkileri küresel çapta olmak üzere derlenmiş ve son bölümde ise tüm bu etkileri oluşturan etkenler göz önünde bulundurularak sonuç ve öneriler belirtilmiştir.

1.SAVUNMA SANAYİİ VE KÜRESELLEŞME

2.1. Küreselleşme

Küreselleşmenin kavramsal karşılığı İngilizce ‘den globalization (küreselleşme) olarak çevrilmiş olup anlam olarak kesin kabul gören bir tanımı bulunmamaktadır. Terim olarak ayrıldığında İngilizce kökünde ‘‘globe’’, dünya ve yuvarlak geometrik şekil yani Türkçe kökündeki Küre’yi tanımlar. Oxford sözlükte küreselleşme kültürel, dini ve ticari sistemlerin dünya üzerinde tek pazar haline gelmek suretiyle ülkelerin birbiriyle bilgi ve araştırmalarının kolayca aktarılmasına olanak sağlayan sistem entegrasyonu olarak ifade edilmiştir (Oxford Reference, 2022).

Genel özellikleri itibariyle küreselleşmenin ortaya çıkışı insanlığın ilk dönemlerine dayanmaktadır. Bugünün Afrika’sı olan eski Mısır’da alfabenin ortaya çıkışı, yılın 365 gün olarak bölünmesi, takvimin icadı, metal, cam, kâğıt ve taşın ilk defa kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca ticaretin uluslararası boyutlara ulaşması için önemli bir gelişme olan kanalların inşasını da bu dönemde gerçekleştirmişlerdir (Agbo, 2012). Böylece bu coğrafyadan Avrupa’ya bir ticaret yolu oluşmuş ve bu yol üzerindeki çeşitli noktalarda bugünkü Avrupa, Asya ve Afrika başkentleri oluşmuştur (Rogers, 1973). Ayrıca deniz ticareti ile dünya üzerindeki tüm kıtalar ve adaların ulaşılabilir olması sağlanarak küreselleşmenin ilk adımları atılmıştır. Ekonomi temelli küreselleşme ise İspanyol kolonileşme girişimleri sonucunda çeşitli maden yataklarından çıkarılan değerli maddelerin deniz yolu ile taşınması ve yerel ekonomiye kazandırılması ile başlamıştır. Bu gelişmeler sonrasında İspanyolların bu gücü İngilizler tarafından 1588 yılında kırılmış akabinde Avrupa’daki gelişmeler ve yaşanan savaşların sonucunda ortaya çıkan Sanayi Devriminin de etkisiyle günümüzdeki modern küreselleşmeye adım atılmıştır (Nau, 2009).

İspanyollar tarafından başlatılan bu sömürgecilik kavramı ile dünyadaki gelişmiş birçok ülke kendi aralarında çetin mücadelelere girmiş ve egemenliklerini gelişmemiş ülkelere karşı geniş coğrafyalara yayma doğrultusunda çalışmışlardır. Özellikle bu dönemde başta ABD olmak üzere birçok ülke ulusal çıkarları doğrultusunda bir yandan hakimiyet alanını genişletmeye çalışırken bir yandan da rakiplerinin hakimiyetini kısıtlamaya yönelik girişimlerde bulunmuşlardır (Rogers, 1973). Böylece aslında bir anlamda ihracat kontrollerini ortaya çıkaran ulusal çıkarların korunması mantığıyla güvenlik ve denetim ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Sanayi devrimi ile değişmeye başlayan dünya düzeni ve ekonomik sistem dönemselleri olarak ülkeleri içe kapanmaya zorlasa da çoğu zaman ticaret ve ekonominin gelişimine şahit

olunmuştur. Özellikle ilk zamanlarındaki dokuma sanayi, demir çelik, ulaştırma, kimya çağı, elektrik çağı ve benzin motoru çağı olmak üzere 6 döneme ayrılan sanayi devrimi süreci (Freyer, 1961) ile küreselleşme kavramının alt yapısının oluşmasına başlanmış ve günümüzdeki ekonomik, politik ve sosyal yapıdaki değişimlerle bu kavramın etkilerinde bir bütünlük sağlamıştır (Gonzalez, 2016).

Birbirine bağlı bu sosyolojik ve ticari ilişkilerin ekonomik ve siyasal düzeyde etkileri bazı ülkeler açısından ancak 19. Yüzyılda hissedilmiş olmasına rağmen tam anlamıyla küresel düzeyde uygulama ve faaliyetlerin gerçekleştiği yapılanmalar 1960'lı yıllarda ortaya çıkmıştır (Çubukçu,1999:7). Bu durum özellikle Sovyetler birliğinin etkisinin azaldığı ve dünyanın çift kutuplu halinin ABD egemenliğindeki tek kutuplu düzeye geçişin başladığı zamanla aynı döneme denk gelmektedir. Özellikle küresel ekonomi kavramlarının ortaya çıkışı ve uluslararası ticaretin yukarı yönlü bir ivme kazanması da bu dönemde gerçekleşmiştir. Sovyetlerin etkili olduğu dönemlerde dünyanın adeta ikiye bölünmüş olması ve devletlerin Amerika müttefikleri ve SSCB ürünlerini tedarik edenler olarak ikiye ayrılması sebebiyle bu dönemde hiçbir şekilde küresellikten bahsedilemiyordu (Büyükbaykal, 2014).

Bu durum özellikle Sovyetlerin etkisinin azalmaya başladığı 20.yüzyılın ortalarından itibaren özellikle üçüncü dünya ülkeleri başta olmak üzere birçok ülke ekonomisinin devletçi ekonomilerden serbest piyasa ekonomisine geçişiyle değişmiştir. Bu gelişmeler Sovyetlerin hâkim olduğu dönemin yarattığı etkiyi tersine çevirerek tam anlamıyla küresel ekonominin yayılmasında önemli rol oynamıştır (Gezgin, 2005). Bu gelişimin alt yapısına etki eden bir diğer önemli katkı özellikle 1980 yılı itibariyle küreselleşmenin kavramsal olarak da yayılmaya, belirginleşmeye ve etki alanının hiç olmadığı hızda genişlemeye başlaması da sağlamıştır. Özellikle ticari faaliyetlerin yerel veya bölgesel sınırlarını yıkarak uluslararası boyuta genişlemesi, doğrudan yabancı yatırımların farklı kıtalara yayılması ve üretimde tek nokta felsefesinin ortadan kalkarak üretim zincirlerinin oluşmasıyla küreselleşme öncelikle ekonomik anlamda potansiyelini bu dönemde göstermiştir. Küreselleşmenin ön plana çıktığı bu zaman zarfına müteakiben kavramın siyasi, teknolojik, çevresel ve sosyo-kültürel boyutları da zamanla ön plana çıkmıştır (Bayar, 2008).

Bu dönemin ardından takip eden süreçte küreselleşmenin pik noktası diye tabir edilebilecek dönem hiç şüphesiz ikinci dünya savaşı sonrası değişime uğrayan toplum ve devlet yapılarıyla oluşmuştur. Gelişen teknolojik ve siyasal düzenin de etkisiyle dijitalleşme, tüketim toplumlarının ortaya çıkışı, entegrasyonun artması ve birlik kavramlarının oluşması bu yükselişin eserleridir. Dolayısıyla ülkelerin ekonomilerinin birbirine zincirlenmesi ile

bağımsız ekonomi ve yerel piyasa kavramları ortadan kalkmış böylece devletlerin ekonomik yapılarındaki değişimlerde daha sorumluluk sahibi olması sağlanmıştır (Beyter, 2020).

20. yüzyıldan itibaren şekillenen küreselleşmenin günümüzde de etkisini hissettirdiği çeşitli boyutları mevcuttur. Özellikle yatırımcı ve üretimlerin dünya çapına yayılması ve ekonominin dünya çapında ulus üstü niteliğe ulaşması bu açıdan küreselleşmenin gerçekleşmiş ilk etkisi olarak bilinmektedir. Bu denli yüksek bir ekonomik faktörün oluşmasındaki temel sebep özellikle 1945 yılında sona eren II. Dünya Savaşı sonrasında 20.yüzyılın ortalarından itibaren ülkelerin kendi aralarında olmakla beraber evrensel çapta da gümrük tarifelerinde ve dış ticaret vergilerinde önemli miktarda indirim uygulanmış olmasıdır. Bunun sonucunda dış pazarın ülkeler için yerel pazara göre daha fazla getiri sağladığı görülerek ürünlerin küresel pazara taşınmasının önü açılmıştır (Bayar, 2008). Özellikle teknolojinin de gelişmesiyle ülke ekonomileri dışa açılmış ve kapitalizmin etkisindeki ekonomik düzen uluslararası çapta yayılmıştır. Bu duruma ilişkin en somut örnek çeşitli menkul kıymetler ve küresel piyasanın Wall Street, Frankfurt ve Tokyo gibi merkezlerden yönetilmesi ve tüm faaliyetlerin bu merkezlerde işlem görmesidir. Bu ivme doğrultusunda bir kar küresi gibi çapını genişleterek oluşturduğu büyüme ile küreselleşmenin olumlu etkilerinin öne çıktığı 20.yüzyıl ortaları ile 2019 yılı arasındaki küresel ticaret miktarı bu sayede yaklaşık 50'ye katlanmıştır (Beyter, 2020).

Bu durum ayrıca günlük hayatımızda kalabalığın içerisine karıştığımızda çevremizde gördüğümüz tüm fastfood, giyim, kozmetik ve diğer markaların aslında dünyanın birçok noktasında faaliyet gösterdiği ve kimi ülkelerde bu faaliyetlerini yer aldıkları toplumla bütünleşmek adına farklı isim ve logolarla da gerçekleştirildiği fark edilebilir. Özellikle emperyalizm ile bütünleşen ünlü bir fastfood zincirinin yıllar sonra Rusya'da faaliyete başlaması ve bu değişimin Rus halkı tarafından günlerce yoğun ilgi ile karşılanması küreselleşmenin en somut örneklerindendir. Söz konusu örnek aslında bir yandan küreselleşmenin sosyo-kültürel boyutunu da gözler önüne sermektedir.

Bu durum küreselleşmenin ulusallık boyutundan ziyade modernizmin toplumsal etkisi ve kültürel entegrasyonu sonucunda oluşmuştur. Küreselleşmenin sosyo-ekonomik boyutu özellikle Avrupa ve Amerikan kültürünün etkisi altında dünyaya yayıldığı bilindiğinden (Beyter, 2020) bu yayılma özellikle teknoloji ve iletişim imkanlarının genişlemesi ve kullanıcı sayılarının artmasıyla dünya üzerindeki çeşitli milletlerin bu iletişim kaynakları üzerinden kültürel bütünleşmeyi sağlamasıyla yaşadığımız yüzyılda daha da hızlanmıştır. Böylece insanlar farklı toplumların kültürlerinde kendileri açısından pay çıkararak dünya kültürünü geri planda bırakmış ve küresel kültür kavramını kabullenmiştir (Bayar, 2008).

Küreselleşmenin bir diğer etkisi ise siyasi dönüşümler ve değişen ulusal güvenlik algılarıdır. Sovyetler birliğinin etkisinin azaldığı dönemlerde ve özellikle 20.yüzyılın başlarında hâkim olan otoriter yönetimler ve monarşik yönetim biçimlerinin aksine günümüzde küreselleşmenin etkisiyle devletler uluslar, uluslararası kuruluşlar, kurumlar ve STK'ların katkılarıyla güçler ayrılığı ilkesine göre yönetilmektedir. Küreselleşmenin siyasi etkisi bu açıdan temel mantık olan çok etkenli sisteme örnektir. Bu sayede ülkelerin iç ve dış politikaları arasındaki bağımsızlık giderek azalmış ve iç politikalar gereği iç güvenliğe yönelik hamleler dış politikaları da etkiler hale gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en büyük etken geçmiş dönemlerde olan terör, çatışmalar, askeri güç ve iktidar kavgaları gibi olguların yerini gelişen teknolojiyle beraber günümüzde nükleer silahlanma, kitle imha silahlarının yayılması, terörün örgütlenerek uluslararası boyutlara gelmesi, düzensiz göç dalgaları, yasadışı mali kaynak aktarımları ve uyuşturucu ticareti gibi yalnızca bir ülkeye veya bölgeye yönelik olmayan bunun dışında dünya çapında da güvenlik riski oluşturan faktörlerin ortaya çıkmasıdır (Bayar, 2008).

Bu sebeple ülkelerin savunma sanayiine yönelik yatırımları ve gelişmeleri küreselleşmenin de etkisiyle iç güvenlik önlemlerinin alınmasını gerekli kılmakla beraber küresel güvenliğe de dolayısıyla katkı yapılmasını sağlıyor. Özellikle NATO ve BM gibi uluslararası kuruluşlar ülkelerin ulusal güvenlik kaygıları doğrultusunda kaydettikleri ilerlemeler ve savunma sanayii teknolojilerinin küresel güvenliğin sağlanabilmesi için kullanılması amacıyla oluşmuştur. Bu gibi devlet üstü kuruluşlar küreselleşmenin güvenlik ve savunma kavramlarına yönelik etkisini öne çıkarmaktadır.

2.2. Savunma Sanayii'nde Küreselleşme ve Özel Askeri Şirketler

Savunma sanayii terim olarak askeri kullanıma yönelik gerçekleştirilen her türlü enformasyon nitelikli yazılı kaynak, görsel veriler, stratejik evrakları ve endüstriyel parça ve askeri kullanıma yönelik ürünlerin üretildiği ve bu kapsamda Ar-GE faaliyetleri yürüten tesislerin bütünüdür (Resmi Gazete, 2022). Savunma sanayinde küreselleşmeye yönelik adımlardan ilki olan ihracat kontrollerinin 1947 yılında imzalanan Truman Doktrini ile başlamış ve SSCB'nin dağılması ile sonlanan Soğuk Savaş'ın hemen ardından kapsamı hızlıca genişletilmeye başlanmıştır.

İlk aşamada belirli ürünlere yönelik denetimler ve yasaklamaların uygulanması ihtiyacı oluşmuş ve bu talebi ABD'de Savunma Bakanlığı'nın desteklediği iki kuruluş karşılamıştır. Bu kuruluşlar geniş çaplı karmaşık askeri silah sistemlerinden sorumlu bir ana yükleniciden ve belirli sınıf ve sayıdaki basit askeri silah sisteminden sorumlu bir alt

yüklenici firmadan oluşmaktaydı. Sonrasında ise Avrupa'daki büyük firmaları da kapsayan geniş bir ağ kurulmuştur. Takip eden 1992-2000 yılları arasında belirli firmalardan oluşan fakat tümünün eşit söz sahibi olduğu bu kontrol sistemi günümüzdeki oligopol yapısına ulaşmıştır (Hayward K. , 2001). Küreselleşme temelde teknolojik gelişim, sosyal değişim ve çağın gereksinimlerinin de etkisiyle dünya genelinde ülkeler ve bölgeler arası sınırların önemini yitirdiği ve ulusların sosyal-ekonomik bütünlüğünün sağlandığı bir dünyayı ifade ettiği düşünüldüğünde bu kontroller nitelik olarak teknolojinin yayılmasını engellemesi açısından küresellikle zıt anlamlar ifade etmektedir (Thompson, 1999).

Bu durumun temel sebebi savunma sanayi endüstrisi için küreselleşme kavramının henüz yeni bir olgu olması sebebiyle etkisi bu sektör açısından henüz tam gerçekleşmemiş ve hissedilmemiş olmasıdır (Gansler & Lucyshyn, 2013). Bu durumun ardındaki neden araştırıldığında küreselleşmenin, ülkelerin ulusal çıkarları için birçok farklı sektörde sağladığı avantajlara ek olarak savunma sanayinde güvenlik ve bilgi aktarımından kaynaklı gizlilik riskini oluşturma potansiyelinin yüksek olduğu görülmektedir (Marcusen & Costigan, 1999).

Ülkelerin, amaç ve hedeflerine ulaşmadaki temel stratejisi olan ileri teknoloji ürünlerin üretilmesi, özel ve yetkin kolluk kuvvetlerine sahip olmak ve bu gelişim ivmesini sürekli hale getirme arzusu günümüzde de devam etmektedir (Gansler & Lucyshyn, 2013). Bu politikaların geneli orta-uzun vadede üretimde bölgesel güç olmaya yönelik olduğu göz önüne alındığında küreselleşme akımının etkili olduğu bu dönemde bölgesel güç olma hedefinin ne kadar gerçekçi olduğu tamamen ülkenizin küresel savunma sanayi endüstrisindeki yeri ile bu piramidin neresinde olduğunuz ile bağlantılıdır (Hayward P. K., 2000). Bu hususta eski Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle ülkesinin güçlü olabilmesi için yalnızca ordusunun güçlü olmasının yeterli olmayacağını, tam bağımsız ve özgün ürünlere sahip bir savunma sanayine ve buna bağlı olarak bilgi birikimine sahip olunması gerektiğini vurgulayarak aslında savunma sanayii gelişiminin çok faktörlü bir etki mekanizmasına sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Conze, 1995).

Küresel piyasada belirli bir noktadan yönetilmeyen veya bağımlı olmayan dağıtım ağları, özellikle tedarikçi veya dağıtıcıya dayalı olan merkeziyetçi piyasa sistemlerinin aksine üretici açısından oldukça önemli avantajlar sağlamaktadır (Dicken, 1998). Fakat günümüzde tüm bu avantajlara rağmen ABD savunma kurumu savunma sanayinde çok daha kendine yeten bir yaklaşımla tamamen kendi kabuğunda üretmek arzusundadır. Bu düzen diğer ülkeleri de Amerika merkezci bir piyasaya yönelmek zorunda bırakmaktadır (Bitzinger, 1999). Söz konusu yapıyı oluşturan sebeplerden biri de ABD'nin uyguladığı ihracat

kontrolleri ve kısıtlamaların küreselleşmenin aksine işleyişi ve piyasanın küreselleşmesine engel olmasıdır (Cox, 1996). Savunma sanayi gibi ülkelerin dış politikaları ve güvenlik stratejilerinin ön planda tutulduğu sektörlerde satın alma ve ürün ihracatı konusunda küreselleşmenin getirdiği bu avantajları ülke ve kurumlarca göz ardı edilebilir ve ulusal politikalar doğrultusunda ilerleyebilirler (Maye, 2017). Bu durum bazı ülkeleri alternatif kaynağa yöneltirken bazı ülkeler ise ABD'nin merkezîyetçi yaklaşımını arz güvenliği sağlaması sebebiyle ve yakınlaşma amacıyla tercih etmektedir (Jones, 2006).

Küreselleşmenin etkisiyle oluşan merkezîyetçi sistem ve dolayısıyla oluşan güvensizlik ve istikrarsız ortam sebebiyle konvansiyonel silahların kullanımı artmış ve dolayısıyla savunma ve güvenlik kontrolü silah üreticisi birkaç ülkenin hakimiyeti altına girmiştir. Piyasanın devletler yerine Çok Uluslu Şirketler gibi piyasaya yön verecek kuruluşlar tarafından yönlendirilmesi gerektiğini düşünen neo-liberalizm kaynaklı felsefe savunucuları savunma sanayii alanında özel askeri şirketleri oluşturmuş ve bu düşüncenin temelini oluşturan de-regülasyon yani kuralsızlık ilkesiyle faaliyet gösteren bu şirketlere özel sermaye imkanları kapsamında tüm olanaklar sağlanmaktadır (Yayım, 2006).

Birleşmiş milletlerin tüm barışçıl çabaları ve girişimlerine rağmen bu uğraşların aksine işleyen ve savaşlar üzerinden dolaylı kâr amacı güden özel askeri şirketler, soğuk savaşın bitimiyle birçok alanda olduğu gibi değişime uğrayan ordu ve savunma anlayışının bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Paralı askerlik kavramı ile benzer gibi gözükse de aslında birçok açıdan ayrılmaktadır. Özellikle borsalarda işlem görmesi, emekli veya ordudan ayrılan askerlerin istihdam edilmesi ve yasal şirketler olması özel askeri şirketleri ayıran önemli hususlardır. Ayrıca, küresel anlamda oluşan risk ve tehdit durumu ve ülkelerin gelişen teknoloji ve konjonktüre uyum zorunluluğu sebebiyle bu şirketlerin varlığı gerekli hale gelmiştir. (Ekmekçioğlu, 2020) Artan terör saldırılarına karşı ve bölgesel işgallerde kullanılan özellikle belirli bir standart düzene sahip olmayan yapılarıyla öne çıkan bu şirketlere talep özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında artmıştır (Yılmaz S. , 2007).

Günümüzde bu özel askeri şirketlerin sınıflandırılması kaynaklara göre farklılıklar göstermekle beraber genel görüş 3 farklı sınıfa ayrıldığı yönündedir. Diğer bir görüş ise aktif ve pasif olarak ikiye ayrılması yönündedir. Bu düşünceye göre sahada görev yapan ve sınır ötesi vb. hareketlere katılan şirketler aktif olarak değerlendirilirken üretim yapan, danışmanlık ve eğitim verme görevini icra eden şirketler ise pasif özel askeri şirketler olarak nitelendirilmektedir. Ancak bu sınıflandırma aktif ve pasif kavramlarının göreceli olması sebebiyle genel olarak kabul görmemektedir (Singer, 2021).

ÖAŞ'lerin faaliyet zincirinin ilk sırada yer alan askeri hizmet tedarikçileri, müşterilere askeri destek ekipmanları, taktik ve stratejik destek ve danışmanlığın dışında ağır sınıf teçhizatlar, uçaklar ve taarruz helikopterleri gibi üst düzey askeri unsur ile de görevlerini icra etmektedirler (Singer, 2021). Bir diğer sınıf ise askeri danışmanlık şirketleridir. Bu şirketler her türlü eğitim ve koordinasyon danışmanlıkları veren personele sahiptir. Bu şirketler devamlı ordularla iç içe bulunsalar da sahada ve muharebelerde yer almaz ve risklerin eğitim verdikleri tarafa devredilmesini sağlarlar. Bu durumun bir askeri danışmanlık şirketlerinin etkisiz olduğu izlenimini vermemesi gerekir. Sebebi ise modern savaşlarda güç yalnızca makine, asker ve teçhizat ile değil aynı zamanda bilgi ile de sağlanır. Bilgi sayesinde sağlanan bu güç ülkelerin ordularının alınan eğitimlerle orduların tesirinin artması ve gerekli bölgelerde hakimiyet kurmasını sağlamaktadır (Ekmekçioğlu, 2020).

Sınıflandırmanın son unsuru olan askeri destek şirketleri ise arka planda çalışan ve daha çok destek ve bakım faaliyetlerini yürüten bir nevi savaşa hazırlayan şirketlerdir. Bu şirketler aslında ikinci dünya savaşından beri var olan ve özel askeri şirketler arasında en eski olmasına rağmen etkinlik ve fark yaratma katsayıları sebebiyle geri hizmet olarak görülmektedir (Singer, 2021). Bu şirketler ilgili alanlarda "Savaş müteahhidi" olarak bilinirler fakat arka planda oluşları sebebiyle araştırma ve değerlendirmelerde pek yer almazlar (Ekmekçioğlu, 2020).

Devletlerin ÖAŞ'lere yönelik tutumu genellikle olumludur. Bunun sebebi devletlerin henüz bu şirketlerin olumsuz etkilerine karşı yüzleşmemiş olması ve uluslararası kontrol kapsamında bir denetim yapılmadığından dolayı tehlikelerinin tahmin edilememesidir. Olası bir ihlal veya suç gibi durumlar günümüzde yalnızca devletlerin kendi kanunları ile aşılmaya çalışılmaktadır. Diğer yandan bu şirketlerin ABD gibi ülkelerce kullanımı ile sahada elde edilen avantaj ve kazanımları sebebiyle diğer ülkeler de çıkarları doğrultusunda bu şirketlere olumlu açıdan bakmaya ve değerlendirmeye devam edeceklerdir (Schreier & Caparini, 2005).

2.3. Savunma Sanayii ve Güvenlik İhtiyacı

Güvenlik kelimesi dilimizde itimat etmek ve birine inanmak olarak bilinen güven kelimesinden gelmektedir. Bu köken 8.yüzyıl'dan 11.yüzyıl'a kadar Türkistan bölgesinde itibar anlamında kullanılan "Küven" kelimesinden türemiştir. 11.yüzyıldan 19.yüzyıl'a kadar bu kelime aşağılamak, tepeden bakmak gibi olumsuz anlamlarda kullanılmış fakat dil devrimi günümüze ile sonuna -lik eki eklenip güvenlik kelimesi olarak gelmiştir (Birdişli, 2011). İngilizcede ise Latince "securus" kökeninden türeyen "security" kelimesi olarak

bilinmektedir. Latince anlamı ile bir şeyden emin olma, emniyette olmak gibi anlamlar teşkil etmektedir (Galare, 2005). Ülkelerin güvenlik zirveleri ve ulusal güvenlik alanlarında yaptıkları görüşmelerde aslında güvenlik kelimesinin İngilizce karşılığı olan “security” kelimesinin kökeniyle paralel olarak tehlikelerden uzak olmak ve ihtiyaç ve gerekliliklerin giderilmesi amacıyla gerçekleştirdikleri görülmektedir (Birdişli, 2011).

Güvenlik kavramının kesin belirlenmiş uluslararası bir tanımı yoktur. Bunun sebebi bu kavramın bireye, millete ve kültürle göre farklılık göstermesi olarak gösterilmektedir. Siyasi, ideolojik ve tehdit anlayışları değişkenlik gösterdiğinden güvenlik kavramı çeşitli gruplarca farklı yorumlanmaktadır (Booth, 1997). Güvenliğin evrensel bir tanımının olmadığı düşünüldüğünde güvenliği sağlamanın ne kadar zor olduğu da tahmin edilebilir (Osisanya, 2022). Buna rağmen güvenlik kavramı insanlık tarihinin başından günümüze kadar sosyo-ekonomik, bireysel ve siyasal güvenlik başta olmak üzere hayatın birçok alanında ortaya çıkmaktadır. Fakat günümüz toplumlarında güvenlik terimi şiddete karşı yürütülen bir mekanizma olması sebebiyle anlamını değiştirmiştir. Modern devlet diye tabir edilen günümüz ulus-devlet yönetimlerinde güvenliğin sağlanması ve tehdide karşı gelme anlamında imkanların da gelişmesiyle, toplum üzerinde merkezi otoritenin daha önceki dönemlere kıyasla daha etkin bir rol oynaması, güçlenmesi ve ülke içi huzurun tesis edilmesi sağlanmıştır. Bu güç modern devlet anlayışından önceki dönemlerde devletlerce gösterilememekteydi (Giddens, 1985).

Günümüzde kullanılan ulusal güvenlik terimleri 1618 yılında başlayan ve aynı yıl Vestfalya Anlaşması ile son bulan Otuz Yıl Savaşları sonrası İngiltere’deki iç savaş sürecinde oluşmuştur. Bu anlaşma ile aslında Ulus-Devletin yalnızca iç işlerinde etkili olmadığını, dış güvenliği tesis eden unsur olduğu da ortaya çıkmıştır. Anlaşma öncesi dönemlerde devlet yöneticileri, varisleri ve din adamları tarafından yönetilen uluslar ve evrensel geçerliliği olan kanunlar mevcuttu. Bu şartlarda egemenliğini ve savunma ihtiyacını belirli sınırlarda sağlayabilen ulus-devlet anlayışına ihtiyaç vardı. Emanuel Kant bu düşüncüyü değiştirerek günümüzde devam eden laiklik anlayışı ile bütünleşmiş bir ulus-devlet anlayışını ortaya attı. Bu düşünce ile bugünkü Birleşmiş Milletleri gibi devletlerin güvenliği ve hukuklarının ortak çıkar doğrultusunda korunduğu uluslar üstü kuruluşların fikri temelleri atılmış oldu (Holmes, 2015).

Mutlakiyetçi yönetimlerden ulus-devletçi yönetimlere evirilen dünyada ulus-devlet ve güvenlik kavramlarında izlenebilen önemli değişimlerden biri de gerileme sürecinde olan Fransa’nın yerine geçmek isteyen İspanya’nın artan ve azalan gücüdür. Özellikle erken dönemlerde Avrupa’nın bölgesel gücü olarak beliren fakat 17.yüzyılın başlarında gerileyen

İspanya'nın değişken güç durumu sonucunda Avrupa'da istikrar sağlanamadı ve dolayısıyla Almanya'nın dağılmasını hızlandırdı. İspanya bir güç dengesi sağlayamamış ve bu durum sonucunda yalnızca Fransa'nın yerine geçme şansını kaybetmekle kalmayıp Kıta'nın büyük güçleri arasına girme ihtimalini de kaybetmiş oldu. Bu gelişmeler üzerinde yükselişe geçen Fransa'nın eline geçen bu güç ile modern dünya düzenine adım atan ve yönlendiren ilk ulus olmuştur. Devletler arasındaki ilişkileri, askeri ittifakları ve ordu-devlet ilişkileri bu 13.yüzyıl ve 17.yüzyıl arasında gelişen silah teknolojisi ile değişikliklere uğramıştır. Bu dönemde özellikle İspanya'nın gerilemesinin temel sebebi bu değişikliklere ayak uyduramamış ve geleneksel sistemlerle ordu ve devlet biçimini sürdürmeye çalışmış olmasıdır (Giddens, 1985).

17.yüzyıl sonrasında sanayi ve siyasi politikalar tamamen güvenlik faktörü ön planda tutularak belirlenmiş ve güvenlik ve savunma sanayii iştirakli adımlar Sanayi Devrimi ve takip eden yıllarda atılmıştır. Geleneksel savunma yöntemlerinin aksine insan gücünün yerini bilim ve teknik alanındaki gelişmeler sonucu ortaya çıkan robotik makinalar almıştır. Bu dönemde silah, araç ve gereçleri üreten firmalar ortaya çıkmış ve savunma sanayiinin temelleri de böylece atılmış olmuştur. Bu firmalar bulundukları ülkelere savunma anlamında emek ve istihdam alanında katkı sağlasa da güvenlik anlamında bazı dönemlerde sivil-asker ayrımlarının ortadan kalktığı durumlarda çalışanlar, ürettikleri makinaların kurbanı olmuşlardır. Savunma sanayiini oluşturan bu firmaların sayılarının artmasıyla ülkelerin ekonomik sistemi içerisinde dahil olmaya başlamış ve hatta bazı dönemlerde sanayi endüstrisinin ana üreticileri olmuşlardır. Bu firmaların rolü tüm dünyayı etkileyen ve dünyadaki sistemleri değiştiren Birinci dünya savaşında belirleyici olmuştur. Savaşta özellikle savunma teçhizatlarını üretemeyen veya tedarik ve lojistiğini sağlayamayacak duruma gelen ülkeler için askeri gücün hiçbir önemi kalmamıştı (Kennedy, 1983). Bu durum tüm uluslar tarafından gözlemlenmiş ve güvenlik ve bağlı olarak oluşan savunma ihtiyacı endüstriyel zincir içerisinde ekonomik ekosisteme dahil olmuştur.

Ulusal güvenlik teriminin ortaya atıldığı 1940'lı yıllarda yalnızca toprağın korunması, vatandaşların huzuru ve egemenlik hakları gibi sınırlı anlamlar ifade ediyordu. Günümüzde ülkelerin ekonomik yapıları, finansal istikrarı, sosyal şartları, eğitim yapısı ve sağlık imkanları ve bağımsızlık gücü tamamen ulusal güvenlik ve savunma politikasına bağlıdır (Smiljanic, 2018). Ulusal güvenlik, ulus-devletlerin varlıkları boyunca farklı dönemlerde maruz kaldıkları tehdit, şantaj, engellemeler ve mücadelelerle başa çıkılabilesini sağlayan geliştirilmesi gereken ve zaman içerisinde değişmesi gereken politikalar (Pranowo, 2010).

Devletler ulusal güvenliği tesis etmek için tüm savunma kurum ve kuruluşları ile müşterek çalışmaktadır. Savunma sanayinde güvenlik özellikle savunmaya yönelik kullanım amaçlı ürünlerin üretildiği, akademik ve bilimsel araştırma yapılan milli gizli statüsünde çıktılarını, bu amaçla çalışanların ve çalıştıkları kurum ve kuruluşun muhafaza ve güvenliğinin sağlanması bütününden oluşmaktadır. (Resmi Gazete, 2022). Dolayısıyla savunma sanayii güçlü olmayan bir ülkenin egemen güç olması mümkün olmadığı gibi ekonomik olarak gelişmesi de söz konusu olamaz. Küresel düzenin hızlı değişkenlik gösterdiği günümüzde ordusunun ihtiyacını karşılayamayan ve dönemin teknolojik gereksinimlerine erişemeyen devletler güvenliğini sağlayamaz. Bu durum ancak güçlü bir savunma sanayiinin oluşturulması ile mümkün olabilir. Savunma sanayii güçlü olan ülkeler ayrıca diğer ülkelere karşı stratejik müttefiklik ve iş birliği kurma noktasında elini güçlendirecektir.

Savunma sanayiinin güçlü olması ile büyük ölçüde güvenliğin sağlanacağı varsayılsa da bu durum yeterli değildir. Küreselleşme ile gelen teknolojik ve yeniliklerle güvenlik sorunu daha derinleşmiş ve farklılaşmıştır. Özellikle anlık değişen sosyo-ekonomik şartlar, ekolojik dengenin bozulması, hukuki ihlaller, radikal grupların ve etnik çatışmaların artışıyla 20.yüzyılın sonlarında milletler arası ilişki ve çatışmaların uluslararası bir platformda çözülmesi, ekolojik sorunların çözümü ve nükleer düzenlemelerin sağlanabileceği “kapsamlı güvenlik” anlayışı ortaya çıkmıştır (İzci, 1998). Bu çerçevede oluşan BM, NATO ve AGİT gibi uluslararası kuruluşlar güvenliği küresel olarak sağlamaya çalışmaktadır. Özellikle 2014 yılından itibaren gündemde yer alan Ukrayna krizinin çözümü kapsamında birçok girişimde bulunulmuş ve ayrıca tarihi boyunca da terör, siber savaş ve ülkeler arasındaki diğer çatışmaların çözümünde etkin rol oynamışlardır.

2.4. Savunma Sanayii Devlet Politikaları ve Harcamaları

Dünya üzerindeki hemen hemen her ülkenin kendi coğrafyasında egemenliğini veya sınırlarını tehdit eden bir savaş, terörizm, siyasi ve ekonomik gerilim mevcut. Küreselleşen dünyada ülkeler ayrıca komşu, müttefik veya çıkar ortağı olduğu ülkelerin güvenliğinden ve istikrarından da kendi menfaatleri doğrultusunda ilgilenmekte ve müdahil olmaktadır. Böylesine dinamik ve değişken bir siyasi düzenin içerisinde hükümetler kendi imkân ve idealleri doğrultusunda birçok farklı politika uyguladılar.

Bu politikalardan en belirgin olanlarından ilkinde bazı ülkeler yerli ve milli savunma sanayi politikaları izlerken diğer politikada ise ülkeler ithal etme yoluyla askeri envanterinin ihtiyaçlarını giderme yolunu izler. İkinci türde bir politika izleyen ülkeler için kilit nokta ise

olası bir kriz veya ihtilaf durumunda bağımlı hale gelen ülkenin ne kadar güvenilir olacağının değerlendirilmesi gerekliliğidir. Bu noktada tabi yerel üretimlerle donatılmış bir ordunun sahip olacağı motivasyon ve hızlı lojistik imkanları da fark yaratacak olup asker ve orduya devletin gücünü hissettirecektir (Inbar & Zilberfarb, 1998).

Diğer ülkelerde devletlerin savunma sanayiine farklı şekil ve oranlarda şirket ve iştiraklere dahili olabiliyor. Fakat buna rağmen piyasanın serbestliği her zaman gözetiliyor. Nadiren bazı devletler sınırları içerisindeki firmaların rekabetini arttırmayı amaçlasa da geneli ihracat ve yabancı pazarlardaki rekabetçi piyasayı hedefliyor. Bu sebeple hükümetlerin savunma sanayii politikalarından biri ülke sınırları içerisindeki endüstriyi geliştirmek olsa da bir taraftan da rakipleri zayıflatmak doğrultusunda hamleler de gerçekleştirmekteler. Bunlardan biri de ABD gibi yüksek teknoloji üretimlerinin gerçekleştiği ülkelere çeşitli fon, teşvik ve hibelerle belirli firmaları kendi ülkelerine çekmek için gerçekleştirilen girişimlerdir. ABD’de var olan mevcut sistem ülke içerisindeki firmalara yönelik esnek üretim ve geliştirme toleransı sağlaması bakımından diğer ülkelere farklılaşmaktadır. ABD’nin tüm dünyadaki savunma sanayiini denetlemesi ve tek alıcı olmasına rağmen kendi sınırlarında daha çok “bırakın yapsınlar” düşüncesi hakimdir. (Gansler, 2011).

Öte yandan günümüz savunma sanayii anlayışına yansıyan bir diğer tecrübe ise geçmiş dönemlerde gerçekleşen I. ve II. Dünya savaşları, artan terör ve gelişen teknolojinin yaratmış olduğu etkidir. Özellikle bu dönemlerde ülkeler yalnızca ordu ve askeri gücün yeterli olmadığını düşünmüş ve bu sebeple ulusal güvenliği kurumsal bir yapılanma ile yeniden şekillendirme yoluna gitmişlerdir ve bu gelişmeler üzerine ülkelere Milli Güvenlik Kurulu benzeri kuruluşlar ortaya çıkmıştır (Akgüner, 1983). Günümüzde halen ülkelerin savunma sanayii politikaları devletlerin çeşitli milli güvenlik kuruluşlarına denk kurumlar tarafınca belirlenmektedir. Bu belirlemeler; ülkelerin jeopolitik konum, sosyal ve tarihi ilişkiler ve gelenekler, tehdit toleransı, kanun ve düzenlemeler ve çevresel faktörler göz önüne alınarak oluşturulur (MGK, 2022). Dolayısıyla ülkelerin kapitalizm veya sosyalizm ile yönetiliyor olmasına bakılmaksızın dünya üzerindeki tüm ülkelere savunma sanayi ve güvenlik politikalarında hükümetin baskınlığı söz konusudur (Gansler, 2011).

Milli güvenlik kavramının anlamı ülkeler için zamana, şartlara ve konjektürel durumlara göre değişiklik göstermektedir (Akgüner, 1983). Almanya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Hollanda, Letonya, İrlanda, Polonya ve Slovenya’da sadece sivil üyelerden oluşan kuruluş olup, ABD, İspanya, İtalya, Portekiz, Yunanistan, Hırvatistan, Bulgaristan, Estonya, Litvanya, Macaristan, Romanya ve Slovakya’da ise

aralarında kuvvet komutanları ve Genel Kurmay başkanının da olduğu bir kurul mevcuttur. Danimarka, Finlandiya, İsveç ve Lüksemburg'da ise MGK benzeri bir yapılanma bulunmamaktadır. Türkiye'de ise 15 Temmuz 2018 yılında gerçekleştirilen son değişiklik ile Jandarma Genel Komutanının kurul üyeliğinden çıkarılarak Cumhurbaşkanı Yardımcılarının dahil edilmesiyle birlikte 10 üye ile toplanan Milli Güvenlik Kurulu bünyesinde Milli Güvenlik Siyaseti belirlenmektedir (MGK, 2022).

Milli güvenlik kaygıları sebebiyle gerçekleşen savunma harcamalarının bir kapsamı olan savunma ekonomisi savunma sanayi ve iktisat kavramlarının 20. Yüzyılda bir araya gelerek olası savaş ve sulh durumlarında devletlerin ekonomik yatırım ve maliyetlerinin hesaplanma ihtiyacı doğmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu durum savaşta olduğu kadar savaş sonrası oluşan barış ortamlarında da savaşta kaybedilen insanlara, yaralananlara, sakat kalanlara ve ölenlerin ailelerine uzun yıllar devam edecek olan destekler gibi savaşın oluşturduğu insani ve mali bedellerinin hesaplanması ve bu durumdan kaçınma ve önleme yollarının aranması ile oluşmuştur. Dolayısıyla, savaşın ucuzu veya düşük maliyetlisi yoktur. Öncelikle eğer ortada bir savaş varsa başta ölümler, yaralanmalar ve ruhsal bozuklukların oluşturduğu insani bedeli rakamlara indirgenemese de sosyal ve sağlık açısından maliyetlerinin ne boyutlarda olabileceği ölçülebilir.

Diğer bir maliyet kalemi ise ülkelerin fiziksel sermayeleri diye tabir edilen ve sınırları içerisinde yapılan bina, köprü, teknoloji, enerji kaynakları ve ticaret kaynaklarına verilen zarardan oluşan maliyetlerdir. Dolayısıyla, savaşlarda ve sonrasında oluşan tüm maliyetler Savunma ekonomisini oluşturur. Savunma ekonomisinin yönetilmesi ve olası bir savaş durumunda maliyet ve gereksinimleri karşılayabilmek ve savaş sonrasında bu durumu sürdürebilmek için savunma sanayi ortaya çıkmıştır (Kennedy, Britannica, 2022).

Özellikle küreselleşmenin beraberinde getirdiği iç ve dış politika ayrımlarının ortadan kalkmış olması sebebiyle ülkelerin savunma harcamalarının ölçümü oldukça güçleşmiştir. Bu durumun altında yatan en önemli sebep savunma amacıyla gerçekleştirilen harcamaların kapsamının net olarak kestirilememesidir. Özellikle savunma amaçlı alınan eğitimler veya savunma sanayiine yönelik ekonomik atılımların da bu kapsama alınması birçok görüş tarafından desteklenmektedir. Fakat genel itibarıyla savunma sanayii harcamaları dört temel kapsamda ele alınmaktadır. Bunların ilki olan ulusal savunma kavramı askeri amaçla ulusal güvenliğin güçlendirilmesi ve bir ülke veya grup tarafından gerçekleştirilebilecek potansiyel fiili saldırılara karşı bir savunma mekanizmasının geliştirilmesi kapsamında olan harcamalar en gerçekçi değerlendirme olarak öne çıkıyor.

Diğer bir savunma harcamaları başlığı olan iç güvenliğin tesisi doğrultusunda gerçekleştirilen harcamalar özellikle meşru hükümetin veya devletin mevcudiyetinin yasa dışı örgüt veya muhalif yapılanmalara karşı her türlü saldırıya yönelik savunma önlemleri harcamalarını tanımlamaktadır. Buna ek olarak tören ve prestij harcamaları ve ulusal kalkınmaya yönelik yatırımlar da bazı görüşlere göre savunma sanayii harcamaları kapsamında yer almaktadır (Ceyhan & Asiloğulları, 2019).

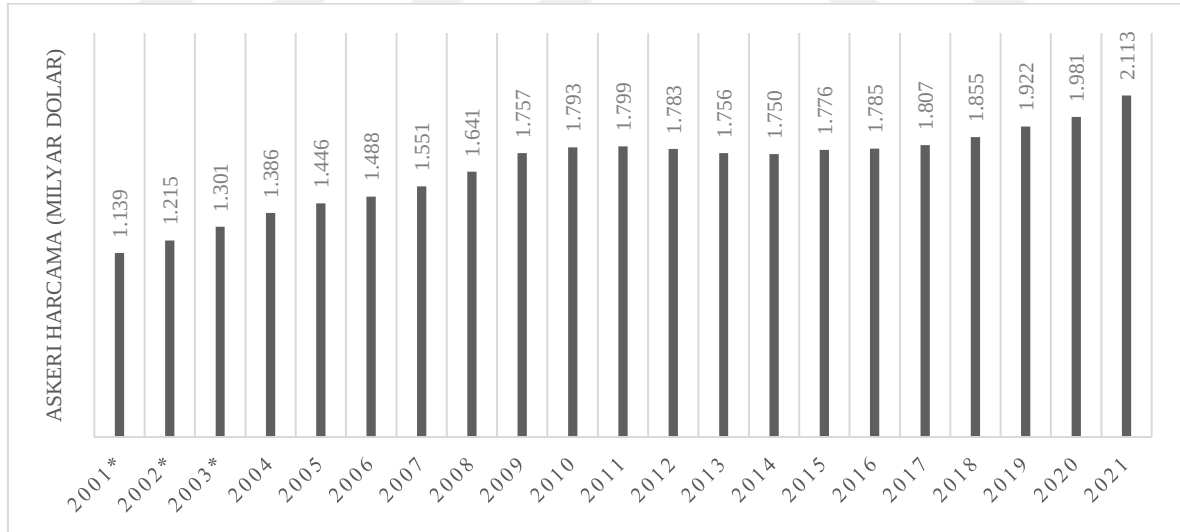
Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ordu bir ulus için en belirgin ve önemli güç unsurudur. Ordular yalnızca dış tehditlere karşı değil iç tehlikelere karşı da devletini ve milletini korur. Bir ülkenin ulusal güvenliği o ülkenin ekonomisini, halkını, kamusal yapısını ve kültürünü korumayı ifade eder ve devletin görevleri arasında yer alır. Bu sebeple dünya çapında ordulara ve savunma harcamalarına yapılan yatırımlar da ülkelerin ve orduların büyüklüğü ile orantılıdır. Bilindiği üzere sırayla Çin, Hindistan ve ABD dünyanın en büyük askeri gücüne sahiptir. Dünyada 36 ülke hariç tüm ülkelerin kendi orduları vardır. Ayrıca birçok ülkede de zorunlu askerlik olduğu ve dünya nüfusunun arttığı da düşünüldüğünde ordu kapasitelerinin ve harcamalarının artışı devam edecektir.

Dolayısıyla savunma sanayii gelişmiş ülkelere bakıldığında tarihlerinde savaşların, kayıpların ve bazılarında dağılmaların olduğu görüleceğinden, bu savunma ekonomisi ile savunma sanayi ilişkisinin aslında sosyo-kültürel ve siyasal etkilerinin olduğuna dair en önemli kanıtlardan biridir. Bununla beraber ülkelerin savunma harcamalarının toplanması ve analiz edilmesi kesin bilgilere dayanmaz yalnızca beyan edilen bilgiler baz alınarak gerçekleşir. Bunun sebebi ülkelerin ve orduların kendileri için gizli saydıkları bilgileri kamuya açma konusundaki tedbir ve gizlilik önlemleridir. Devletlerin ilgili kamu kurum ve kuruluşları dahi askeri harcamaları incelerken veya denetlerken nadiren yakın ve detaylı inceleme yapar veya sonuçlarını kamu ile paylaşır (Happe & Wakemann-Linn, 1994).

Özellikle gelişmiş ülkelerde ve bazı gelişmekte olan ülkelerde savunma sanayii yapısının gücü aynı zamanda politik ve dolayısıyla ekonomik güç olarak ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Bu sebeple savunma sanayii harcamalarını bir kamusal harcama olarak nitelendiren Keynesyen görüşü bu harcamaların ileriye dönük hem ekonomik hem istihdam açısından devletlere olumlu etki yaratacağını savunmaktadır. Bu görüşe göre savunma sanayiine yönelen ülkelerin yatırımlarını arttırması ile katma değerli ürün üretilen bu sektörde çok uluslu şirketler başta olmak üzere çeşitli yatırımların ülke ekonomisine katılacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla yatırımlarla büyüyen ülke savunma sanayii ekonomik katkının yanı sıra ülke istihdamına da katkı sağlayacağı belirtilmiştir (Bekmez & Destek, 2015).

Bu sebeple savunma sanayii harcamaları ülkelerin varlığı ve rekabet olduğu süreçte devam edecektir. Dolayısıyla ülkelerin ordularını askeri teçhizat ve teknoloji ile donatma arzusu süreceğinden enflasyon ve tedarik kaynaklı fiyat artışları ülkelerin savunma gücünü ön planda tutma arzularından dolayı taleplerde herhangi bir azalmaya sebep olmaz (Raguvanshi, 2007). Bu durumun en temel sebebi diğer endüstrilerde olduğu gibi talep noktasının çeşitli olmaması ve ürünlerin yalnızca devletler tarafından satın alınmasıdır. Ayrıca savunma sanayi ürünlerinin birçoğu çift kullanımlı olduğundan farklı endüstrilerde de değerlendirilme imkanları vardır. Kompozit ürünlerin hafif sanayide değerlendirilmesi, internet ve iletişim alanlarında savunma sanayi ürünlerinin kullanılması gibi bir ürünün birden fazla alanda kullanımı çift kullanım veya ‘‘dual-use’’ olarak tanımlanır. Bu da aslında savunma alanına yapılan yatırımların kısa ve orta vadede ülkedeki birçok sektöre yönelik katkıların da sağlanabileceğini göstermektedir (Uzun, 2007).

Savunma sanayii ülkelerin varlıklarını gelecekte teminat altına almak için en önemli unsur olarak kabul edilmektedir. Yalnızca sanayii olarak değil teçhizat, donanım ve modern ordu kavramları ile de ülkeler askeri unsurlarını güçlendirmek ve fark yaratmayı amaçlamaktadır. Bu sebeple savunma sanayii harcamaları özellikle Ukrayna-Rusya ihtilafı ile başlayarak sürekli olarak küresel anlamda artışa geçmiştir.

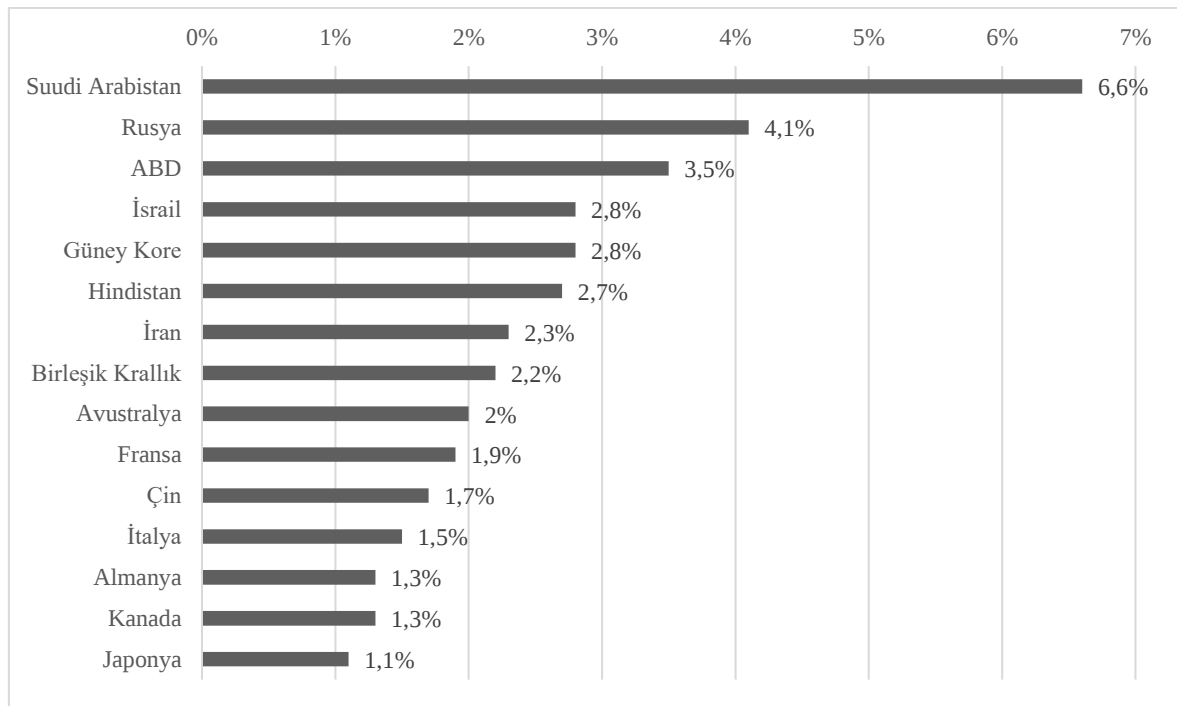

Şekil 1: 2001'den 2021'e kadar küresel askeri harcamalar

Koronavirüs salgınına rağmen sürekli olarak artış eğiliminde olan küresel savunma sanayii harcamaları Şekil 1'de görüldüğü üzere 2020 yılına oranla %0,7 artışla 2021 yılını 2 trilyon doların üzerinde tüm zamanların en fazla savunma harcaması yapıldığı yıl olarak kapatmıştır. Böylece art arda 8 yıl savunma sanayi harcamalarında artış meydana gelmiştir.

Bu harcamaların yaklaşık %62'sini ABD, Çin, Hindistan, Birleşik Krallık ve Rusya oluşturmaktadır.

Diğer yandan savunma sanayii harcamalarının büyüme rakamları ile ilişkilendirilmesine yönelik birçok görüş ortaya koyulmuştur. Neo-klasik düşünce olarak nitelendirilen görüş açısından savunma sanayii harcamaları ulusal ekonomi ve genel politikaya olumsuz etki ettiğini iddia etmektedir. Bu durumu ise savunma sanayiinin gelişmesine yönelik yapılan harcamaların diğer sektörlere aktarılması gerektiği ve özellikle bu yatırımların gelişmekte olan ülkelerin mali yapısına göre yüksek miktarlarda olduğunu ve diğer alanların ihmal edilmesine sebep olması olarak açıklanmaktadır (Looney, 1997).

Şekil 2: Ülkelerin 2021 yılı Savunma Sanayi Harcamaları ve GSYİH oranı

2021'deki keskin ekonomik toparlanmanın bir sonucu olarak, küresel savunma harcamaları dünya gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYİH) oranı 2020'de yüzde 2,3 iken %-0,1 puan düşerek 2021'i yüzde 2,2 olarak tamamladı. Şekil 2'de görüleceği üzere Hindistan ile dünyanın en fazla savunma ithalatı gerçekleştiren ülkesi olan Suudi Arabistan %6,6 oran ile öne çıkmaktadır (Statista Research, 2022). Öte yandan ABD tarafından Ukrayna'yı işgal etmesi sebebiyle ambargo uygulanan Rusya, üretim için parça ve ürün yetersizliği sebebiyle diğer ülkeler tarafından tedarik edilen ürünleri daha pahalıya almasının da etkisiyle 2021 yılında gerçekleştirdiği savunma sanayi harcamaları ile GSYİH oranı %4,1 olarak ikinci sırada yer almaktadır .

2.4.1. NATO'nun savunma harcamaları

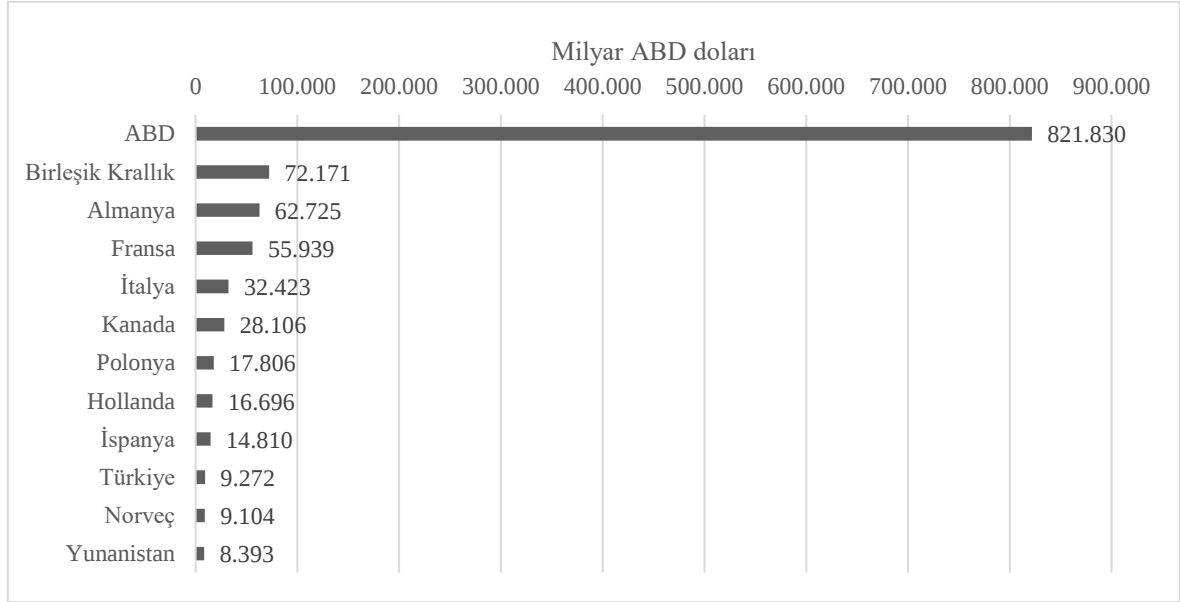
Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), 30 üyeden oluşan uluslararası bir ittifak olup 2022 yılı itibariyle toplamda yaklaşık 3,3 milyon aktif askeri personele sahiptir. Türkiye, toplamda 447 bin askeri ile 1,3 milyon askerli Amerika Birleşik Devletleri'nin ardından 2. en çok asker ile bünyesinde yer alan ülkedir (NATO). Toplamda 20723 savaş uçağı, 1048 kara-hava aracı ve 8485 helikopter olmak üzere çok miktarda ve çeşitte savunma unsuru mevcut (GFP, 2022).

Özellikle Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı işgal etmesi ile başlayan Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş karşılıklı askeri ve politik sürtüşmeler içerisinde 2022 yılına kadar gelmiştir. Bu süre zarfında NATO Genel Sekreteri Stoltenberg başta olma üzere birçok otorite ülkelerin yerel savunma sanayiini geliştirmemesini eleştirmek suretiyle dile getiriyordu. Özellikle NATO'nun 2014 yılında gerçekleştirilen Galler Zirvesi sırasında ülkelere GSYİH'nin asgari yüzde 2'sinin savunma sanayiine aktarılması kuralını kabul ettirerek bu taahhüdün 2024 yılına kadar sürdüreceğini açıklamıştı. Birçok ülke bu hususta ulaşmayı hedeflediği net bir rakam bildirmemesine rağmen 2022 yılı sonu itibariyle bu barajı yalnızca 9 ülke geçebilmiştir. Rusya'nın baskıları arttıkça ülkeler yıldan yıla artan savunma sanayii harcaması gerçekleştirirken gerek ülke sayısı gerekse miktar olarak bu harcamalar yeterli görülmemektedir. Türkiye'nin 2022 yılı savunma sanayii harcamalarının GSYİH oranı ise %1.22 olup Hollanda'nın ardından 9. Sırada yer almaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin de yer aldığı ve barajın altında kalan toplam 20 NATO ülkesinin savunma harcamalarını arttırması talebi birçok görüşmede ülkelere bildiriliyor (Buchholz, 2022)

Savunma harcamaları terimi NATO için genellikle üye devletlerin kendi iç güvenliğine yönelik yapılan harcamalar olarak değil bu harcamaların tüm üye devletlerin ve NATO'nun güvenliğini sağlamak, gücünü arttırmak ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapıldığını kabul eder. Harcama tutarları yalnızca ülkelerin ilgili bakanlıkları tarafınca aktarılan nakdi kaynakların kolluk kuvvetlerine yönelik veya savunma sanayii teknolojilerinin geliştirilmesi amacıyla yapılan harcamalarını kapsar. Ek olarak savunma sanayii kurum ve kuruluşlar, vakıflar, AR-GE faaliyetleri ile buralarda istihdam edilenler, muvazzaf, emekli ve gazi askerlere ve şehit asker yakınlarına verilen ücretler de bu harcamalar kapsamında değerlendirilir (NATO, 2022).

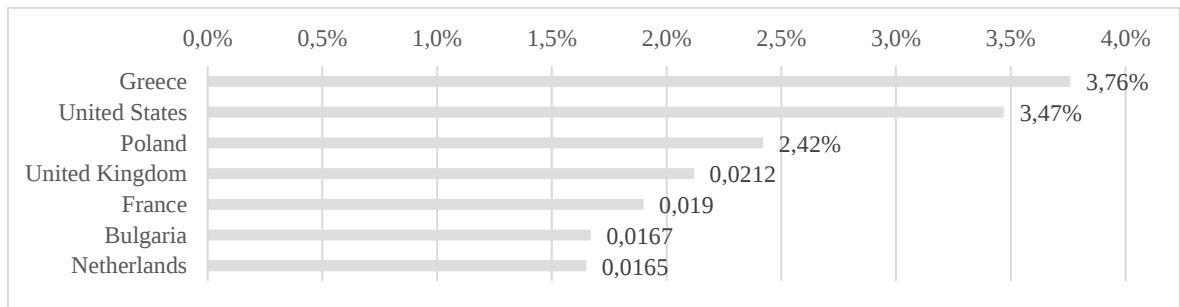
Özellikle ihracat kontrollü ürünleri kullanan ülkelerin bazıları bu ürünlerden oluşan parçaların üretimini savunma sanayi harcamaları kapsamına alırken bazı ülkeler ise yeniden ihracat olarak değerlendirmektedir. Örneğin ABD tarafınca geliştirilen bir teknoloji Amerika savunma harcaması olarak kabul edilirken bu teknolojinin diğer bir ülkede geliştirilmesi de

savunma harcaması olarak değerlendirilmektedir. Bu durum ülke bazlı rakamlarda değişiklik yaratsa da yoğunlukla bu tip transferlerin üye ülkeler arasında yapıldığı düşünüldüğünde bu farklılıkların toplam NATO savunma harcama rakamlarına etkisi yoktur.

Şekil 3-2022 NATO ülkelerinin Savunma sanayii harcamaları

Son 10 yıl içerisindeki en düşük savunma harcamasının gerçekleştiği 2015 yılında toplamda 895 milyon dolarlık bir savunma gideri olmuştur. 2022’de ise bu rakam oldukça yükselerek 1,2 trilyon dolara ulaşmıştır. Şekil 3’te gösterildiği üzere bu miktarın büyük bir çoğunluğunu ve tüm diğer NATO ülkelerinin toplamından daha fazla miktarını Amerika Birleşik Devletleri, 821 milyon dolar ile gerçekleştirmiştir (SIPRI, 2022). 2022 yılında gerçekleşen bu harcama NATO ülkelerinin ortalama Gayri Safi Milli Hasılasının %2.57’sine eşittir.

Şekil 4: Bazı NATO ülkelerinin savunma harcamalarının GSYİH oranı

Şekil 4’te görüldüğü üzere ülke bazında Yunanistan, 2022 yılında gerçekleştirdiği ve Gayri Safi Milli Hasılasının %2.57’sine tekabül eden 8,3 milyon dolarlık savunma harcaması ile GSMH/harcama oranı en yüksek ülke konumundadır. Türkiye ise 9 milyon dolarlık bir savunma harcaması ile İspanya’nın ardından 10.sıradadır (NATO, 2022).

Bu bilgilere istinaden NATO tarafından ülkelerden istenen %2'lik hedefe ulaşmanın mümkün olmadığı birçok otorite tarafından belirtiliyor. Diğer üyelere kıyasla düzenli ordusu olmayan İzlanda, herhangi bir egemenlik ideali olmayan Kanada ve NATO'nun işlevsizleştiğini düşünen ve elinde bulundurduğu kitle imha silahları sebebiyle bu harcamalara ihtiyaç duymayan Fransa gibi ülkelerin bu barajı geçmek istemeyecekleri düşünüldüğünde tüm üyelerle bu oranın sağlanması mümkün değildir. Ayrıca Belçika ve Lüksemburg gibi jeopolitik konumu itibarıyla savunma sanayii gelişimine ihtiyaç duymayan ve ekonomik sistemini farklı dinamikler üzerine inşa eden ülkelerin de bu taahhüdü karşılamayacağı düşünülmektedir (Önder, 2022).

Bu sebeple NATO, üye ülkelerinden harcamaları takip etmek amacıyla belirli aralıklarla savunma sanayii harcamaları verilerini talep eder. Bu veriler her üye ülkenin ilgili savunma veya askeri bakanlık ve kurumlarınca toplanarak bildirilir. Bu rapor içerisine ayrıca ilgili yerel kurum birçok etken hesaplanarak oluşturulan ve gelecekteki hedeflenen veya öngörülen savunma sanayii harcamalarına ilişkin veri ver kaynakları da ekler. Dolayısıyla bazı durumlarda ülkelerin savunma sanayi harcamalarına ilişkin yayınladıkları raporlar ile NATO'nun yayınladıkları arasında farklılıklar olabilir. Bunun sebebi ülkeler bazı durumlarda ulusal güvenlik veya savunma harcamaları kavramının farklı yorumlamaları sebebiyle NATO'nun anlayışından farklı veriler açıklayabilmektedir (NATO, 2022).

2.4.2. ABD'nin savunma harcamaları

1900'lü yılların başında yaşanan iç savaşlar ve I. Dünya savaşında ABD'nin ortaya çıkan savunma sanayii gereksinimleri başlarda Avrupa üzerinden tedarik edilmeye çalışılsa da Amerika Birleşik Devletleri bu açığın ulusal güvenlik riski oluşu sebebiyle yerli üretimin desteklenmesine yönelik ivedilikle aksiyon almıştır. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nde kamu destekli bir kuruluş ile endüstriyel alanlardan, bürokratlardan, silahlı kuvvetlerden ve çeşitli yapılanmaların bir araya gelen yatırımcılar Amerikan savunma sanayiini kurma amacı doğrultusunda Ulusal Savunma ve Sanayi Ortaklığı (NDIA) kurulmuştur (Çınar, 2009). Bu girişim ile ilk yıllarında büyük bir ivme yakalayan ABD'nin savunma sanayiine yaptığı harcamalar 150 milyon doları bulmuş ardından eski ABD Hazine Bakanı Donald Reagan'ın göreve gelmesi ile bu yatırımlar ayrılan bütçe 300 milyon dolara çıkarılmıştır (Yayan, 1997).

Geçen yıllardaki ABD savunmasının gelişimini görmek için söz konusu veriler ile güncel verilerin kıyaslanması gerekmektedir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen araştırmalara istinaden 2020 yılında Amerika Birleşik Devletleri savunma sanayi harcamalarının 778

milyar dolara ulaştığı görülmektedir. ABD'yi 252 milyar dolar ile Çin ve 72,9 milyar dolar ile Hindistan takip etmektedir. Genele bakıldığında bu rakam ABD'nin ardından gelen 9 ülkenin toplamından daha fazlaya tekabül ediyor. Bu harcamalarda özellikle Pentagon ve ABD Savunma Bakanlığı'nın harcamaları, savaş giderleri, nükleer silah çalışmaları ve askeri yardımlar önemli yer tutmaktadır.

Önceki yıllara bakıldığında ABD'nin 2016 yılında 580 milyar dolar olan savunma sanayi harcaması değişen yönetim ve buna bağlı olarak politikalar sebebiyle 2021 yılında 780 milyar dolara ulaşmıştır. Artan tehditler, terörizm. Enerji ve su kaynaklarına ihtiyaç ve siyasi gerilimler göz önüne alındığında artış trendinde olacak olan ABD savunma sanayi harcamalarının 2032 yılında 1 trilyon dolara ulaşması öngörülmektedir (CBO, 2021). 2021 yılı verilerine göre toplam harcamanın büyük bir çoğunluğu 234 milyar dolar ile ABD Hava Kuvvetlerine ve 231 milyar dolar ile ABD Deniz kuvvetlerine yapılmıştır. Savunma harcamalarının artmasına rağmen savunma sanayi ürünlerinde 2011 yılına kıyasta aynı oranda artış olmamıştır. ABD Deniz Kuvvetleri envanterinde 2011 yılında toplam 284 adet konuşlanabilir gemi tipi bulunuyorken bu rakam 2022 yılında 297'ye ulaşmıştır.

Daha önceki yılların aksine ABD Hava Kuvvetlerine yapılan harcamalara 2021 yılı itibariyle uzay harcamaları eklenmiş olup toplam harcamaların ilerleyen yıllarda artması beklenmektedir (SIPRI, 2022). Bu unsurlardan 11'i uçak gemileri, 14'ü balistik füze denizaltılar, 4'ü güdümlü füze denizaltılar, 50'si nükleer saldırı denizaltılar, 115'i su üstü gemiler, 31 adet amfibi tipi gemi, 30'u lojistik ve 34'ü destek ve mayın gemileridir (US Navy, 2022). ABD Hava Kuvvetleri'nde ise 2020 yılında envanterinde 4126 unsur bulunmaktayken bu rakam 2022 yılında 3586 olmuştur. Bunların 96 adeti bombardıman uçağı, 1174 adeti savaş uçağı, 978'i eğitim uçağı, 220 taşıma uçağı, 214 tanker uçağı, 400 Minuteman III kıtalararası balistik füze ve 504 adet diğer kategorisinde hava aracı bulunmaktadır. 2023 yılı için tanker uçağı sayısının 627'ye ulaşması beklenmektedir (GFP, Tanker Fleet Aircraft Strength by Country (2022), 2022).

Öte yandan 2022 yılı verilerine göre Amerika Birleşik Devletleri Çin ve Hindistan'ın ardından yaklaşık 1.390,000 aktif askeri personeli ile dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. Amerikan ordusunun operasyonel alanının çokluğu ve savunma sanayi harcamalarının yüksek olmasının da etkisi ile 2009 yılında %82 seviyelerinde olan Amerikan halkının orduya olan güven seviyesi özellikle enflasyonun arttığı ve alım gücünün küresel anlamda düştüğü 2022 yılında %64'e düşmüştür (Gallup, 2022).

Buradaki diğer bir önemli etken ise Rusya'nın saldırılarına karşın ABD'nin yeterli karşılık vermediğinin düşünülmesi ve ticari kaygılar sebebiyle yönünü Çin'e dönmesi olarak

görülmektedir. Öte yandan Rusya'nın Ukrayna işgali tüm dünyada olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri'nin de savunma harcamalarını arttırmıştır. Savaş öncesinde bütçeler ABD kongresinin talepleri ile arttırılabilirken işgal sonrasında tüm otoriteler bu harcamaların arttırılmasını destekliyor. Buna rağmen bu bütçenin yetersiz olduğunu düşünenlerin sayısı da oldukça fazla. Bunun sebebi ise dünya üzerindeki artan siyasi gerilim ve nükleer silahlanma olarak gösteriliyor. Ayrıca terörizmin artması ve yalnızca gerilla usulü değil birçok yasal ve yasadışı yönden gelişmesi de bu tehdidi arttırıyor.

Bununla beraber ABD hükümetine verilen 2022 yılı bütçesinde defalarca enflasyon sebep gösterilerek artışa gidilmesi savunma harcamalarına ayrılan paranın boşa gittiği iddialarını da beraberinde getirmiştir. Özellikle Ukrayna'ya yönelik gerçekleştirilen doğrudan ve dolaylı destekler, F35 ve Sentinel füzesi gibi yüksek maliyetli projelerin bu ek bütçe taleplerine neden olduğu iddia edilmektedir. Tüm bu etkenler göz önüne alınarak ABD kongresi yeni bütçe yılında tüm faktörleri izleyerek güvenliğini arttırmak aynı zamanda tasarruf etmek amacıyla ek önlemler alınmaktadır. Ukrayna'ya daha düşük maliyetli desteklerle daha etkin savunma gücü sağlanması, F-35 projesi gibi maliyetli işlerde bütçe ayırımının kısıtlanması ve hatta bazı programların askıya alınması gibi önlemlerin alınması planlanmaktadır (Montgomery, 2022).

2023 yılı için ABD Başkanı Biden tarafından açıklanan savunma bütçeleri kapsamında toplamda öncelikle 773 milyar dolarlık savunma harcama bütçesinin ayrılması talep edilmiştir. Söz konusu bütçenin yaklaşık 57 milyarlık kısmı hava kuvvetleri ve bağlı unsurlarına aktarılması planlanmaktadır. Ayrıca ABD donanması için 41 milyar dolarlık pay ayrılmasına ve donanmanın yenilenmesi amacıyla buna ek olarak 13 milyar dolarlık kaynak ayrılacağı bildirilmiştir. Ar-GE çalışmaları kapsamında ise 130 milyar ABD doları ile bu alana ayrılan şimdiye kadarki en yüksek savunma bütçesi planlandı. Bu doğrultuda ABD ordusunda yer alan personele %5'e yakın ücret zammı, ordu içerisinde asgari ücretin 15 ABD dolarına yükseltilmesi, yan ve sosyal haklarda yapılan iyileştirmeler ile ABD hükümeti savunma harcamalarını tüm alt kollara yaymıştır.

ABD hükümeti 2023 yılı için ayrılan savunma bütçesinde yüksek maliyetli projeleri askıya alırken yüksek teknolojik ürünlerin üretimine de hız vereceğini açıklamıştır. Özellikle nükleer ve balistik başlıklı füzeler ve taşıyıcılarına yaklaşık 35 milyar dolarlık bütçe ayrılmıştır. Buna ek olarak KC-46 Pegasus, DDG-51 Muharip Gemi, çok sayıda zırhlı araç, hava savunma sistemleri, toplamda 28 milyar dolarlık uzay savunma sistemleri ve siber güvenlik alanlarına yüksek miktarlarda bütçe ayrılmıştır. Tüm bunlara ek olarak çip üretimi

için 3,3 milyar ve 5G altyapısı için ise 250 milyon dolarlık bütçe ayrılmıştır (Austin III, 2022).

2.4.3. Avrupa Birliği ve Birleşik Krallık'ın savunma harcamaları

Avrupa Birliğinin uygulamakta olduğu ortak savunma sistemi ile birlik içerisindeki ekonomik ve mali uyuma ek olarak askeri olarak da bir ortaklık sistemi kurulmuştur. Bu durum AB'nin güvenliğini artırırken üye devletlere ek maliyetleri de beraberinde getirmiştir. Bu sebeple aşırı yük veya potansiyelinden daha az yük vermemek için bir çeşit denge sistemi oluşturulmuştur. Optimal bir güvenlik sağlama amacıyla oluşturulan bu sistemin sonucunda günümüzde AB güvenliğine yüksek tutarlarda katkı sağlayan ülkelerin bu katkılarına oranla çok daha düşük fayda elde ettiği görülmüştür. Aynı şekilde Malta, Estonya ve Lüksemburg gibi ülkeler ise daha düşük miktarda harcama yapmalarına karşın çok daha yüksek faydalar sağlamaktadırlar (Örnek & Işık, 2012).

Avrupa Birliği açısından savunma harcamalarının önemi AB Güvenlik Stratejisi'nin (AGS) 2003 yılında oluşumuyla ortaya çıkmıştır. Bu stratejik görüş AB'nin güvenliği ve bağımsızlığı için savunma gelişimini yalnızca askeri alanla sınırlamamış aynı zamanda siyasi, politik ve teknolojik alana yaymıştır. Özellikle küreselleşme ile artan güvenlik endişelerinin yalnızca Amerika Birleşik Devletleri ve NATO'nun tek başına çözemeyeceğini ve bu sebeple AB'nin de güvenliğin temini için daha aktif rol alması gerektiği tespit edilmiştir. Bu sayede Avrupa bölgesel güç haline gelmiş ve stratejik güç olma yolunda ilerleyebilmiştir (Quille, 2004).

AB'nin temelde ekonomik birlik oluşu sebebiyle savunma harcamalarının artırılmasına yönelik politikalar birlik üye ülkeleri açısından ek maliyet ve ekonomik zorluk anlamına gelmektedir. Buna rağmen Avrupa Birliği hemen hemen her dönem ortak askeri birlik ve savunma sanayii politikasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Her ne kadar bu politikaya yönelik birçok girişimde bulunulsa da halen ABD'nin savunma sanayii ve teknolojileri ile rekabet etme güçleri bulunmamaktadır. Özellikle ABD, Rusya ve Çin gibi devletlerin uzay programları ve uzay savunma sistemlerine yönelik çalışmalarını arttırdığı son dönemde Avrupa Birliği bu gelişmelerin çok uzağında yer almaktadır (Hartley, 2010).

Avrupa Savunma Ajansı'nın (ASA) 2004 yılında kurulmasıyla AB'nin savunma gücünü arttırmaya yönelik çalışmaları hız kazanmıştır. Buna istinaden savunma harcamalarına yönelik kuralları belirleyen davranış kodu uygulamasını devreye alarak AB içerisindeki talep artışını aynı şekilde birlik içerisinde faaliyet gösteren küçük çaplı işletmelerden sağlamayı amaçlar. Bu sayede AB ülkelerin savunma zincirlerini üye ülkelerle

birbirine bağlayarak ortak savunma bütçesi ve stratejisinin belirlenmesi yolunda ilerleme kaydetmiştir.

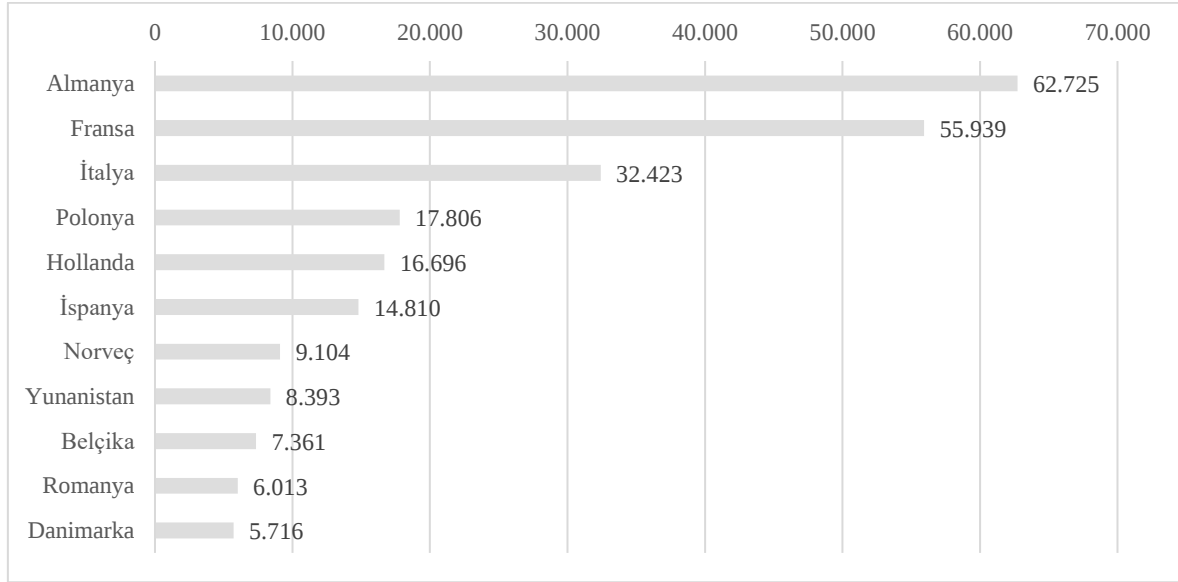
Günümüzde Avrupa Birliği açısından savunma harcamaları terimi yalnızca savunma sanayii veya askeri anlam ifade etmez. Aynı zamanda Siyasi, etik, psikolojik, taktiksel ve politik açıdan da değerlendirilir. Bu sebeple üye devletlerin güvenlik ve ekonomik anlayışlarında farklılık olması bu değer yargılarında ortak bir fikir birliğine varılmayı engellemektedir. Bu durumun ortadan kalkması için daha önce belirtildiği gibi NATO tarafından 2014 yılında belirlenen ve ülkelerin GSYİH bütçelerinin asgari yüzde ikilik kısmını savunma harcamalarına ayırması kararının uygulanması AB tarafından sıkı denetimlere tabi tutularak savunma alanında gelişmişlik arttırılmış fakat buna rağmen hedeflenen orana AB genelinde ancak Almanya ve Fransa'nın ek katkılarıyla ulaşılabilmektedir (Örnek & Işık, 2012).

Ortak ordu ve savunma bütçesine yönelik AB'nin ağır adımlar atmasının temel sebebi aslında birlik içinde veya çevresinde olası bir çatışma, savaş, yüksek terör tehdidi ve askeri kriz uzak bir ihtimal olarak görülmekteydi. Özellikle 2014 yılında başlayan ve giderek artan Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırıları ile AB'nin güvenlik endişeleri hiç olmadığı kadar artmıştır. Bu sebeple özellikle hava ve deniz birliklerini geliştirmek ve büyötmek için hızlıca çalışmalara başlanmıştır. Rus saldırılarının şiddetini arttırdığı 2021 yılı itibariyle özellikle AB ülkelerinin savunma harcamalarında önemli ölçüde artış yaşanmıştır (Bergman, 2022).

2021 yılında AB ülkelerinin toplam savunma harcamaları 257 milyar doların üzerine çıkmıştır. Bu rakam bir önceki yıl gerçekleşen harcamaların toplamından %3, 10 yıl öncesine kıyasla yaklaşık %20 daha yüksektir. 2021 yılında kaydedilen bu harcama tutarının 342 milyar dolarlık kısmını sadece Almanya ve Fransa'nın başını çektiği AB bölgesi ülkeleri tarafınca gerçekleştirmiştir. Bu rakamın içerisinde Fransa 57 milyar dolar ile en fazla harcama yapan ülke olurken, Almanya ise 56 milyar dolar harcamıştır. NATO tarafından bildirilen bilgilere istinaden aynı yıl hem AB hem NATO üyesi olan toplam 19 ülkenin asker harcamalarının %20'lik kısmı konvansiyonel silah satın alımlarını teşkil etmektedir. AB üyesi ülkelere bir önceki yıla göre savunma harcamalarını arttırmayan iki ülke Arnavutluk ve Estonya olup İzlanda ise bir ordusu olmadığından hesaplamalara dahil edilmemektedir (Da Silva, Sudreau, Marksteiner, & Liang, 2021).

Rusya'nın Ukrayna'ya saldırıların fiili boyutlara ulaştığı ve resmen işgal girişimlerine başladığı 2022 yılının ikinci ayı itibariyle Avrupa Birliği ülkeleri özellikle doğu Avrupa'nın savunma harcamaları ve desteklerine yönelik önemli adımları atmak üzere harekete geçti. Bu gelişmenin altında yatan en önemli sebep ise Rusya'nın artık AB üyesi veya NATO üyesi

bir ülkeye saldırma ihtimalinin ortaya çıkmasıdır. Ayrıca AB'nin hiç olmadığı kadar savunma kaygısı taşımasının bir diğér sebebi ise uzun zamandır Çin ile ticaret savaşlarında yer alan ABD'nin Rusya'nın bu saldırılarına beklenenin tersine yeterince karşılık vermemiş ve odağını Asya ve Çin'e yöneltmiş olmasıdır (Bergman, 2022).

şekil 5: 2022 yılı AB lkelerinin savunma harcamaları

şekil 5'te yer alan verilere istinaden 2022 yılında AB lkelerinde önemli lde savunma harcamaları gerçekleşmiştir. Bu harcamaların önceki yıllara göre en çok arttığı ülke ise Yunanistan'dır. 2020 yılında 5.5 milyar dolarlık harcama yapan Yunanistan bu rakamı 2022 yılında yaklaşık 8.4 milyar dolara çıkarmıştır. Bu rakam ile Yunanistan Milli Hasıla'nın yaklaşık %4'n savunma harcamalarına ayırdığı görülmektedir. Ayrıca Polonya %2.5, Litvanya ve Estonya ise %2.3 lk GSYH payı ile Yunanistan'ın ardından en yüksek GSYH pay ayıran AB lkeleri olarak öne çıkmaktadır (SIPRI, 2022).

Birleşik Krallık, 2022 yılında aktif asker sayısı 194.000 kişi ile Fransa'nın ardından dünyada en büyük ordular sıralamasında 21. Sırada bulunmaktadır. Bu rakam 2019 yılında 144 bin olarak kaydedilmiştir. Birleşik Krallığın II. Dünya savaşında 4,69 milyon asker sayısına ulaştığı düşünüldüğünde bu yıllardan itibaren asker sayısı sürekli düşüş eğilimindedir. Birleşik Krallığın ordusunun %82'si İngiliz ordusundan, %33' Kraliyet Hava Kuvvetleri'nden ve kalanı da Kraliyet Donanması ve Kraliyet Deniz Piyadelerinden oluşmaktadır. Birleşik Krallık ordularında 4000'in üzerinde kara aracı bulunmakta ve oğnlğ Bulldog, Warrior ve Jackal tipi unsurlardan oluşmaktadır. Ayrıca toplamda 76 adet gemi ve 555 adet sabit kanat savaş uçağı mevcuttur. Bu savaş uçaklarının 137'si

İngiltere'nin ana savaş uçağı Eurofighter Typhoon'dur (SIPRI, 2022). Ardından gelen Tutor tipi uçak ise eğitim amaçlı olup yaygın olarak kullanılan araçtır (Jackson, 1990).

Birleşik Krallığın savunma sanayii harcamaları yıldan yıla dalgalı olarak seyretmektedir. 1998 yılında 39,5 milyar İngiliz sterlini artan savunma sanayi harcaması 2011 yılında 48.4 milyar İngiliz sterline ulaşmıştır. 2022 yılında ise bu rakam yaklaşık 48,6 milyar sterline ulaşmış olup bir önceki yıla göre yaklaşık 4 milyar sterlin artmıştır. Birleşik Krallığın 2020 yılında gerçekleşen 44,5 milyar sterlinlik savunma harcamaları incelendiğinde gayri safi milli hasılasının yaklaşık %2,3'ünü oluşturmaktadır. Bu harcamaların çoğunluğu askeri savunmaya yönelik olurken diğer harcamalar Ar-GE, yabancı askeri yardımları ve sivil savunma alanları olarak ayrılmaktadır (Dünya Bankası, 2022).

İngiltere bu rakamlarla ABD, Çin ve Hindistan'ın ardından dünyada en çok savunma harcaması yapan 4. Ülke olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca GSYİH oranlarına göre dünyada en çok harcama yapan ülkeler arasında 8. Sırada, NATO ülkeleri arasında ise ABD'nin ardından 2. Sırada yer almaktadır (SIPRI, 2022).

2.4.4. Türkiye'nin savunma harcamaları

Türkiye, 2021 yılı itibariyle 84,6 milyon nüfusu ile Avrupa'nın 2. dünyanın ise 18. en çok nüfusu olan ülkesi konumundadır. Ayrıca, 2027 yılında Türkiye'nin nüfusunun 90,4 milyona ulaşacağı tahmin ediliyor (IMF, 2022). Nüfus yoğunluğu ve jeopolitik konumu sebebiyle Türkiye güvenlik ve savunma harcamalarına uzun yıllardır önem vermektedir. Küresel ekonominin etkisi altında bulunan savunma harcamaları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye açısından da değişim ve gelişimleri meydana getiriyor.

Dünya genelindeki savunma harcamaları bu doğrultuda görünüş itibariyle artış gösterirken aslında detaya inildiğinde bu durum reelde birçok ülke açısından gerileme olduğunu göstermektedir. Örneğin 20. yüzyılın sonlarına kıyasla küresel anlamda toplam savunma harcamaları yaklaşık 370 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. 2022 yılında bu rakam tam 6 kat artarak yaklaşık 2,2 trilyon dolara ulaşmıştır. Bu artışa rağmen küresel ekonomideki payı yani ülkelerin ortalama GSYİH oranına kıyasla düşüş yaşanmıştır. Aynı şekilde Türkiye'nin 20.yüzyıl 2.yarisında kaydedilen 2,6 milyar dolarlık savunma harcaması günümüzde 23 milyar dolara ulaşmış olmasına rağmen söz konusu dönemde GSYİH oranı 3,53 iken bu oran 2020 yılında 2,77'ye düşmüştür (İstikbal, 2022).

Türkiye'nin son 30 yılı incelendiğinde savunma harcamalarındaki artış ivmesinin yükselerek devam ettiği görülebilir. Özellikle Körfez Savaşı'nın başladığı 1990 yılında bir

önceki yıla göre iki katı savunma harcaması yapılarak 5,3 milyar dolara ulaşılmış ve ivmenin bu tarihten itibaren yükseldiği gözlemlenmektedir. 2005 yılında bu rakam 12 milyar dolara ulaşırken 2020 yılında ise yaklaşık 18 milyar dolarlık savunma harcaması gerçekleştirilmiştir. NATO ülkeleri arasında Türkiye, 2021 yılındaki 13.4 milyar dolarlık savunma harcaması ile İspanya'nın ardından 10. sırada yer alıyor. Bu rakam 2018 yılında 14 milyar dolar ve 2020 yılında 13.3 milyar dolar olarak hesaplanmıştır (NATO, 2022).

Türkiye'nin cari fiyatlarla gayri safi yurt içi hasılası 2013 yılında 957 milyar dolar seviyelerinde iken bu rakam 2021 yılında 806 milyar dolar seviyelerine kadar gerilemiş durumdadır (IMF, 2022). Ayrıca MSB bilgilerine göre 2021 yılı içerisinde gerçekleşen toplam savunma harcaması 15,5 milyar dolar seviyelerine ulaşmış ve bu rakam Türkiye'nin GSYİH'nin %2,1'ini oluşturmaktadır ve bu rakamın 2022 yılında 17 milyar doları aşması beklenmektedir (Dünya Bankası, 2022).

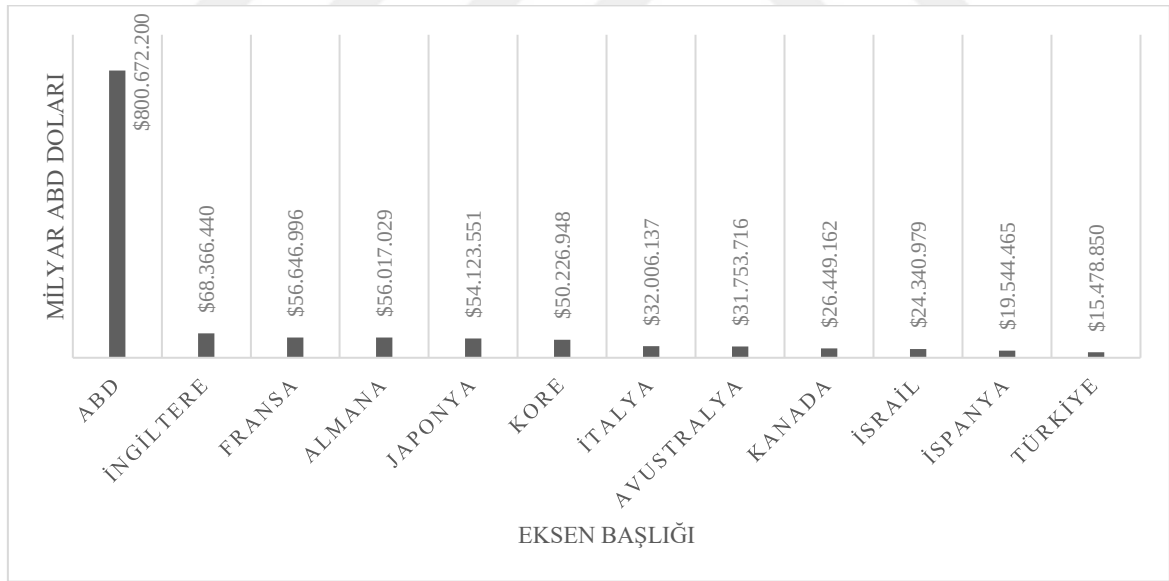
Türkiye'nin 2023 yılı savunma bütçesi 2022 yılı aralık ayı bütçe görüşmelerinde Fuat Oktay tarafından açıklandı. Bu açıklamaya göre 2023 yılı için Türkiye'nin savunma ve güvenlik ihtiyaçları için yaklaşık 25 milyar ABD doları bütçe ayrılmış durumda. Buna istinaden bu bütçeden faydalananacak MSB, Emniyet, Jandarma, MİT, Sahil Güvenlik, SSB ve MGK 2023 yılı içerisinde Türkiye'nin savunma gücünün arttırılmasına yönelik çeşitli stratejiler izleyecektir (SSIST, 2022). Ayrıca 2023-2025 için ise Türkiye'nin savunma harcamaları alanında stratejisinin hazır olduğu bildirildi. Buna istinaden öncelikle yerli savunma sanayiine yönelik yatırımların arttırılacağı ve %81 yerlilik hedefi doğrultusunda atılacak adımlarla kısa sürede ulaşılabileceği bildirilmiştir. Son dönemlerde düşen savunma harcamalarının özellikle 2023 yılında %1,63 olması beklenen GSYH oranı bir önceki yıla göre %0,11 düşmüş fakat bu oranın 2023 yılında NATO'nun belirlediği alt sınır olan %2 seviyesinin üzerine çıkarılması amaçlanmaktadır.

Bu yerlilik hedefi öncelikle Türkiye'nin savunma sanayii alanındaki ithalat rakamlarındaki değişimlerle belirlenmektedir. 2021 yılı rakamlarına göre 4,15 milyar dolar ile en çok ithalat yaptığı ülke olan ABD ile ticari ilişkiler incelendiğinde 2017 yılına kıyasla ithalatta yaklaşık 500 milyon dolarlık bir azalma sağlandığı görülmektedir. Buna karşın aynı şekilde 27 milyar dolarlık ihracat rakamı ile en çok ihracat yapılan ülke olan ABD'ye 2017 yılına göre yaklaşık 400 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla 2017-2022 tarihleri arasında yalnızca ABD özelinde ithal edilmeyen ve yerli üretimle üretilen ürünlerin ihracatıyla elde edilen gelirin katma değeri neredeyse 1 milyar dolara ulaşmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022).

2.4.5. OECD ülkelerinin savunma harcamaları

Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü'nün (OECD) 17 üyesinin savunma harcamaları incelendiğinde doğrusal dengeli bir harcama eğilimi fark edilmektedir. Özellikle son birkaç yılda dünya üzerinde yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda dünya savunma harcamalarının %60'ını oluşturan OECD ülkelerinin toplam savunma harcamaları 2018 yılında 1.1 milyar dolara ulaşarak 1995 yılına oranla iki kat artmıştır (Koçbulut & Altıntaş, 2021).

Savunma harcamalarının en önemli iki faktörü ülkeye potansiyel olumlu ve olumsuz etkileridir. Savunma harcamaları sonucunda harici ve dahili tehdit ve riskler engellenmiş veya azaltılmış olsa da ekonominin gelişimini yavaşlatabilir ve özellikle gelişmekte olan ülkelere yük olabilir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verileri bu açıdan savunma harcamalarının ülkelere ekonomik olarak etkilerini gözlemlemeyi sağlar (SIPRI Databases, 2022). OECD ülkelerinden en çok asker sayısına 1.3 milyon personel ile sahip olan ABD ilk sırada, 613 bin asker ile Kore Cumhuriyeti 2.ve 512 bin aktif asker ile Türkiye üçüncü sırada yer almaktadır. OECD ülkeleri toplamının 6 milyon olması sebebiyle savunma harcamaları oldukça yüksektir (OECD, 2022).

Şekil 6: OECD Ülkelerinin 2021 Yılı Savunma Sanayii Harcamaları

Dünya genelinde savunma harcamaları 2021 yılında 2.1 trilyon dolara ulaşmıştır. Aynı yıl bu rakam OECD ülkeleri için 1 trilyon doları geçmiştir. Yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nin 800 milyar dolarlık savunma harcaması tüm OECD ülkelerinin harcamalarının toplamından daha fazladır (CBO, 2021). Söz konusu rakamlar başta askeri faaliyetler, savunma bakanlıkları, savunma sanayii kurumları, paramiliter güçler ,barış gücü

harcamalarının yanı sıra muvazzaf olmayan askerler, tesis işletme, bakım, lojistik masrafları ve askeri yardımlar dahil olmak üzere ülkelerin savunma harcamalarını içermektedir (SIPRI, 2022).

2021 verilerine göre OECD ülkelerinin savunma harcamalarının ortalama GSYH oranı 2.4'tür. Bu ortalamanın en düşük etkenleri %0,3 ile İrlanda ve %0,6 ile Lüksemburg'dur. Bu ortalamanın üzerinde kalan toplamda 5 ülke bulunmaktadır. Bunlar %5,2 ile İsrail, %3,9 ile Yunanistan, %3,5 ile ABD, %3,4 ile Kolombiya ve %2,8 ile Kore'dir. Buna rağmen aynı yıl için OECD ülkelerinin toplam savunma harcamaları ortalaması yaklaşık 1,3 milyon dolardır. 800 milyar dolarlık savunma harcaması ile ABD en çok harcama yapan ülke olurken 68 milyon dolarlık harcama ile Birleşik Krallık ikinci sırada yer almaktadır. Lüksemburg ve Slovenya ise OECD ülkeleri arasında en az savunma harcaması yapan iki ülkedir (Dünya Bankası, 2022).

OECD ülkelerinin 2000 ile 2016 yılları arasındaki savunma sanayii harcamaları incelendiğinde yıl bazlı savunma sanayii harcamalarının artışlarının yüzde bir olduğu dönemlerde genel büyümenin %5 gerilediği gözlemlenmiştir. Bu veri göz önünde bulundurulduğunda detaylı bir inceleme sonucunda gelişmiş ülkelerde savunma sanayii harcamalarının büyüme rakamlarına negatif etki ettiği fakat gelişmekte olan ülkeler için ise bu durumun ters etki yarattığı görülmüştür. Genel değerlendirme itibariyle gelişmiş ülkeler için ürün bazı hesaplamalar sonucunda savunma sanayiinin ağır iş kolu olan silah ve mühimmat üretimlerinin bu rakamları artı yönde etkilediği görülmüştür. Buna karşın gelişmekte olan ülkeler için savunma sanayiinin ağır iş kollarına yönelik yatırımlar ithalatın artmasına sebep olduğu ve dolayısıyla büyüme rakamlarını düşürdüğü görülmüştür. Bu durumun diğer bir sebebi ise gelişmiş ülkelerin savunma sanayiinde teknolojik alanlara yönelmiş olmasından dolayı bu dönemde klasik savunma ürünlerine yönelik talebin düşük olması düşünülmektedir (Ceyhan & Asiloğulları, 2019).

2016 yılı itibariyle ise OECD ülkelerinin savunma harcamalarında dalgalı artan bir grafik gözlemlenmektedir. Özellikle 2017 yılında bir önceki döneme göre yaklaşık %2,5 artmış ve 1 milyon doların üzerine çıkmıştır. Bu rakam sonraki dönemlerde de belirli oranlarda yükselerek 2020 yılında yaklaşık 1,3 milyon dolara ulaşmıştır. Bu rakamlar ülkelerin yerel otoriteleri tarafından derlenen bilgilere istinaden oluşturulmuştur. Toplam miktarlar aynı zamanda bakanlıkların harcamaları, çeşitli savunma sanayii projeleri, eğitim, bakım, tedarik, emekli personel ödemeleri ve diğer tüm savunma alanında faaliyet gösteren ve görev yapan tüm personellerin sosyal haklarına harcanan kaynaklar eklenerek oluşturulmuştur (SIPRI, 2022).

2.5. Savunma Sanayii Pazar Hacmi

Savunma sanayii pazarı temelde hava, kara ve deniz olmak üzere üç ana başlık altında üretim yapan firmalar, ortaklıklar, kuruluşlar ve araçların entegre olduğu küresel bir ticaret sistemi olarak nitelendirilir. Özellikle son yıllarda çeşitli avantajları sebebiyle öne çıkan insansız araçlar bu pazarın en gözde ürünleri haline gelmiştir. Çoğu zaman tam otomatik çalışan bu sistemler gerektiğinde insan tarafından da yönlendirilebilmektedir. Birçok yapay zekâ ve optik sistemden oluşan bu araçlar şimdiden dünya savaş tarihinde yerini almış durumdadır (The Business Research Company, 2022).

Savunma Sanayii pazar hacmi koronavirüs tehdidine rağmen 2021 yılında bir önceki yıla göre %4 artış göstermiş ve yıllık toplam hacmi 712 milyar dolara ulaşmış ve sektör kâr marjı %8.8 artmıştır. Ancak salgının başladığı yıl kaydedilen ve 754 milyar dolar olan Pazar hacmi rekorunu kıramadı. Özellikle savunma sanayiinde faaliyet gösteren firmaların toplam net karı 2021 yılında pandemi öncesi döneme göre %24 oranında geriledi (PricewaterhouseCoopers, 2022). Dünya üzerindeki ülkelerin endüstrilerine katma değer sağlayan savunma sanayii ayrıca doğrudan bir istihdam kaynağı olarak da ön plana çıkmaktadır. Yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nde 2020 rakamlarına göre savunma sanayiinde direk ve dolaylı çalışan sayısı 2.09 milyon olarak belirtilmiştir (Aerospace Industries Association, 2021).

Koronavirüs etkilerini aşamalı olarak atlatmaya başlayan savunma sanayii endüstrisi 2022 yılı itibariyle kaybedilen zamanı telafi etmeye başlamıştır. Fakat dünyanın birçok noktasında devam eden çeşitli tedarik problemleri nedeniyle tam olarak beklenen ivmeyi yakalayamadı. Salgın sonrası adeta patlama yaşayan havayolu taşımacılığı ve havacılık ürünlerine yönelik talep fazlalığı sebebiyle hava taşıma araçlarına yönelik siparişlerde beklenenin üzerinde bir artış meydana gelmiştir. Fakat Ukrayna'nın Rusya tarafından işgal edilmesi sebebiyle önemli hammadde ve enerji kaynaklarına erişimin güçleşmesi ile savunma sanayii ürünlerinin ve alt bileşenlerinin tedarikinde önemli aksamalar meydana gelmektedir. Bu sebeple Airbus gibi uçak üreticileri ile Türk Havayolları ve Lufthansa gibi taşıyıcıların özellikle enerji alanındaki bu krizin etkilerini azaltmak için sıfır emisyonlu yakıt tasarrufu sağlayacak yeni nesil güç aktarıcı sistemlere yönelik çalışmalarını hızlandırdılar (Deloitte, 2022).

Ticari havacılık ile karşılaştırıldığında savunma sanayii endüstrisi virüsün etkilerinden nispeten daha az etkilenmiştir. Salgın sırasında gerçekleşen Azerbaycan ile Ermenistan savaşı ile Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sebebiyle başta savaş bölgesindeki devletler olmak üzere dünya çapında artan savunma ve güvenlik endişeleri meydana gelmiştir. Özellikle bu

dönemde küresel anlamda daha az zaiyat vermesi ve daha düşük bütçelerle karşılanabilen insansız hava araçlarının yanı sıra gözlem, keşif ve istihbarat ürünlerine yönelik talepler artmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022).

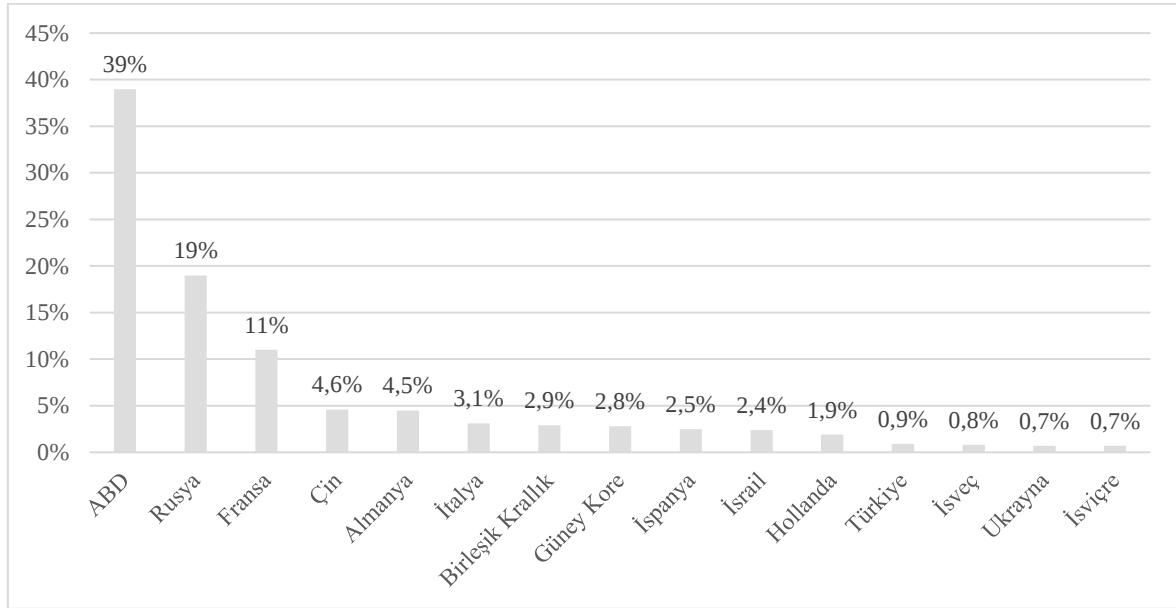
Savaşın gölgesinde 2022 yılı sonuna gelindiğinde ülkeler kendi parlamentolarında yeni yıl için savunma bütçelerini onaylattılar. Buna istinaden özellikle Amerika Birleşik Devletleri 2023 yılı için ayırdığı savunma bütçesini başta siber ve elektronik savaş olmak üzere konvansiyonel silahlardan bağımsız bir alana yönlendireceğini açıkladı. Özellikle bu yeni savunma sanayii alanında elini güçlendirerek Rusya, Çin ve Hindistan gibi bu alanda egemen olan güçlerle rekabet etme gücünü koruma arzusundadır. Öte yandan AB üye ülkeleri şimdiye kadarki planlanan en yüksek savunma bütçelerini 2023 yılında ordularını ve savunma sistemlerini güçlendirmek kullanılacağını açıkladılar.

Bununla beraber ülkeler 2023 yılı için bir dizi yeni teknolojik çalışmalarını da paylaşmış oldular. Özellikle hızlı müdahale ve iniş-kalkış özelliğiyle F-35 uçaklarında kullanılmaya başlanılan elektrikli dikey konumlama sistemleri (eVTOL) için çeşitli projelere entegrasyonunu sağlamaya yönelik çalışmalar için bütçe ayrıldı. Bu tip hava araçlarının savunma sanayii endüstrisinde gelecekte ayrı bir sektör payına sahip olacağı düşünülüyor. Özellikle günümüzde bu alanda faaliyet gösteren 347 firmanın yaklaşık 800 ayrı proje kapsamında çalıştığı düşünülürse bu öngörünün yakın zamanda gerçekleşmesi mümkündür (Deloitte, 2022).

Gelecekte savunma sanayii pazar hacmini arttıracak bir diğer gelişme de uzay ve fırlatma roketleri alanında gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Özellikle 2022 yılının başında 72 roketin binden fazla uzay aracını dünyanın dışına taşıması ile bu alana yatırımların da arttığı gözlemlenmektedir. Bu gelişmelere istinaden savunma sanayii endüstrisinin büyümesi ve pazar hacminin atmasına ilişkin öngörülerde 2026 yılına kadar savunma sanayii pazarının toplam büyüklüğünün 2022 yılına kıyasla %6'ya yakın büyüyerek Pazar hacminin toplamda 604 milyar doları aşması beklenmektedir (The Business Research Company, 2022).

Dolayısıyla savunma sanayii endüstrisinin gelişimi için çeşitli teknolojik ilerlemeler, yeni ürünler ve pazarlar yaratılması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda birçok ülke inovasyona yönelik önemli ölçüde girişimlerde bulunmaktadır. Savunma sanayii Pazar hacmini arttıracak temel faktörler olan özel sektör yatırımları, uzay savunması ve portföy artışının sağlanması durumunda küresel ticaret sisteminde önemli paya sahip olacaktır. Özellikle günümüzde de halihazırda süren çeşitli küresel politik ve siyasi gerilimlerin süreceği varsayıldığında savunma sanayiine yönelik yatırımların artması beklenmektedir. Başta ABD olmak üzere Çin, Hindistan ve Japonya gibi ülkelerin Ar-GE çalışmalarını

savunma sanayii ve alt kolu olan siber güvenliğe yönlendirdiği düşünüldüğünde özellikle bu ülkeler arasındaki oluşacak rekabet ile ticaret gelirlerinde gelecek dönemlerde artış meydana gelecektir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022).

Şekil 7: Savunma Sanayii İhracatında Ülke Pazar Payları

2022 yılı görünümünde ülkeler bazında ihracat rakamlarına göre savunma sanayii ürün sektörünün ana pazar payı %39 ile Amerika Birleşik Devletleri'nin elinde bulunmaktadır. Rusya %19 ile ve Fransa %11 ile ABD'yi izliyor. Türkiye ise savunma sanayii ürünlerinin ihracat rakamları ile 12.sırada olup toplam pazarın %0,9'luk payına sahiptir (Anon, 2022). Avrupa pazarında ise 2019 rakamlarına göre savunma sanayii net ciro rakamlarının yaklaşık 135 milyar euroluk büyük bir kısmını sivil havacılık endüstrisi oluşturmaktadır. Ardından gelen kara ve deniz sektörü, askeri havacılık ve uzay endüstrisi ile toplamda 260 milyar euro ciro elde edilmiştir (ASD Europe, 2022).

Savunma sanayii sektöründe bir diğer önemli Pazar olan yazılım piyasasında 2021 yılında yaklaşık 5.5 milyar dolarlık bir işlem hacmi oluştu. Bu hacmin 2025 yılında yaklaşık 6 milyar dolara ulaşması öngörülüyor (Statista, 2022). Ayrıca küresel havacılık ve uzay araçlarının pazar hacmi 2021 yılında 851 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Bu rakamın ise 2030 yılına kadar yaklaşık %4 büyümesi ve hacim olarak da 1,2 trilyon dolara ulaşması tahmin edilmektedir. Rusya, Çin ve Hindistan'ın artan savunma harcamaları da göz önünde bulundurulduğunda 2021 yılı itibariyle savunma sanayi sektöründeki çoğunluk pay Amerika bölgesi iken 2030 yılı itibariyle sektörün Asya pazarı tarafından yönlendirilmesi beklenmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022).

Havacılık ve uzay savunma şirketlerinin önde gelen isimlerinden olan ve F35 savaş uçaklarının üretimi ile tanıdığımız Lockheed Martin firması 2021 yılında bir önceki yıla oranla %6 gelir artışı sağlamış ve savunma sanayiinin bu alanındaki liderliğini toplamda 67 milyar Amerikan doları yıllık karı ile sürdürmüştür. Lockheed Martin'in aksine pandemiden etkilenen ve üretilen bir uçak modelindeki hatanın da etkisiyle 2.9 milyar dolarlık zarar açıklayan havacılık ve uzay sanayiinin büyük firmalarından olan Boeing 2022 yılına zarar açıklayarak girmişti. Diğer bir açıdan Boeing firması için 2020 yılındaki 12 milyar dolarlık zarar açıklamasından sonra son açıklama olumlu izlenim verse de B737 Max modeli uçağının etkilerinin devam ettiği gözüküyor. Diğer bir havacılık ve uzay sanayii firması olan Airbus, 2021 yılını bir önceki yıla kıyasla 6.3 milyar dolarlık kar ile kapattı.

2021 yılında savunma sanayii gelirleri sabit kalırken askeri savunma alanında rekor seviyede harcamalar gerçekleşti. En yüksek savunma harcamasının gerçekleştiği Avrupa ve nispeten daha düşük bir savunma harcaması bildiren ABD ile 2021 yılında küresel anlamda toplam 2.1 trilyon dolarlık savunma harcaması gerçekleştirildi. Özellikle kuzeyde Rus işgali öncesi savunma harcamaları terörle mücadeleye yönelikken Ukrayna'nın işgali sonrası yatırımlar savaşa yönelik harcamalara evrildi. Bu durumun mali yansıması özellikle havacılık ve uzay sanayii anlaşmalarında görülebilir. Ayrıca 2021 yılında toplam 100 milyar doların üzerinde bir havacılık ve uzay sanayii anlaşması gerçekleşmiştir. Bu durum şimdiye kadar gerçekleşen en yüksek yıllık toplam anlaşma tutarı olarak rekor kırdı. Toplam sipariş miktarı bir önceki yıla kıyasla artış göstermiştir. (PricewaterhouseCoopers, 2022).

Türkiye açısından ise havacılık ve uzay endüstrisi küresel pazarda en çok paya sahip olan sektör olarak öne çıkıyor. Toplam savunma ve havacılık endüstrisinin cirosu 2020 verilerine istinaden 9 milyar dolara yaklaşırken bu rakamların 2030 yılına kadar yaklaşık 23 milyar dolara ulaşması hedeflenmektedir. Ayrıca Türkiye'nin küresel savunma sanayii pazarındaki hacmi 3,5 milyar doları aşmış olup tedarik zincirinde ABD ve Almanya en büyük savunma sanayi müşterisidir.

2.6. Türkiye'de Savunma Sanayii

2.6.1. Türk savunma sanayii tarihi

Savunma tarihimiz çift eğmeçli yaylardan ısıklı çalan oklara hatta ilk düzenli ordunun kurulmasına kadar dayanmaktadır. Asırlar öncesine uzanan bu tarihimizin günümüz savunma sanayii kavramı ile bağlantılı gelişmeleri Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanmıştır. Osmanlı döneminde uzun bir dönem topun kullanıldığı bilinmektedir. İlk olarak

I. Murat döneminde Karamanoğulları ile gerçekleşen savaşta Osmanlı Devleti top kullanmıştır. Dolayısıyla 1386 yılında gerçekleşen bu savaşta ilk topun kullanılmış olması İstanbul'un fethine kadar geçen sürede topçuluk ve üretim kabiliyetlerinin varlığını sürdürerek geliştiğini ifade etmektedir (Yılmaz F. , 2014).

İstanbul'un fethi sırasında Fatih Sultan Mehmet tarafından tarif edilerek çizdirilen ve üretimi sonrasında Haliç'e yukarıdan topların yığıldırılarak Bizanslıların vurulmasını sağlayan toplar Osmanlı Devleti'nin üretmiş olduğu ilk havan toplarıdır (Şehitoğlu & Kurt, 2021). İstanbul'un fethi sonrasında Fatih Sultan Mehmet tarafından top üretimi için kullanılacak atölye olan Tophane-i Amire inşa edilmiştir. Bununla beraber Osmanlı topraklarında yer alan Cephane, Baruthane ve Tersane-i Amire ile kurulan Osmanlı Savunma Sanayii bulunduğu dönemin en güçlü askeri sanayiine sahipti (Agoston, 2019). Denizcilik 14. Yüzyıl Osmanlısında Rumeli'ye yerleştikten sonra boğazları korumak ve Venediklilerle ticareti geliştirmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu sebeplerden doğan ihtiyaçla I. Murat tarafından Gelibolu, Gemlik ve İzmit'e kurulan tersaneler Yıldırım Bayezid'in gelişinden sonra daha da gelişmiş ve ticaret hacmi artmıştır (Altıparmak, Yetişen, & Kurat, 1964). Deniz ve kara taşımacılığında kullanılan buhar makinasının Osmanlı Savunma sanayiine entegre edilmesi 1834 yılında gerçekleşmiştir. Bu yıllarda Osmanlı, savunma sanayiini sektörleştirmeye yönelik adımlar atmış ve devlet teşebbüsü ile kurulan savunma sanayii işletmelerin yönetimi özel girişimciye bırakılmıştır. Fakat artan savunma sanayii araç ve gereçleri ve kurulan tüm savunma sanayii işletmelerinin ticaretin de merkezi olan İstanbul'da bulunması sebebiyle bu dönemde İthalatta yoğunluk yaşanmıştır (Sarc, 1940).

Avrupalı devletler 17. Yüzyılda taşımacılık ve mühendislik alanlarında büyük ilerlemeler kaydederken Osmanlı Devleti bu gelişmelere ayak uydurmakta yetersiz kalmıştır. Özellikle Avrupa'da yayılan top ve bağlı ürün ve mamullerin üretim ve kullanımı yaygınlaşmış ve gelişmiştir. Öyle ki bir dönem Avrupa ve bölgesel coğrafyada topçuluk konusunda öncü olan Osmanlı devleti bu yüzyılda çeşitli ülkelerden barut ithalatına ve topçuluk alanında uzman yabancı mühendisleri Osmanlıya getirme ihtiyacı duymuştur (Greenhalgh, 2014). Sanayi Devrimi sürecinde gelişen endüstri ve azalan iş gücü gereksinimi Avrupa'da yüklü miktarda sermayenin oluşmasını sağlamıştır. 18. ve 19. Yüzyıl boyunca süren bu gelişmeleri yalnızca izleyen ve değişime ayak uydurmakta geç kalan Osmanlı'da 17.Yüzyılda başlayan Savunma Sanayii'nin öneminin azalması ve ithalata yönelimin sonucunda 19. Yüzyılın son döneminde Osmanlı sanayii işlevini yitirmiştir (Sarc, 1940).

Osmanlı Devleti 19.Yüzyılın ortalarından itibaren uyguladığı ithalat ağırlıklı savunma sanayii politikası çerçevesinde başta ABD, İngiltere ve Almanya olmak üzere birçok ülkeden silah, gemi ve çeşitli savunma teçhizatları satın almıştır. Özellikle Osmanlı Devleti halihazırda savunma sanayiini ihracat odaklı politikalar doğrultusunda geliştiren Almanya'nın önemli bir silah pazarı haline gelmiştir. Bu sayede müşteri olan Osmanlı birçok ülke ile politik ve stratejik ortaklıklar geliştirmiştir (Yorulmaz, 2018).

Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı'dan devralınan savunma sanayii işletmeleri ve envanterini yerli üretim ile arttırmayı hedeflemiştir. Büyük Buhranın yaşandığı Cumhuriyetin ilk yıllarında bu amaç küresel ekonomideki dengelerin bozulması sebebiyle yeterince amacına ulaşamasa da Şakir Zümre, Nuri Killigil ve Nuri Demirağ ile milli sanayiinin oluşumuna önderlik eden girişimciler ortaya çıkmıştır (Şehitoğlu & Kurt, 2021). Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumunun Atatürk'ün emriyle kurulmasına müteakiben geçen 27 yılda Osmanlı'nın İstanbul merkezli sanayileşme politikasının aksine Türkiye, 10 farklı İl'e toplamda 17 sanayi işletmesinin kurulmasını sağlamıştır. Şakir Zümre ve Nuri Killigil tarafından gerçekleştirilen girişimler sonucunda Cumhuriyet dönemi savunma sanayiinin ilk havacılık işletmesi kurulmuş ve ihracat başarısı göstermiştir. Bu işletmelerle beraber toplamda 5 farklı hava sanayii işletmesi ve 13 farklı konvansiyonel makine ve teçhizat üretimi yapan fabrikalar kurulmuştur. Bir yandan Nuri Demirağ yerli üretim yolunda ilerlerken bir yandan Türk Hava Kurumunun kurulmasıyla ABD ve İngiltere'den İhracat Lisansları alınarak bir yurt dışı üretimi gerçekleştirilmiştir (Şehitoğlu & Kurt, 2021).

Atatürk'ün özellikle üzerinde durduğu bir diğer konu olan Türk Denizciliği kapsamında en önemli gelişme olan Bahriye Nezaretinin kurulması ile birçok geminin bakım ve onarımları gerçekleştirilebilmiştir. Donanmaya aynı dönemde ayrıca toplamda 16 farklı kategorilerde denizaltı, gemi ve destroyer eklenmiştir (Metel, 1966).

Atatürk'ün vefatından sonra kazanılan yerleşme ve milli üretim ivmesi kaybolmuştur. Amerikan yardımlarının gündemi meşgul ettiği bu dönemde Türkiye'nin savunma sistemini uluslararası "yardımlar" oluşturmaktaydı. İngiltere ordusuna ait bir filo, tanksavarlar, uçaksavarlar, hava savunma araçları, tanklar ve savunma sanayii ürünlerinin satışı ve kullanımı ile ilgili birçok maddi ve teknik yardımlar yapılmıştır. Türkiye'nin harp ekonomisi politikası uyguladığı bu dönem içinde bulunulan savaş hali sebebiyle tüketimin azalması ve çeşitli kısıtlamalara yol açmıştır. Tüm bu yardımlar ve akabinde gerçekleşen Truman Doktrini ve Türkiye'nin NATO gibi organizasyonlara üyeliği ile savunma sanayiinde bağımsızlık yolunu kapatmıştır (Şehitoğlu & Kurt, 2021).

Bu dönemde gerçekleşen yardımların etkisi 1974 yılına kadar sürmüştür. Üretimden ziyade ithalat odaklı savunma sanayii sebebiyle ihracat katma değeri o dönem yüksek olan Tarım endüstrisine yönelinmiştir. Fakat gerçekleşen enerji krizleri tarım sektörü başta olmak üzere birçok endüstriye zarar vermiştir (Güran, 2011). Fakat bu dönemin önemini çeşitli güçlendirme vakıflarının kurulması arttırmıştır. Kara Kuvvetlerini, Hava Kuvvetlerini ve Deniz Kuvvetlerini güçlendirme Vakıfları özellikle başta askeri harp kabiliyetlerini arttırmak amacı olmak üzere endüstriyelleşme ve girişimciliğin arttırılması amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu vakıflar ilerleyen dönemlerde ASELSAN, Türk Havacılık ve Uzay Sanayii ve Roketsan gibi iştiraklerin kurulmasını sağlamışlardır (Olcay, 1975).

İzleyen yıllarda 1980 darbesinin etkileri 1990'lı yılların ortalarına kadar sürmüş ve ardından gelen siyasi krizler ile savunma sanayii alanında durağan bir seyir izlemiştir. Savunma sanayii endüstrisinde dışa bağımlılık ve ithalat odaklı tedarik politikalarında ciddi değişimlerin başladığı 2000 yılı itibariyle olan kısmi Savunma Sanayii Başkanlığı tasarımı dönemi ve 2011'den günümüze olan zamanı da ömür devri yönetimi olarak tanımlamaktadır (SSM, 2011). Türk Savunma Sanayiinin gelişim ve değişim tarihinden de görüldüğü üzere küresel politika, siyaset ve ekonomi değişimlerinden en çok etkilenen endüstrilerden biri savunma sanayii endüstrisidir. Tarihimizde ilkleri, büyük atılımları, yerli üretimleri, tedarik yoluyla silahlanma, milli üretim ve yardım odaklı dahil olmak üzere savunma sanayii geliştirme çabaları hemen hemen tüm yollarla denenmiştir. Fakat bağımsızlığı kazanmanın ilk aşaması olan milli ve yerli savunma sanayiinin önemi Türk savunma sanayii tarihindeki süreçler ve devamındaki etkilerinde de görülebilir (Şehitoğlu & Kurt, 2021).

2.6.2. Türk savunma sanayii işletmeleri ve ürünleri

Modern ordu kavramıyla gelişen milli harp sanayimiz 1990 yılına kadar ürün ve parçaların tedarik edilmesi yöntemi ile sürdürülmüştür. Çok uluslu ve savunma sanayiinin önde gelen firmaları 2000'li yıllara kadar başta Super Cobra, Cougar ve AB-412 tipi helikopterler, CASA ve SF-260 tipi uçaklar olmak üzere yalnızca yapısal ürünler üretimi ile gelişmiştir. Savunma sanayiiimiz günümüzde yerli ve milli üretim hamlesi ile tasarımı ve yüksek özgünlük oranı ile ilerlemektedir. Bu sayede başta güvenlik güçlerimiz ve ulusal savunma sistemimizin gelişimi sağlanmış aynı zamanda müttefik devletlerin de ordu ve kolluk kuvvetleri milli ürünlerimiz ile güçlendirilmiştir.

Milli Teknoloji Hamlesi kapsamında sürdürülen savunma sanayiinde yerlileştirme girişimleri sonucunda ATAK Helikopterleri, Milli Gemi, Hürkuş Uçağı üretilmiş, İHA, S-İHA, Füzeler, Altay Tankı ve Milli Gemi gibi modern silah ve araçlar ile güvenlik

güçlerimizin etkinliği arttırılmıştır (Demir P. D., 2022). Yurt dışından ithal edilen parçaların montajı ile sürdürülen savunma sanayii 2000'li yıllara kadar başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere çeşitli ihracat lisansları kontrolünde üretim gerçekleştirmiştir. Günümüzde bu durum ağırlıklı olarak yerli üretim ve tasarım ile ortaya çıkan insanlı-insansız uçaklar, Kirpi ve Eren ile tersine dönmüş durumdadır.

Türkiye'de kamu kuruluşları ve özel sektör işletmelerinden oluşan bir savunma sanayii yapılanması mevcuttur. Makine ve Kimya Endüstrisi, ASFAT ve tersaneler kamusal yapıda olup TUSAŞ, Aselsan, Havelsan, Roketsan, İşbir ve Aspilsan ise Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı iştirakleri olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Savunma sanayii endüstrisinde faaliyet gösteren özel sektör firmaları ise çeşitli ortaklık ve kurumsal yapılara sahiptir. Türkiye'nin savunma sanayii endüstrisinde faaliyet gösteren tüm işletmeler çoğunlukla yerel ihtiyaçları karşılamak üzere üretim gerçekleştirmektedir (SSB, 2017).

Savunma Sanayi Başkanlığınca sürdürülen ve proje başlangıç tarihi 2017 olan toplamda 39 ayrı proje vardır. Bunların yüzde 41'i yerlileştirme amaçlı, yüzde 36'sı yerel tedarik, yüzde 13'ü ithalata dayalı ve kalan kısmı da hizmet ve araştırma geliştirme kapsamında yürütülen projelerden oluşmaktadır. Türk savunma sanayii işletmelerinin ihracat verilerine bakıldığında 2006 yılında 487 milyon dolar olan toplam satış rakamı 2021 yılında 3.2 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bu rakam 225 milyar dolar olan toplam ihracat tutarının yaklaşık %1,33'üne tekabül etmektedir (Statista, 2022).

Bu kapsamda savunma sanayii ürünleri üreten kuruluşların ayırt edici özelliği olan katma değerli ürün üretimi ve ihracatı sayesinde özellikle Aselsan ve Türk Havacılık ve Uzay Sanayii firmaları Türkiye'nin savunma sanayii cirosunun yaklaşık %74'ünü oluşturmaktadır. Ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı iştirakli şirketler Türk savunma sanayii piyasasının toplam cirosunun yarısına direk katkı sağlamaktadır. Türk savunma sanayiinin bel kemiği olan alt yüklenici ve yan sanayi firmaları temelde ön ödemeli sistemle ilerlediğinden çoğunlukla kısa sürede geri ödemeli ve kısa vadeli yatırımlarla faaliyetlerini sürdürmektedir. Firmalar gelecek ile ilgili yeterli öngörüye sahip olmadıklarından sağlıklı bir uzun vadeli plan gerçekleştirmekte güçlük çekmektedir. Dolayısıyla potansiyel kapasitenin mevcut sipariştan çok olduğu durumlara bu kapsamdaki firmalarda sıkça rastlanmaktadır (SSB, 2017).

SSB tarafından Türkiye'nin savunma sanayii sektörleri 7 ayrı kategoride sınıflandırılmıştır. Bunlar Uçak ve Helikopter projeleri olarak ikiye ayrılan Hava Araçları, Kara ve Deniz araçları, Silah, HSS, Uzay ve Elektronik sistemleridir. Hava Savunma Sistemleri (HSS) olarak belirtilen sektör Hava savunmalarına ilişkin yürütülen ve planlan

projeleri ve Uzay ve Uydu alanlarındaki projeler olarak kendi içerisinde ayrılmaktadır. Özellikle MEBS sistemleri ve Siber güvenlik alanındaki projeler ise Elektronik sistemler sektörü kapsamındadır. Kara araçlarında öne çıkan firmalar olan BMC, FNSS, OTOKAR, Katmerciler ve Nurol Makina firmalarıdır. Bu firmalar özellikle Paletli ve Zırhlı kara araçları geliştirme ve üretimlerini gerçekleştirmektedir. Savunma sanayiinin Denizlerdeki gücü ise ASFAT, STM ve tersanelerin üretim ve geliştirme çalışmalarıyla artmaktadır. Başta STM500 Denizaltı, MİLGEM, Ares 35, MDAS, ULAQ, Karakol gemileri, Orkun, FAC 55, Ahtapot ve ZAHA gibi birçok ürün ve projenin geliştirilmesi ve uygulanmasını sağlamaktadırlar (SSB, 2017).

Havacılık ve Uzay sanayiinde Türkiye birçok alanda çeşitli projelerle faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu alanda yerli üretime odaklanarak özgün projelerin çoğaltılması amaçlanırken çok uluslu şirketler ve konsorsiyumlarla yapısal üretimler gerçekleştirilerek küresel teknolojik gelişmelere uyum sağlanmaktadır. Milli Muharip Uçak (MMU), Hürjet, Hürkuş, Hürkuş-S, Atak, Bayraktar, Kızılelma, Gökbeş ve Göktürk uydusu gibi özgün ürünlerin yanı sıra A400M, A350, A330, A320, A220, F35, Bombardier uçak, Sikorsky Helikopter, Cougar Helikopter ve Airbus Helikopter gibi uluslararası projelere ait yapısalının da üretimi gerçekleştirilmektedir (TUSAŞ, 2022).

2.6.3. Türkiye'nin savunma sanayii politikası

Türkiye'nin son yıllarda uyguladığı savunma sanayii strateji ve politikaları aynı zamanda Türkiye'nin dış politikasının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Özellikle bölgesel huzursuzluğun arttığı, buna bağlı olarak terörle mücadelenin sürdürüldüğü ve Mavi Vatan stratejisi doğrultusunda politikalar yürüttüğü bu dönemde güvenlik risklerinin ve ekonomik etkenlerin artışı ulusal güvenlik ve bölgesel stratejilerin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Özellikle 2010-2022 yılları arasındaki dönemde uygulanan askeri ve savunma sanayii politikaları incelendiğinde altı ayrı ana başlıklara ayrıldığı görülmektedir. Bunlar uzun vadeli strateji, orta vadeli strateji, destekleyici unsurlar, askeri kabiliyetler, taktik ve tedarik politikalarıdır. Özellikle başta toprak bütünlüğünün korunması, Mavi Vatan örneğinde görüldüğü gibi karasu ve deniz menfaatlerinin korunması, itibar ve statü gelişimi ve stratejik bağımsızlığın elde edilmesi uzun vadeli stratejilerdir.

Buna istinaden Türkiye'nin orta vadeli stratejileri güçler ayrılığı ve denge politikasını sürdürme, savunma sanayiinin millileştirilmesi, etkin caydırıcılık, istihbarat gücü, bağımsız operasyonel özgürlüğün kazanılmasına yönelik sürdürülmektedir. Destekleyici unsurları ise askeri hazırlık, saldırı ve engellemelere karşı müdahale kabiliyeti kazanmak ve bu tip

etkenlere karşı caydırıcılık sağlamaktır. Ayrıca taktiksel strateji politikası çerçevesinde lojistik gücün artırılması, yüksek teknolojik savunma unsurlarının tedarigi ,ürünlerin etkin kullanımı ve taarruz taktiklerinin gelişimi kapsamaktadır.

Bu doğrultuda Türkiye'nin tedarik zinciri politikasının belirlenmesi ve buna yönelik stratejilerin oluşturulması MSB ve SSB tarafınca yürütülmektedir. Bu durum daha önceki yıllarda gerçekleşen 1980 darbesinin etkisiyle kurulan Savunma Sanayii Müsteşarlığı ve MSB'nin savunma sanayii tedarik ve ihracat kontrolü işlemlerini yürütmeye sık sık karşı karşıya gelmeleri sebebiyle yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası gerçekleştirilen düzenlemeler kapsamında Genel Kurmay Başkanlığının Millî Savunma Bakanlığına bağlanması ile daha önce MSB'den bağımsız bir şekilde gerçekleştirilen kuvvet komutanlıklarının tedarik süreçleri böylece bakanlığın sorumluluğu altında girmiştir. Bu sayede 2016 öncesi var olan karmaşa bu değişikliklerle giderilmiş ve dolayısıyla sivil otoriteye bağıllık artırılmıştır (Yeşiltaş, 2021).

Millî Savunma Bakanlığı'nın temel hedefi dışa bağımlılığı azaltmak suretiyle yerlileştirme oranını arttırmaktır. Buna bağlı olarak milli üretimin de artışının sağlanması bir başka amaçlarından. Bu doğrultuda Türkiye'nin Savunma Sanayii endüstrisinde yer alan askeri fabrikalar, MKEK, Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı şirketleri (TUSAŞ, ASELSAN, HAVELSEN vb.) başta olmak üzere sektörde faaliyet gösteren tüm firmalar öncelikli olarak iç pazardan ürün tedarik yolunu seçmektedir.

Öte yandan Türkiye'de tedarik sistemi temelde bir piramit üzerinden işlemektedir. Bu piramidin temel özelliği alt katlara doğru inildikçe nitelik ve derinlik artarken yukarı doğru çıktıkça geniş yönetim yapısı ve büyük ölçekli kuruluşlar öne çıkmaktadır. Söz konusu piramidin temelini başta üniversite ve akademik kurumlar olmak üzere çeşitli araştırma kuruluşları yer almaktadır. Bu kuruluşlar savunma sanayiinin yapı taşı olan yetkin personel ve bilimsel araştırma görevini üstlenmektedir. Bir sonraki katta ise KOBİ ve Teknokentler yer almaktadır. Piramit'in ayrıca ikinci katında alt yükleniciler ve en tepesinde ise ana yükleniciler yer almaktadır (SSM, 2011).

Dolayısıyla savunma sanayii alanında gerçekleştirilecek tedarik ve satın alma faaliyetlerinin MSB bünyesine bağlanmasıyla TSKGV kuruluşlarının birçok alanda çeşitli stratejileri geliştirilmesi mümkün kılınmıştır. Bunlar başta yerli savunma endüstrisine yönelik yatırımların artırılması, sürdürülebilir gelişimin sağlanması, güç ve miktar dengesinin ayarlanmasıdır(Sezgin, 2021).

2. SAVUNMA SANAYİNDE İHRACAT KONTROL REJİMLERİ VE UYGULAMALARI

2.1. İhracat Kontrollerinin Ortaya Çıkışı

I. Dünya Savaşı'nın bitişiyle beraber savunma sanayiinin önemi hızlı bir ivme ile artmıştır. Bunun temel sebebi savaş sırasında askeri gücün tek başına yeterli olmadığı ve savaşlarda makinelerin gidişatı değiştirdiğinin fark edilmesi idi. Aynı zamanda üretilecek olan ürünlerin satışının da olası bir ihtilaf durumunda tehlike yaratmasını ve güvenlik zafiyetini kontrol etmek gerekliydi. Bu durum üzerine Amerika Birleşik Devletleri 1917 yılında Düşmanla Ticaret Yasası'nı uygulamaya koyarak ABD'nin tüm diğer ülke devletleriyle gerçekleştireceği savunma ürünlerinin ticaretinin denetimini tek yetkili olarak ABD başkanına devretmiştir (U.S. Law, 1917).

II. Dünya savaşı öncesi 1935 ve 1937 yılları arasında ABD kongresinden geçen üç tarafsızlık yasası ile ABD'nin diğer ülkelere savunma sanayi ürünü satışı yasaklayarak savaşın dışında kalması amaçlanmıştı. Bu kararı ABD'li senatör George W. Norris: "Eğer yürürlükten kaldırırsak, İngiltere ve Fransa'ya yardım etmiş oluruz. Eğer yürürlükten kaldıramazsak, Hitler ve müttefiklerine yardım etmiş olacağız. Mutlak tarafsızlık imkânsızdır." cümlesi ile özetliyordu. 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Polonya'nın Almanlar tarafından işgal edilmesi üzerine ABD, tarafsızlık yasasında esneme yapılmasına karar vermiş ve savunma sanayi ürünlerinin nakit ödeme yapılmak ve ABD harici bir ülke bayraklı gemilerle taşınması şartıyla silah yardımının önü açılmıştır (Rofe & Thompson, 2011).

Aynı tarihte İngiltere tarafından İthalat, ihracat ve kıyı taşımacılığının kontrolünü içeren bir İhracat Kontrol Yasası onaylanmıştır (UK Act, 1939). Ardından Fransa'da 18 Nisan 1939 tarihinde yayımlanan KHK ile İhracat kontrol uygulamalarına ilk adımı atmıştır (Kirchheimer, 1940). Bu gelişmelere istinaden ise 1940 yılı içerisinde Amerika Birleşik Devletleri İhracat Kontrol Yasası'nı ve Japonya ise Döviz ve Dış Ticaret Kontrol yasasını çıkarmıştır (Aoi, 2016). Bununla beraber ihracat kontrolleri açısından ilk uluslararası platform 1949'da ABD, NATO üyeleri, Japonya ve Avustralya'nın bir araya gelmesi ile oluşturulan Çok Taraflı İhracat Kontrolleri Komitesi (COCOM) olarak kuruldu. Temel amacı Varşova Anlaşmasına tabi olan ülkeler ve rakip olarak görülen Çin'e yapılan sevkiyatların denetlenmesiydi. Başta belirli maddeler üzerinden anlaşılacağı düşünülse de COCOM'da ABD'nin baskısı ile beklenenden fazla maddede mutabık kalındı (Orlov, 1999). Buna ek olarak Almanya'nın da 1961 yılında çıkarmış olduğu Savaş Silahlarının Kontrolü

Yasası (KWG) ve Dış Ticaret yasası ile günümüzde dünya üzerindeki en yüksek oranda silah ticaret yapan ülkelerin ihracat kontrol yasaları için ilk adımlar atılmıştır (Aoi, 2016).

Ayrıca uluslararası anlaşmaların dışında bu anlaşmalara bağlı olarak yürütülen ihracat kontrol rejimleri de geliştirilmiştir. Küresel çapta oluşturulan ihracat kontrol rejimleri Wassenaar Düzenlemesi, Nükleer Tedarikçiler Grubu, Avusturya Grubu ve Füze Teknolojisi Kontrol Rejimidir (Anthony, 2002). Bu kontrol rejimlerinden ihracat kontrollerine en çok konu olan ise Wassenaar Düzenlemesidir. Özellikle savunma sanayiinde bir ürünün hem askeri hem sivil alanlarda kullanılabilirliğini tanımlayan çift kullanımlı mallar bu düzenlemede ön plana çıkmaktadır. Her iki alanda da kullanım olanağı olan yalnızca somut ürün veya parçalar olmamakla beraber aynı zamanda bilimsel araştırma, hizmet ve ileri teknolojileri ile ilgili bilgiler de olabilir. Özellikle tıp, teknoloji ve gündelik kullanılan ve içerisinde çok küçük de olsa radyoaktif veya nükleer içerik olan ve cihazların içerisinde bulunan küçük parçaların montaj öncesi sevkiyatları çift kullanımlı malların kontrolüne tabi olarak gerçekleşmiştir (Sullivan, 1996).

Devletlerinin çoğu küresel çapta geçerli olan ve uyulan ihracat rejimleri bu buna bağlı olarak ortak kurallar belirlemiştir. Soğuk Savaşın getirmiş olduğu gerginlik ve çoğalan tehditler sebebiyle söz konusu kurallar önceki dönemlerde daha sık ve ağır yaptırımlarla uygulansa da 11 Eylül saldırıları bu kurallar için bir dönüm noktası olmuştur. Saldırı öncesi devletlerin farklı çıkarları doğrultusunda anlaşmalara uyum ülkelere göre farklılık göstermekte ve bu durumu lisans kararlarının rekabeti önlediği sebebiyle açıklamaktaydı. İkiz kulelere yönelik saldırılar sonrasında ise devletlerin ulusal güvenlik risklerine yönelik bakış açısı değişmiş ve ulusal güvenliğin sağlanmasının öncelikle küresel güvenlik önlemlerine uyuma bağlı olduğu anlaşılmıştır. Bu doğrultuda özellikle ihracat lisanslarına uyum ve bağlılık gelişmiştir. Ayrıca ülkeler ithalatını veya ihracatını yaptıkları ürünlerin dolaşımını takip etmiş ve son kullanıcının bilinmesine özen göstermişlerdir (Beck & Craft, 2002).

İhracat kontrolleri özellikle üretimlerin, göndericilerin veya alıcıların güvenliği ve kontrolünün sağlanması için ürün ve çıktılara yönelik uygulanan devlet politikalarıdır (U.S ITC, 2009). Özellikle savunma ürünleri ve teknolojilerinin aktarılmasını önlemek ve kontrol etmek için ülkelerin başka ülkeleri sattığı ürün ve çıktılarının içerikleri, kapsam ve amaçları ile ilgili bilgi sahibi olmak için uygulanan düzenlemelerdir. Temel amacı savunma sanayii ürünlerine sınırlama getirmek, düzenlemek ve ihraç edilecek ürünlerin yasaklı ve uygun olmayan ülkelere gönderimini engellemektir (MSB, 2020). Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin kendi ihracat kontrolleri ve silah rejimleri vardır. Evrensel bir ihracat kontrol

sisteminin olmaması ve ülkelere özgü oluşunun sebebi tamamen ülkelerin tarihsel geçmişi ve tecrübelerine dayanmaktadır (Aoi, 2016).

Günümüzde başta savunma sanayii olmak üzere birçok sektörde uluslararası dolaşıma giren veya dış ticarete konu olan bir ürünün ülkeden çıkışı öncesinde gerekli otoritelerden izin alınması gerekebilir. Bu kontroller ile güvenlik tehditleri, yüksek teknoloji birikiminin muhafaza edilmesi, güvenilir olmayan alıcılara sevkinin önlenmesi ve vergilerin denetimi gibi önlemler sağlanmaya çalışılmaktadır (Birgün, 2006, s. 56-58). Dolayısıyla gelişmiş ülkelerin sınırları içerisinde veya vatandaşları tarafından üretilen, ürün, edinilen bilgi, araştırılan buluş, birikimler, danışmanlık gibi hizmetler ve geliştirmeler dahil olmak üzere ülkelerin veya tehdit olarak görülen unsurların eline geçmesi ve olası bir ihtilaf durumunda güvenlik tehdidi oluşturmamasını engellemek için alınan önlemlerin tümüne ihracat kontrolleri denir. Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve İngiltere gibi savunma sanayii gelişmiş ülkelere ilgili ülke vatandaşı ve ülkede eğitim gören tüm öğrenciler ihracat kontrollerine tabidir. Özellikle yabancı ülke vatandaşları ülke içerisinde ortaya çıkarılan bir gelişmenin ülke dışına çıkarılması, transfer edilmesi veya aktarılması durumunda ciddi yaptırımlarla karşı karşıya gelebilir ve bu sebeple ihracat kontrollerine uyma zorunlulukları vardır (GWU, 2022).

Türkiye, kitle imha silahları ve bağlı ürünlerin ticaretinin kontrolünü içeren Wassenaar Düzenlemesi, Füze Teknolojileri Rejimi, Avustralya Grubu ve Nükleer Tedarikçiler Grubuna tabi devletlerden biridir. Dolayısıyla söz konusu ihracat kontrol uygulamalarına, yaptırımlarına ve listelerine uyumlu olmak ve bu düzenlemeleri uygulamakla yükümlüdür (Birgün, 2006).

Devletin çeşitli organları söz konusu ihracat kontrolü düzenlemelerine uyumu sağlamak ve denetlemek ile görevlidir. Millî Savunma Bakanlığı tarafınca Wassenaar Düzenlemesinde yer alan Mühimmat Listesi, Füze Teknolojisi ve Silah Ticaret Anlaşması takip edilirken söz konusu ihracat kontrol rejimlerinin kapsamında olan mal ve hizmetlerin dış ticarete konu olması için öncelikle MSB Milli Güvenlik Makamından ihracat izni alınması gereklidir (MSB, 2020).

Kitle imha silahları kapsamında kullanılabilecek ve çift kullanımlı ürünler kapsamına giren ve buna bağlı olarak söz konusu ürünlerde kullanılan teknolojileri de kapsayan ihracatları denetleyen Wassenaar Düzenlemesi, ithal şahadetnamesi ve son kullanıcı sertifikası uygulamaları Ticaret Bakanlığı bünyesinde gerçekleştirilmektedir (TCCK, 2020).

2.2. Uluslararası İhracat Kontrol Rejimleri

2.2.1. Wassenaar Düzenlemesi

II. Dünya Savaşı bittikten sonra Varşova Paktı'nın imzalanması ile yeni bir savaşın çanları çalmaya başladı. Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere birçok ülke komünizme karşı bir araya gelerek Varşova Paktı'na dahil olan ülkelere yönelik askeri malzemelerin satışının denetlenmesi gerektiğine kanaat getirdiler. Bu girişimlerin neticesinde İhracat Kontrolleri Koordinasyon Komitesi (COCOM) kuruldu. Soğuk Savaş'ın Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sonlanması ile değişen küresel bakış açılarından biri de bu sebeple ihracat rejimleridir (Bailes, 2013). Uzun bir süre komite üyeleri arasında başarılı bir koordinasyonun sağlandığı bu platform, Sovyetler Birliğinin sona ermesi ve yerine gelen Rusya ile ilişkilerin olumlu yönde ilerlemesi üzerinde ABD tarafından Rus uzay araçları ile komite bünyesindeki ülkelerin teknolojilerini birleştirmek amacıyla yeni bir anlaşma hazırlandı (Jaffer, 2002). Özellikle Eski Rusya Başkanı Boris Yeltsin'in 1993 yılında COCOM'un iptal edilmesine yönelik verdiği beyanların sonucunda COCOM 1994 yılında üye devletlerin onayıyla yürürlükten kaldırıldı (Sullivan, 1996).

COCOM'un yürürlükten kaldırılmasıyla yeni bir kontrol mekanizması ihtiyacı doğmuştur. Bu gereksinim üzerine oluşturulan Wassenaar düzenlemesi, 1996 yılında 33 ülke tarafından imzalan ve günümüzde 42 ülkenin tabi olduğu ikili müzakereler üzerine üretimi gerçekleştirilen askeri ürünler ve çift kullanımlı ürün ve teknolojilerin ihracat kontrollerine yönelik düzenlenen ilk çok taraflı anlaşmadır. Özellikle kitle imha silahı olarak nitelendirilen uluslararası huzur ve düzeni tehdit edecek olan silahların yayılımını önleyerek artışı ve tehlikeli sonuçlar doğurma riskini önlemeyi amaçlar (WA, 2022). Bu bağlamda Wassenaar anlaşması savaş sonrası ortaya çıkmış olmasına rağmen aslında COCOM'un bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir (Bailes, 2013). Fakat Wassenaar Düzenlemesinin en belirgin özelliklerinden biri CoCom'un aksine üye ülkelerin ve yöneticilerin herhangi bir veto hakkının bulunmamasıdır (Dursht, 1997).

Wassenaar Düzenlemesinde Çift Kullanımlı Malzeme Listesi, Hassas Liste, Çok Hassas Liste ve Mühimmat Listesi olmak üzere 4 temel kontrol listesi vardır. Ayrıca Wassenaar Düzenlemesinde Çift Kullanımlı Malzeme Listesi toplamda 10 kategoriden oluşur (MSB, 2020). Söz konusu kontrole tabi ürünler bir bütünlük olması amacıyla ABD'nin ihracat İdari Düzenlemeleri (EAR) ve Avrupa Birliği İhracat Kontrollerini referans alarak denetlenmektedir. Ayrıca bu kategorilerden her biri fiziksel ürün ve komponent, ürünlerin kalibrasyonunu veya test işlemlerini yapmak için kullanılan cihazlar, ana

mamulleri, kullanılan yazılımlar ve kullanılan teknolojiler olmak üzere 5 ayrı doğrulama uygulanarak kontrol gerçekleştirilir ve lisans verilme durumu değerlendirilir (WA, 2022). Bu kapsamda özellikle yazılım ve makine parçalarına ayrı bir parantez açılması gerekmektedir. Wassenaar Anlaşması kapsamında en çok ikileme düşülen konu genellikle bu ürünlere ilişkin lisans durumlarının değişkenliğinden kaynaklıdır. Bu hususta dikkat edilmesi gereken husus eğer yazılım veya parçalar makine performansını iyileştiriyorsa yükseltme olarak kabul edilir ve yazılım veya yedek parçaların ihracat lisansı gerektirip gerektirmediği kontrol edilmelidir. Performans yükseltmesi, malları kontrollü seviyelere ulaştırıyorsa, bu hem listelenmemiş mallar hem de önceden onaylanmış listelenmiş mallar için geçerli olduğundan genellikle lisansa ihtiyaç duyulur. Fakat eğer yedek parça veya yazılım bir makinenin performansını değiştirmiyorsa, buna güncelleme denir ve genellikle kurulum, çalıştırma, bakım veya onarım için kesinlikle gerekli minimum faaliyetlerle ilk ihracat lisansı kapsamına girer (Henschel, 2020).

Çift kullanımlı ürünlerin ve hizmetlerin ihracat kontrollerinde öne çıkmasının temel sebebi ileri teknolojik ve savunma sanayii ürünlerinin hem askeri hem de sivil alanda kullanılabilir olmasıdır. Savunma sanayiinin temel tedarik zinciri yapısı ürünlerin sürekli dolaşımda olması ve ithal edilen bir ürünün katma değerli ürüne dönüştürülerek yeniden ihracat edilmesine olanak sağlayan bir sistematığe sahiptir (Bojnec, 2016). Avrupa Birliği'nin çift kullanımlı mal listesi Wassenaar Düzenlemesi (WA), Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi (MTCR), Nükleer Tedarikçiler Grubu (NSG), Avustralya Grubu (AG) ve Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (CWC) olmak üzere 5 farklı uluslararası kuruluşun kararları referans alınarak oluşmuştur (Henschel, 2020). Türkiye'de Mühimmat Listesi haricinde Wassenaar Düzenlemesinde yer alan tüm kontrol listeleri Ticaret Bakanlığı denetimindedir. Mühimmat listesi ise Millî Savunma Bakanlığı Teknik Hizmet Daire Başkanlığı'na denetlenmektedir. (MSB, 2020)

Ayrıca güvenlik ve huzurun tesisi amacıyla Avrupa Birliği'nin çift kullanımlı ürünlerin denetimlerini gerçekleştirdiği bir diğer konu da Kitle İmha Silahlarının Kontrolü'dür. Bu uygulama alanı ile Kitle İmha Silahlarına ilişkin bedelli ihracatlar, transit süreci ve bilgi aktarımlarını kontrol altına alarak küresel barışın tesis edilmesine destek verir (EC, 2009). Bu sebeple Avrupa Birliğinde çift kullanımlı ürünlerinin satış ve sevkiyatını yapan firma sayısı yaklaşık 5 bin olup bu da toplam ihracatın %10'unu oluşturuyor. Bu sayının oluşumundaki temel sebep çift kullanımlı ürünlerin yüksek dereceli kontrollere tabi oluşu ve yapısal olarak rahatlıkla sevk ve transit işlemlerinin yapılamıyor olmasından kaynaklanıyor (COM, 2011).

2.2.2. Nükleer Tedarikçiler Grubu

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansına bağlı bir kurum olan Nükleer Tedarikçiler Grubu nükleer içerikli silah ve nükleer enerjinin dağıtımını düzenleyen uluslararası bir organizasyon olup önemli ihracat kontrol rejimlerinden biridir. Kuruluş amacı temelde Hindistan'ın 1974'te başlatmış olduğu nükleer silah testlerine karşı ABD, SSCB, BK, Kanada, Batı Almanya, Fransa ve Japonya tarafından söz konusu denemelerin engellenmesi amacıyla kurulmuştur (Dişbudak & Günel, 2004).

2022 yılı itibariyle nükleer silah ve buna bağlı mal ve teknolojilere sahip olan ve bu silahları önleme amacıyla olan ülkeler dahil olmak üzere toplam 48 üye devlet bulunmaktadır (NSG, 2022). Kapsamı dahilinde olan ürün ve teknolojilere ilişkin çift kullanım kapsamalarını denetlemek ve düzenlemek görevini üstlenen söz konusu grup diğer ihracat rejimlerinde olduğu gibi üye ülkeler kendi talepleri doğrultusunda ilgili düzenlemelere dahil olmuşlardır (Reshetnikova, 2008).

Kuruluş amacı başlangıçta Hindistan'ın nükleer faaliyetlerini ve yayılımını engellemek amacıyla olsa da 2006 yılı itibariyle Hindistan'ın da NSG üyeliği konuşulmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda ABD dahil olmak üzere birçok ülke düzenlemelerinde değişikliğe giderek Hindistan ile bu alanda yapılacak ticaretin önünü açarak üyelik zeminini oluşturmayı amaçlamışlardır. Fakat bu çalışmalar sonuçsuz kalıp Hindistan'ın üyeliği gerçekleşmemiş olsa da Hindistan'ın kimyasal silah kullanım ve transferini sınırlandıran bir dizi anlaşmalar yapılabilmektedir (NPP, 2008).

Nükleer silahların yayılımını engelleme amacı taşıyan söz konusu ihracat rejimi bu amacını küresel ticaret sistemine olumsuz etki yapmadan gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla yasal dayanak ve grubun kuralları gereği tam bir engellemeden ziyade kontrol etme mekanizması ile süreç işlemektedir. Bu sayede grup nükleer silah ve teknolojinin denetimini uluslararası çıkar ve savunma ihtiyacı doğrultusunda belirlemektedir (Dişbudak & Günel, 2004).

Tedarikçiler, nükleer silaha sahip olmayan herhangi bir ülke arasındaki nükleer içeriğe sahip ürünlerin sevkine rehberlik etmesi amaçlanan "tetikleme listesi" adını verdikleri bir ilkeler listesi oluşturmuşlardır. Ayrıca yeniden transferlerle olarak tanımlanan bir ürünün geri gönderimi veya farklı bir ülkeye transit geçişini kapsayan aktarımlarla ilgili kontrolleri uygulamaktadırlar. Bu ilkeler, nükleer teknolojiyi barışçıl amaçlarla transfer eden herhangi bir ülke için geçerlidir. Bu kontrol listesi, nükleer taşımalara ilişkin önemli yönergeler içermektedir. Bu liste, fiziksel koruma, hassas ihracatlar için özel düzenlemeler, zenginleştirme amaçlı ihracat tesislerini çevreleyen düzenlemeler ve nükleer silahlar için

kullanılabilecek malzemeler üzerindeki kontrolü içermektedir. Ekler biçimindeki ek yönergeler, özel olarak hazırlanmış veya nükleer kullanım için amaçlanan aletlerin ihracatını düzenler.

Ayrıca tedarikçiler, herhangi bir nükleer saldırıya alt yapı oluşturacak ekipman, malzeme, yazılım ve ilgili teknolojileri içeren bir İhracat Kontrol Listesi oluşturarak nükleer terörizmi ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesini önlemeyi amaçlamaktadır. Ortak tanımların yanı sıra nükleer yakıt dönüşüm faaliyetini kontrol altına almayı hedeflemektedirler. Nükleerle ilgili çift kullanımlı ürün ve teknolojilerin ihracatını yöneten İlkeler ikinci grup olarak tanımlanan yönetmeliğin ayrı bir kısmı vardır. Bunlar, bir nükleer yakıt döngüsünün veya nükleer patlayıcı faaliyetin denetimine önemli katkı sağlayabilecek ve aynı zamanda endüstride nükleer olmayan kullanımlara sahip olabilecek öğeleri içermektedir. Ek Yönergelerde listelenen ikili kullanım, alt kategorilerin bir listesiyle devam eder. Bu kategorilerde ise tetikleme listesi dışında kalan malzeme ve ekipmanlar yer almaktadır.

Nükleer Tedarikçiler Grubu, Kontrol Listeleri ve Yönergelerdeki yıllık değişikliklerle ilgili bilgileri web sitesi aracılığıyla paylaşmaktadır. Bu web sitesinde, Kılavuz ve Kontrol Listelerinde gerçekleşmiş değişiklikler, her yılın Genel Kurul Toplantısından sonra özel talimatlar yer almaktadır. Söz konusu değişikliklerin Ulusal uygulamalarda yer alması, her ulus için farklı süreler alır.

2.2.3. Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi

Başta Kitle İmha Silahları ve bu silahlara ilişkin üretim ve geliştirilmesinde kullanılan teknolojilerine yönelik ihracat kontrollerini kapsayan söz konusu mekanizmanın merkez ülkesi Amerika Birleşik Devletleridir. Bu sayede çeşitli kitle imha silahlarının kullanımı ve yayılmasının önüne geçilmiş olup Rusya ve Hindistan gibi söz konusu silahlar ve teknolojisine sahip ülkelerin rejim kurallarına entegrasyonu sağlanmıştır. Benzer bir şekilde diğer kontrol rejimlerinde olduğu gibi gönüllülük bazlı üyelik sistemine sahiptir (Alım, 2020).

Füze Teknolojisi Kontrol Rejiminin kuruluş tarihine bakıldığında günümüzde olduğu gibi ABD merkezli çıkar politikası temeline dayandığı gözlemlenebilir. Dönemin ABD başkanı Ronald Reagan tarafından Kitle imha silahları tehdidine karşı bir düzenleme gereği duyulmuş ve 1982’de bir kararname ile FTKR’nin oluşması için ilk adım atılmıştır. Ardından 1987 yılında söz konusu silahların ve teknolojik yapısının uluslararası çapta

sınırlandırılması amacıyla yürütülen çalışmalar sonucunda G-7 ülkeleri ve İngiltere ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda rejim oluşturulmuştur (Deborah, 1994).

Özellikle Kitle İmha Silahlarının dış ticarete konu olmasının önlenmesi amacıyla işleyen söz konusu ihracat kontrolleri bu alanda uygulanan tek mekanizmadır. Söz konusu rejime 2022 yılı itibariyle toplamda 35 devlet aktif üye statüsündedir. Talepleri doğrultusunda üye olan ve kurucu ülkeler dahil olmak üzere kontrol kapsamında olan ve bu kapsama alınan ürün ve teknolojilere ilişkin listelerin oluşturulması ve yayınlanması üye devletlerin sorumluluğundadır (MTCR, 2008).

Söz konusu ihracat kontrol sistemi kapsamında yayımlanan liste iki ayrı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde füzeler ve fırlatma rampalarına ilişkin uygulanan kontrol ve ürünlerin yer aldığı kısım bulunurken ikinci bölümde nispeten daha küçük ve ilk bölümün çalışması, üretimi ve yayılmasında kullanılabilecek parça ve teknolojik altyapılara ilişkin kontroller yer almaktadır. İlk bölümde yer alan ürünler toplamda 20 adet olup ortak özellikleri etkili mesafelerinin 300 km oluşu ve başlık taşıma kapasitesinin en fazla 500 kg olan ürünleri kapsamaktadır (Özgür, 2006).

Füze Teknolojileri Kontrol Rejimi yapı itibariyle belirledikleri kural ve oluşturdukları listelerin ülkeler tarafınca uygulanmasında herhangi bir zorunluluk yoktur. Bunun sebebi gönüllülük esaslı olması, uluslararası bir anlaşma olmaması ve yasal bir düzenleme ile oluşmadığından dolayıdır (Reshetnikova, 2008).

2.2.4. Avustralya Grubu

Yaklaşık bir milyon insanın hayatını kaybetmesi, iki milyon insanın yaralanması ile sonuçlanan ve bir kazananın olmadığı yaklaşık 8 yıl süren Birinci Körfez Savaşı'nda karşı karşıya gelen iki ülke Irak ve İran'ın savaş sırasında BM heyetinin kimyasal silah kullanıldığını tespit etmesi üzerine bu konuda bir düzenlemeye ihtiyaç duyulması nedeniyle ortaya çıkan Avustralya Grubu, 1989 yılında gerçekleştirdiği açılış toplantısıyla resmi olarak kurulmuştur (Croddy, 2002).

Kimyasal ve biyolojik silahlarının, bileşenlerinin ve üretiminde kullanılan teknolojilerinin uluslararası ticari sistem içerisinde denetimsiz ve serbestçe dolaşımının devletler ve uluslararası güvenlik anlayışına yönelik bir tehdit oluşturduğunun tespit edilmesi üzerine bu ürünlerin belirli bir sistematik ve entegrasyon ile kontrollerinin gerçekleştirilmesi amacıyla kurulan Avustralya Grubu on beş kurucu ülke ile gerçekleştirdiği ilk toplantının üzerinden geçen 65 yılın sonunda toplamda 41 ülkeden oluşan bir ihracat kontrol rejimine dönüşmüştür (AG, 2022).

Rejime konu silahların ve bağılı bileşenlerinin güncellemesi ve ülkelerle gelişmelerin görüşülmesi amacıyla her yıl bir kez toplanmaktadır. Bu görüşmelerde özellikle dönemin teknolojilerine ve gelişmelerine uyum sağlamak ve ülkeler arası iş birliğinin korunması amacıyla kontrollerin güvenilirliği denetlenir (Birgün, 2006).

Avustralya Grubu üyesi ve diğer tüm devletlerin belirlenen kural ve yayımlanan listelere yönelik uygulamalarında herhangi bir dayatma bulunmamaktadır. Grubun faaliyetleri ve kapsamı itibarıyla tüm ülkelerin çıkarlarını sağlama ve ülkelerin güvenliğini savunma noktasında kritik öneme sahiptir. Bu sebeple kontrollerin uygulanışı her bir ülkenin ulusal çıkarına olduğundan mekanizma tüm ülkelerin koordinasyonu ile ortaklaşa işlemektedir.

2.3. ABD İhracat Kontrolleri

Amerika Birleşik Devletleri'nde ihracat kontrollerinin temeli 1774 yılında Birleşik Krallığın Tahammülsüzlük Yasaları diye bilinen vergilendirmelere karşı gelen kolonilerin cezalandırılmasına yönelik kararın alınmasına dayanmaktadır. Kolonilerin Britanya hükümeti tarafından cezalandırılmasını engellemek ve bu durumun barışçıl yollarla çözülmesini isteyen ABD, Birleşik Krallık menşeli ürünlerin alımına yönelik bir boykot başlattı (Ammerman, 1974). Bunun üzerine sonraki sene başlayan Amerikan Devrimi bu boykot kararını yalnızca mal ithali ile sınırlandırmayarak aynı zamanda Britanya'ya mal gönderiminin de kısıtlandığı bir ticaret ambargosuna çevirmiş ve böylece ilk ihracat kontrolü uygulamasını 1775 yılında Britanya'ya karşı uygulamıştır (Berman, 1967).

Amerika Birleşik Devletleri bu tarihten itibaren ihracat kontrollerini derinleştirmiş ve genişletmiştir. Tüm bu geniş kapsamlı kontrollerin güncel kalması ise gelen her ABD hükümetinin benimsediği dış politikaya bağlı olarak değiştirilen ihracat kontrolleri ile mümkün olmuştur. Bu sayede ABD uyguladığı dış politika çizgisine göre şekillendirdiği ihracat kontrollerini bir siyasi enstrüman olarak kullanabilmiştir. Gerek savunma yatırımları gerekse teknolojik gelişmişlik seviyesinden dolayı diğer tüm ülkeler ABD ile ticaret yapabilmek için uyguladıkları ulusal ihracat kontrollerinde ABD yasalarının etkisi görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, diğer ülkelerin kendi ihracat kontrollerine uyumunu genellikle lisans sisteminin aktarımı veya bilişim ve teknik altyapı için mali destek vererek sağlarken bazen de bu entegrasyonu baskı ve ambargolar ile tesis etmektedir. Bu sebeple ülke ve firmalar ihracat kontrolleri kapsamında olan malların ticaretinde endişe ve tedirginlik vardır. Ayrıca kontrollere uyumun sağlanması için de maddi ve zaman kayıpları yaşamaktadır (Aoi, 2016).

ABD ihracat kontrolleri özellikle ABD’de üretilen askeri veya çift kullanımlı bir ürünün içerisinde kullanılan herhangi bir parça veya komponentin veya teknolojisinin %25’e kadarlık kısmı ABD menşei olduğu durumda bu ürünün ABD ürünü olduğunu kabul eder ve ihracat kontrolleri denetimine tabi tutar. Bu durum ABD’nin kontrol mekanizmasının işleyişini ve ülkenin yargı yetkisinin sınırları ötesine uzandığının göstergesidir. Diğer ülkelerin savunma sanayiinde rekabetçi pazar oluşumuna engel olduğu sebebiyle sürekli dile getirilen bu yetki alanı genişliği aynı zamanda ABD’nin geliştirdiği teknolojinin ihtilaf durumunda kendi ulusal çıkarlarını tehdit etme durumuna karşı almış olduğu dolaylı önlemlerdir. Bu sebeple bu kontrollerin ihlaline karşı çeşitli yaptırımlar uygulamaktadır (Gerhard & Creydt, 2011).

2.3.1. İhracat kontrol kurumları ve kapsamaları

Amerika Birleşik Devletleri’nin günümüzde ihracat kaygısı bulunmadığından serbest dolaşım veya ihracat odaklı ülkelerin uyguladığı serbest ticaret veya firmalara tanınan ihracatın özgürlüğü gibi durumlar söz konusu değildir. Dolayısıyla sıkı bir ihracat denetimi ve bu denetimlerin uyguladığı kontrollere aykırı davranış tespit edilmesi durumunda öncesinde ihracat lisansına sahip olursa dahi devlet tarafından bu lisansın geri alınabileceği bir sisteme sahiptir. İhracat kontrolüne tabi birçok ürün bulunduğundan bu ürünlerin ABD ekonomisini ve ulusal güvenlik anlayışlarına olası etkilerinin değerlendirilmesi için bu denetimler ürünün etki edebileceği alanlara göre farklı kamu kurum ve kuruluşlarının kontrolündedir (Bohlmann, 2015).

Amerika Birleşik Devletleri özellikle ihracat kontrol ve lisanslarının denetimi için birçok devlet kamu ve kuruluşlarıyla entegre olarak işleyişi yönetmektedir. Ticaret Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Hazine Bakanlığı ve Nükleer Düzenleme Kurumu’nun yayımladığı yönetmelik ve düzenlemeler ile hukuki çerçevede ihracat kontrollerini denetler (Rosanelli, 2014). Askeri ürün ve teknolojilerinin kontrol ve lisanslarını kapsayan Silahların Uluslararası Trafiği Yönetmeliği (ITAR) Dışişleri Bakanlığının Savunma Ticareti Kontrol Departmanı (DDTC) tarafınca denetlenmektedir (Rosanelli, 2014). ITAR’ın 22 CFR 120-130 kodlu Federal Düzenleme yönergesi kapsamında uyguladığı kontroller kapsamında ayrıca Birleşmiş Devletler Mühimmat Listesinde yer alan malların dolaşımını ve Silah İhracatı Kontrol Yasası’nın uygulanmasını denetler. Savunma Ticareti Kontrol Departmanı ayrıca rakiplerinin ABD menşei ürün ve teknolojilere erişimini engellemek ve dost ülkelerin bu teknolojiler ile sanayisini geliştirmesine destek olma görevini yürütür (DDTC, 2022).

İhracat İdaresi Yönetmelikleri (EAR) hem askeri hem de sivil alanlarda kullanılabilen mal, hizmet ve teknolojilerin kontrollerini denetler. Bu yönetmelik Ticaret Bakanlığı'na bağlı olan Sanayi ve Güvenlik dairesi (BIS) sorumluluğunda yürütülmektedir (Rosanelli, 2014). Söz konusu daire temel kuruluş amacı olan ABD'nin stratejik ve teknolojik egemenliğini ulusal güvenlik ve ekonomik vizyon çerçevesinde ihracat kontrollerini yönetmektedir. Ayrıca ihracat kontrolleri dışında ambargo ve ticari düzensizliğin engellenmesi, mevzuata uyumluluğun tesis edilmesi ve küresel iş birliğinin sağlanmasını sağlar (U.S. BIS, 2022).

ABD Hazine Bakanlığı ise başta finansal ve ticari yaptırımların uygulandığı ve özellikle kitle imha silahları gibi ABD'nin güvenlik politikalarını tehdit edecek gelişmelerin engellenmesine yönelik faaliyetleri Yabancı Varlıkları Kontrol Ofisi (OFAC) aracılığıyla denetler (Rosanelli, 2014). Yabancı Varlıklar Ofisi'nin (OFAC), Silahların Uluslararası Trafiki Yönetmeliği (ITAR) ve İhracat İdaresi Yönetmeliklerinden (EAR) ayrıldığı en temel nokta kontrol edilen alanın ürün ve teknolojiler değil ülkelerin ve son kullanıcıların kontrollere ve yaptırımlara muhatap alınmalarıdır. Dolayısıyla Yabancı Varlıklar Ofisi ülkelere yönelik finansal yaptırımları denetler, uygular ve devam ettirerek ABD ulusal çıkarlarını korur (Bohlmann, 2015). Bunların dışında Enerji Bakanlığı Nükleer Teknolojilerin yetkilendirilme sürecini ve bazı ülkelere yönelik enerji kaynaklarının ihracatını, Nükleer Düzenleme Kurumu ise nükleer malzeme ve ekipmanların ticari dolaşımlarını denetler (Rosanelli, 2014).

2.3.2. Silahların Uluslararası Trafiki (ITAR)

Üretim, kullanım ve amaç doğrultusunda askeri statüde bulunan savunma sanayi ürün ve hizmetlerinin uluslararası dolaşım kurallarını düzenleyen Uluslararası Silah Ticareti Düzenlemeleri (ITAR) 1976 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı bünyesinde yönetilir. Ayrıca veri kayıtları, fuar veya organizasyonlarda yer alan modeller, mock-up'lar ve bu ürünlere ilişkin teknik raporlar dahil olmak üzere ABD Mühimmat Listesinde bulunan tüm ürünler 22 CFR §§120-130 sayılı Uluslararası Silah Ticareti Yönetmeliği kapsamındadır. Bu yönetmeliğe yalnızca ABD vatandaşları değil tüm ihracatçılar tabi olup uygunsuzluk durumunda yaptırım ve cezalar herkes için geçerlidir (22 CFR Part 120, 2022).

ABD Mühimmat Listesi toplamda 21 kategoriden oluşmaktadır. Her bir kategori içerisinde bulunan ürün ayrı lisans veya muafiyet kontrolü vardır (Bohlmann, 2015). Bu kategorilerden en dikkat çeken ise Kategori 4 içerisinde yer alan ürünlerdir. Bunun sebebi

bu ürünlerin en başta Ticaret Bakanlığı denetiminde yer alıyorken 1999 yılı itibariyle Dışişleri Bakanlığına devredilmiş olmasıdır. Bu değişikliğin nedeni ise coğrafi bilgi sistemlerinin yaygınlaşması ile bu ürünlerin potansiyel risk tehdidi ticari statüden ulusal statüye yükselmesi olarak değerlendirilmektedir (van Fenema, 1999).

Günümüzde Uluslararası Silah Ticareti Düzenlemelerinin ağır işleyişi, zaman ve ekonomik maliyetinin oluşu ve serbest ticaret anlayışına ters olduğu gerekçesiyle değişiminin gerektiği çokça belirtilmiştir. Gelişen teknoloji ve küreselleşme ile geçilen uzay çağının gerekliliği doğrultusunda ülkeler yatırımlarını daha çok havacılık ve uzay sanayiine yönlendirmiştir. Devletlerin ulusal teknolojik gelişimleri sonucunda ortaya çıkan ürünlerde kullanılan ABD menşeli parçaların giderek azalması ABD'nin uzay alanında rakipsizliğini olumsuz etkilemekte ve piyasa etkinliğini azalmaktadır. Özellikle bu gelişmeler sebebiyle ABD'ye teknolojik bağımlılığı olan ülkelerin ve malzemelerin oranının hızla düşmesi sonucunda Uzay İhracatı Kontrol Politikası gündeme gelmiştir (Abbey & Lane, 2009).

Bu stratejiye istinaden 1999 yılında Uluslararası Silah Ticareti Düzenlemeleri kapsamına alınan kategori 15 içeriğinde uzay sınıfı araçlarının 2014 yılında belirli alt parça ve komponentleri İhracat İdaresi Yönetmelikleri (EAR) kapsamına alınmıştır (Bohlmann, 2015). Dolayısıyla, ABD Mühimmat Listesinde yer alan çoğu malzeme Uluslararası Silah Ticareti Düzenlemeleri (ITAR) lisansı kapsamındadır. Hem askeri hem sivil kullanımlı ürünlere kıyasla ürünlerin amaç veya son kullanıcısı faktörüne bakılmaksızın yalnızca üretim amacına göre değerlendirme yapılır (Rosanelli, 2014).

2.3.3. İhracat İdaresi Yönetmelikleri (EAR)

İhracat İdaresi Yasası olarak 1979 yılında dönemin ABD Başkanı tarafından çıkarılmış ve Ticaret Bakanlığına tebliğ edilerek yürürlüğe girmiştir. Ardından Bakanlık, söz konusu yasaya ilişkin İhracat İdaresi Yönetmeliğini (EAR) yayınlamıştır. Birçok ürünün kontrole tabi olmadan dolaşımına olanak sağlaması açısından ITAR'a göre farklılıkları olsa da bedelli ihracatlarda gönderilmeden önce ihracat lisansını zorunlu kılmaktadır. Lisans gerektiren söz konusu ürünler 15 CFR §774 sayılı yönetmelik ile çıkarılan Ticaret Kontrol Listesi (CCL) olarak bilinen listede yer alır (Murr, 1997).

Ticaret Kontrol Listesinde yer alan mallar Nükleer, Kimyasal, İşlenmiş, Elektronik, Bilgisayar, İletişim, Lazer, Coğrafi sistemler, Deniz, Uzay Fırlatma olmak üzere 10 kategoride ayrılır (MIT, 2022). Söz konusu kontrol listesinde mallara ilişkin kolay bulunabilmesi için verilen İhracat Kontrolü Sınıflandırma Numarası (ECCN) olarak da bilinen ve ürünlerin tanımlanmasını sağlayan bir çeşit tanımlama işareti verilir. Bu

tanımlamalar ile lisanslama prosedürü için belirli kontroller izlenir. Örneğin Terörizm karşıtı kullanım amaçlılar için AT, ulusal güvenlik yararına olanlar için NS, Birleşmiş Milletler kapsamında olanlar için ise UN kullanılması gibi toplamda 13 farklı tanımlama vardır (Rosanelli, 2014).

İhracat İdaresi Yönetmelikleri ülkeleri A'dan E'ye kadarlık harflerle işaretleyerek çeşitli kriterlere göre birbirinden ayırır. Bu ayrımı Sanayi ve Güvenlik Bürosu yayımladığı İhracat İdaresi Yönetmeliğinin 738. Bölümünün ekinde paylaşmak suretiyle gerçekleştirir. Ülke Ticaret Tablosu olarak belirtilen bu ekte ülke bazlı kategoriler, hangi kontrole tabi oldukları, lisans gereksinimleri ve kontrol kapsamaları gibi açıklayıcı bilgiler yer alır. Bu tablo Silahların Uluslararası Trafikine konu olan ürünleri içermez ve devletin farklı bir kurumu tarafından ihracat kontrollerine tabi olan bir ürün veya ülke listeye dahil edilmez (CCL, 2021).

Bu sebeple dikkat edilmesi gereken husus ihraç edilecek ürünler için tek bir kaynağa bakılmaması ve birçok ihracat kontrol başlığından gereksinimler ve yasaklar kontrol edilmelidir. Örneğin Sanayi ve Güvenlik Bürosu Küba, Kuzey Kore gibi bazı ülkelere yaptırımlar uygularken bu yaptırımlar diğer ihracat kontrollerinde bulunmamaktadır. Ayrıca Dış Kaynaklı Varlıkları Denetleme Ofisi tarafınca da Suriye, Küba gibi ülkelere uygulanan yaptırımlara da uyulması talep edilmektedir. Herhangi bir kontrolde yer alan yasaklı ürünün veya ülkeye ihracat yapılmaması tamamen ihracatçının sorumluluğundadır (BIS, 2018).

2.3.4. Yabancı Varlıkları Denetleme Ofisi (OFAC)

Yabancı Varlıkları Denetleme Ofisi, Amerika Birleşik Devletleri Hazine Bakanlığı Terörizm ve Mali İstihbarat Dairesi'ne bağlı olup ABD'nin ulusal güvenlik kaygılarının ekonomik önlem ve güven sağlayıcı mekanizmasıdır. Özellikle yürütülen ambargo ve ekonomik yaptırım uygulamaları ile tanınmaktadır. Yürütülen bu uygulamalar hükümetin dış politikası ve hedefleri doğrultusunda belirli ülkelere, yönetimlere, şirketlere ve bireylere karşı mali istihbarat ve edinilen bilgilerin kanıtlanmasıyla gerçekleştirilebilmektedir (Nacha, 2021) .

ABD'nin ekonomik yaptırım ve boykot uygulamaları uzun yıllar öncesinde de var olan bir durum olmasına karşın Yabancı Varlıklar Kontrol Ofisi 1950 yılında Kore ile Çin arasında başlayan savaş sırasında Hazine Bakanlığının talimatı ile kurulmuştur. Önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de bölgesel ve küresel olarak ABD'nin hasımlarına yönelik ticaret dolaşımını kontrol etme ve küresel ticareti denetleme görevini üstlenmiştir (DoT, 1962). Kontrol ve denetimler genellikle ABD hükümetinin direktifleri ile

yönlendirilse de bazı durumlarda Küresel Hedef Ofisi (OGT) tarafından da süreçler yönetilebilmektedir. Bu uygulamalar yalnızca devletlere, gerçek veya tüzel kişiliklere yönelik değil ayrıca çeşitli radikal terör örgütleri veya yasadışı yapılanmalara yönelik de olabilir. Kapsamı ve etkisi tam olarak bilinmeyen bu kurum güçlü olduğu bilinen fakat ne kadar güçlü olduğu bilinmeyen devlet dairesi olarak da tanımlanmaktadır (Yukhananov & Strobel, 2014).

Yabancı Varlıklar Ofisi tarafından uygulanan söz konusu yaptırımlar öncelikle Amerika Birleşik Devletleri kongresi veya ABD Başkanı tarafından talimatlandırılır. Söz konusu yaptırım talimatları uluslararası anlaşmalara uygun olarak ABD'nin ulusal güvenliğini, ekonomisini tehdit eden durumlarda veya dış politikası gereği belirli ülke, kurum, kuruluş veya şahıslara yönelik uygulanır. Dolayısıyla söz konusu yaptırımlara konu olanlar ile ticari veya mali ilişki kurulması durumunda yaptırım programına göre değişiklik gösteren çeşitli cezalar verilmektedir. Tüm bahsedilen süreçler ve uygulanan yaptırımların takibi OFAC sorumluluğundadır (Benowitz, 2022). Yaptırımlar kapsamında en etkili ve yoğun olarak kullanılan yöntem ise uygulanan kişi, kurum veya şirkete yönelik finansal işlemlerin engellenmesi ve durdurulmasıdır.

Bu uygulama ile hedefin banka hesapları, tahsilatları ve transferleri durdurularak işleyemez hale getirilir ve kapanmaya zorlanır. Söz konusu müdahaleler ülkeler hariç tüm gerçek ve tüzel kişilere karşı uygulanabilir (Nacha, 2021). Yabancı Varlıklar Kontrol Ofisi bu yaptırımların uygulandığı ve kontrol altında olan kişilerin bir listesini yayımlar. Bu liste Özel Olarak Belirlenmiş Vatandaşlar ve Engellenmiş Kişiler (SDN) listesidir. Özellikle bahsedilen suçlar dışından bu listede terör örgütü üyesi olan ve kaçakçılık faaliyetlerinde bulunanların da isim ve detay bilgileri yer alır (USDT, 2022).

SDN listesi haricinde Yabancı Varlıkları Denetleme Ofisi tarafından Rusya'ya yönelik uygulanan yaptırımlar ve ülke ile ekonomik ilişkileri bulunanların yer aldığı Sektörel Yaptırımlar Tespit Listesi (SSI) mevcuttur. Söz konusu listede ABD ulusal güvenliğini tehdit ettiği ve Rusya ile iştirakli kişilere uygulanan ambargo, hesap dondurma ve mal varlığı bloke edilen kişiler yer almaktadır. Özellikle Ukrayna'nın Rusya tarafından işgali ve takip eden süreçte söz konusu listedeki kişiler ve kurumların sayısı arttığından OFAC tarafından da çeşitli sektörlere yasak getirilmiştir (OFAC, 2022).

2.3.5. Yaptırımlar ve ambargolar

Şirketlerin ihracat kontrolüne tabi ürünlerin izin veya lisans bildirmeden ihracatını gerçekleştirmeleri bu durumu sonradan fark etmeleri durumunda gönüllü olarak bildirim

yapılırsa uzlaşmaya gidilmiş sayılır. Bu durumda iyi niyet kabul edilir ve genellikle hüküm veya yaptırım kararlarından muaf olurlar. Fakat para veya idari cezaları mutlaka uygulanır (eCustoms, 2022). Cezalar temelde adli veya sivil suçlar olarak sınıflandırılır ve bu ayrımın yapılmasında iyi niyet ayırıştırıcı bir faktördür. Hapis cezalar yalnızca adli suçlarda uygulanırken iyi niyet cezanın hafiflemesine veya sivil suçlara çevrilmesinde etkindir. ITAR kapsamındaki adli suçlar için 1.000.000 ABD dolarına ve 10 yıl hapis cezasına kadar çarptırılabilirsiniz (UCOP, 2022).

EAR kapsamındaki adli suçlarda eğer askeri ürünün gönderildiği adres ulusal güvenlik riski oluşturuyor ve bu durum gönderici firma tarafından biliniyorsa ve buna rağmen isteki olarak gönderiliyorsa 1.000.000 ABD doları veya bu tutarın beş katına kadar bedelli ihracatlara kadar her suç niteliği başına bloke konmasına karar verilir. Ayrıca aynı durumda şahıslara suç başına 250.000 ABD doları ve 10 yıl hapis cezasına kadar verilebilir. Suçu bilip özel bir arz ortada yoksa firmaya suç başına 50.000 ABD doları ve 5 katına kadar tekabül eden ihracat blokesi, kişiye ise 50.000 ABD doları ve 5 yıla kadar hapis cezasına çarptırılabilir. Sivil suçlar kapsamında olan ihlaller için suç başına en fazla 12.000 ABD doları veya ulusal güvenliği ihlal eden durumlarda 120.000 ABD doları veya Uluslararası Ekonomik Güçler Yasası'nı ihlal eden durumlarda ise 284.582 ABD dolarına kadar cezalar yansıtılabilir (BIS, 2018).

Hapis ve para cezalarının haricinde ayrıca ticari dışlanma, ayrıcalıklardan muaf tutma, kapatma ve el koyma gibi şirketin varlığını sonlandırabilecek, itibar ve devamlılığını engelleyecek çeşitli idari yaptırımlar da uygulanabilmektedir (eCustoms, 2022). Mevcutta Yabancı Varlıkları Denetleme Ofisi tarafınca uygulanan Afganistan İlişkili Müeyyideler, Balkanlarla İlgili Müeyyideler, Beyaz Rusya Müeyyideleri, Burma ile İlgili Müeyyideler, Orta Afrika Cumhuriyeti Müeyyideleri, Çin Askeri Şirketlerine Müeyyideler, Amerika'nın Hasımlarına Müeyyideler Yoluyla Karşı Koyma, Narkotik Kaçakçılığına Karşı, Terörle Mücadele Müeyyideleri, Küba Müeyyideleri, Siber İlişkili Müeyyideler, Ukrayna-Rusya İlişkili Müeyyideler, Venezuela İlişkili Müeyyideler, Yemen İlişkili Müeyyideler ve Zimbabve Müeyyideleri gibi cezalandırmalar olmak üzere toplamda 38 farklı yaptırım programı uygulanmaktadır (USDT, 2022).

Söz konusu yaptırım programlarında yasaklanan davranışlarda bulunanlara ABD tarafından birincil ve ikincil yaptırımlar olarak iki farklı kategoriden biri kapsamında işlem yapılmaktadır. Birincil kategoride ABD kişisi veya kuruluşu olunması durumunda yaptırımlar uygulanmaktadır. Bu kategoride yer almak için ABD vatandaşı olmak şart değildir, ABD'de oturma izninin olması, yerleşik firma olmak, temsilci bulundurmak,

yasaklı kişinin bunlardan birine sahip olması, ticarete konu üründe ABD bağlantısı olması veya ticari ilişkide ABD dolarının kullanılmış olması yeterlidir. Bu kapsamda işlenen suçlara soruşturma, para cezası uygulanır veya kanıt bulunmadığı durumlarda hiçbir işlem yapılmaz. Fakat bazı durumlarda bu kapsamdaki her suça yaklaşık 1.000.000 ABD dolarına kadar para cezası ve 20 yıla kadar hapis cezası verilebilmektedir. İkincil yaptırımlar ise Amerika Birleşik Devletleri ve ilgili yargı yetki alanı dışında gerçekleşen ve OFAC yaptırımlarına zıt davranışların tespiti durumunda gerçekleşmesi durumunda uygulanır. Bu kapsamda birden fazla kez ihlalin gerçekleştiği tespit edilmesi durumunda bankacılık işlemleri dondurulur ve firma ile ticaret ve mali ilişki kurulması yasaklanır (Yıldız, 2019).

Öte yandan OFAC yaptırımlarının ihlali durumunda ABD'nin Düşmanla Ticaret Yasası'nın ihlal edilmesi sebebiyle 90.000 ABD doları ceza, Acil Durum Yetkileri Yasasını ihlal etmekten dolayı suç başına 308.000 ABD doları ve narkotik kapsamda olan yaptırımların ihlali sonucu suç başına yaklaşık 1.500.000 ABD doları para cezası verilmektedir. Özellikle yaptırımlardan oluşan ve 1 milyar ABD dolarından fazla cezaya çarptırılan firmaların başında Unicredit Bank, Standard Chartered ve BNB Paribas yer almaktadır (Dow Jones, 2022).

2.4. AB İhracat Kontrolleri

Siyasi ve ekonomik bir birlik olan ve toplamda 27 üye devletin yer aldığı Avrupa Birliği; ürünün, emeğin, likiditenin ve vatandaşlarının birlik içerisinde serbestçe hareket edebildiği bir topluluktur (Gabel, 2022). Devletler birlik içerisinde kendi düzenlemelerine göre egemenliklerini sürdürürken ticari faaliyetler ve işlemleri Avrupa Birliği'nin üye ülkeler ile ortaklaşa belirlediği düzenlemeler çerçevesinde gerçekleşir. Dolayısıyla AB üyesi ülkeler birçok alanda olduğu gibi dış ticaret kanunlarını da ilgili AB organlarının yönetmeliklerine entegre etmişlerdir. Bu sebeple Avrupa Birliği'nde ihracat kontrolleri ülkelerin kendi yönetmelikleri doğrultusunda gerçekleşse de ülkeler de AB'nin kendi tüzüğü doğrultusunda hareket etmektedir (Aoi, 2016).

Avrupa Birliği üye devletlerinin kendi dış ticaret ve güvenlik politikası vardır. Bununla beraber Avrupa Birliği, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (CFSP) geliştirerek tüm üye devletlerin ihracat kontrol politikalarına paralel bir uygulamayı hayata geçirmiştir. AB'nin bu uygulamasının temel amacı kişilerin ve ülkelerin mal ve mali erişimlerini kısıtlama yoluyla hareket alanlarını daraltmak ve bunu bir dış politika aracı olarak kullanmaktır. Bu uygulamaların denetimi ise başka bir AB organı olan Finansal Hizmetler ve Kişi Piyasaları Birliği (FISMA) aracılığıyla gerçekleştiriliyor (Henschel, 2020).

Avrupa Birliğinde ihracat kontrol sistemi 1990 yılında ortak Pazar kurma amacı doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Özellikle 1990 yılında Kuveyt'in Irak tarafından işgali ile başlayan Körfez Savaşında bazı AB ülkelerinin savaş bölgesine kontrolsüz bir şekilde çeşitli ürün ve mühimmatları göndermesi sonucu ihracatların güvenlik riski oluşturacak grupların eline geçtiğinin anlaşılması sebebiyle kontrollere ihtiyaç duyulmuştur. Kontrollerin amacı başta silah ticaretini sınırlandırmak olsa da öncelikle çift kullanımlı ürünler için kontrol getirilmiş ardından 1998 yılında askeri ürünlerin kontrolüne ilişkin bir anlaşmaya varılabilmektedir. Silah kontrolleri ulusal güvenliği ilgilendirdiğinden bu kontrollere ilişkin kararlar devletler tarafından verilirken çift kullanımlı malların kontrolleri Avrupa Birliği komisyonu tarafından belirlenmektedir (Aoi, 2016).

İhracat Kontrolleri özellikle günümüzde Avrupa Birliği gibi birçok devleti bünyesinde barındıran kuruluşlarda düzenli olarak güncellenmeli ve hızla değişen ve gelişen dünyada artan güvenlik açıklarına, risklere ve ticaret sistemine entegre olmalıdır. Buna bağlı olarak Avrupa Birliği ihracat kontrollerini düzenlemelerini güncellemek ve çerçevesini belirlemek için son olarak EU 2021/821 sayılı yönetmeliği yayımlamış ve başta ihracat kontrollerine tabi olma kuralları, lisanslar ve izinler olmak üzere ikili kullanım ürünlerini, Kitle İmha Silahları yönetmeliği ve buna ilişkin hükümleri tanımlamıştır. Ayrıca bu yönetmelik Avrupa Birliği'nin ihracat kontrollerine bakış açısını ve dikkat edilmesi gereken hususları da açıkça ifade ediyor. Özellikle AB genelinde gerçekleşen savunma sanayii teknolojik bilgi akışının denetimi ve bürokratik silsile tanımlaması ile kapsamı ve şartları ön plana çıkmaktadır. Avrupa Birliği sınırlarında ve AB üyesi devletlerin vatandaşları için bir kılavuz niteliğinde olan bu yönerge aynı zamanda ihracat kontrollerinin farklı alanları kapsayan lisanslarının ihlalden doğan yaptırım ve cezaları da tanımlar (Henschel, 2020).

2.4.1. Yaptırımlar ve ambargolar

Amerika Birleşik Devletleri ihracat kontrolleri yaptırımlarından farklı olarak, AB Yaptırımları bölgesel olarak uygulanmak üzere tasarlanmamıştır. Çoğu AB Konsey Tüzüğü, tüzükte yer alan ve AB topraklarında (hava sahası dahil) veya AB toprakları dışındaki AB üye devletlerinin vatandaşlarına, AB üye devletlerinin kanunlarına göre kurulmuş şirketlere ve herhangi bir üye devletin hukuki yetkisinde bulunan uçak ve gemilerde geçerli olan kısıtlayıcı tedbir uygulamalarını içerir (Gestri, 2016).

Avrupa Birliği yaptırımları AB ülkeleri tarafından görüşülmüş ve ardından kabul edilmiş olsa da AB üye devletleri AB yaptırımlarının ihlaline ilişkin cezaları belirleyen ikincil mevzuatı yürürlüğe koymak ve uygun yaptırım önlemlerini almakla yükümlüdür.

Buna rağmen AB yaptırımlarının ihlaline ilişkin cezalar, yaptırım işlemine dahil olan ilgili AB üye devletinin yasal rejimine bağlı olacaktır. Avrupa Birliği'nin temel yaptırımları genellikle söz konusu kişi ve kurumlara ait ekonomik kaynakların dondurulması, yatırım yasağı, silah ambargosu, sektörel yaptırımlar, belirli bir ürünün yasaklanması ve bu yasakların delinmesine yönelik yolların kapatılması olarak uygulanmaktadır. Avrupa Birliği özellikle ihracat kontrolü uygulamalarında AB üye devletlerinde yerleşik firma ve kişilerin ürünün gönderileceği adresin yaptırım listesinde olup olmadığının kontrol edilmesini gerekli kılar. Ayrıca son kullanıcının bilinmesi, ürün sevk rotasının belirlenmesi ve ürünün amacına uygun kullanılacağından emin olunmasını ister (Henschel, 2020).

Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin Amerika Birleşik Devletleri ihracat kontrollerinden en belirgin farkları kişilere yönelik de port uygulamasının olmaması, daha az tek taraflı kontrolün olması, yeniden ihracat kuralının olmaması ve ceza uygulama yöntemlerindeki farklılıklardır. Oylamalar AB Konseyi tarafından nitelikli çoğunlukla kabul edilir. Tüm AB Üye Devletlerinde doğrudan etkiye sahiptir ve tutarsız üye devlet mevzuatına göre önceliğe sahiptir Tüzükler (konsey kararlarında olduğu gibi) Lüksemburg'daki Avrupa Birliği Genel Mahkemesi'nin incelemesine ve Avrupa Birliği Adalet Divanı'ndaki temyize tabidir (Henschel, 2020).

2.4.2. İhracat lisansları

AB içinde serbest ticaret gereği üye devletler arasında ikili kullanım ögelerinin transferi için lisans gerekmez yalnızca askeri ürünler için AB üye devletleri arasında sevkiyat yapılabilmesi için lisans gerekir. Fakat bu durumun dışında söz konusu gönderim AB ihracat kontrollerine tabi olmasa da ABD ihracat kontrollerine tabi olabilir. Bu durumda ABD ihracat kontrol lisans sürecine uyum zorunludur (Henschel, 2020).

Şu anda, Avrupa Birliği'nin Avrupa Komisyonu Çift Kullanım yönetmeliği ile bağlantılı olarak altı genel ihracat izni mevcuttur. Bunlar, AB genelinde geçerlidir ve her durumda belirtilen koşullar veya yardımcı hükümler çerçevesinde ve ilgili izin verilen varış ülkeleri ile sınırlı olarak, genellikle ihraç edilecek bazı çift kullanım kalemlerinin geçici veya nihai ihracatına izin verir. Genel lisans kapsamına giren eşya için ayrı bir bireysel lisans aranmaz. Genel lisanslar, Avrupa Birliği İkili Kullanım yönetmeliğinde listelenmiştir. Ayrıca, Federal Ekonomi ve İhracat Kontrol Ofisi (BAFA) tarafından Federal Gazete 'de yayınlanan AB Genel İhracat Lisanslarının kullanımına ilişkin duyuruya uyulmalıdır (Henschel, 2020).

Avrupa Birliği ihracat kontrollerinde 4 ayrı lisans yer alır. Bunlardan ilki Avrupa Birliği Genel İhracat Yetkisi (CGEA) denetimi altında çift kullanım kapsamında olan malların spesifik şartlarda ve önceden onaylanan ülkelere miktar ve özellik kısıtlamasıyla ihracatının yapılmasına izin verir. AB 2021/821 sayılı son düzenleme ile Avustralya, Kanada, Japonya, Yeni Zelanda, Norveç, İsviçre, Liechtenstein, Birleşik Krallık ve ABD izinli alıcılar listesindedir. Bu ülkelere hangi kapsamlarda ihracat yapılabileceği ise özellikle belirtilmektedir. Son düzenleme içerisinde bu ülkelere bildirilen çift kullanımlı malzemelerin gönderimi, değişim veya tamir kapsamında gönderimler, fuarlar için geçici ihracat rejimi kapsamında olan gönderimler, kimyasal, iletişim, teknoloji transferleri ve kriptolu ürünlerin gönderimine izin verilmiştir (EUGEAs, 2021).

Ayrıca Ulusal Genel İhracat izinleri olarak tanımlanan ikinci ihracat kontrolü lisans tipi ise AB Genel İhracat Yetkisidir (NGEAs). Bu lisans talep edenin AB 2021/821 yönetmeliği ve yönetmeliğin Ek 2 kısmında yer alan şartlar ile uyumlu olması halinde üye devletlerin inisiyatifinde uygun görülen devletlerde yerleşik ihracatçılara verilmektedir. Günümüzde bu lisansa 7 ülke sahiptir (Chêne, 2017).

Diğer bir lisans olarak Küresel İhracat Yetkileri lisans tipi mevcuttur. Söz konusu lisans tipinde çoklu varış ülkesi ve son kullanıcının birden fazla olması durumunda lisans verilmektedir (BAFA, 2014).

Son olarak dördüncü lisans tipi olan Bireysel Lisanslar ise çift kullanım malların tek gönderici ve tek alıcı arasındaki birden çok adet ve tipte gönderimini içerir (EUGEAs, 2021).

Tüm lisans tipleri AB ihracat kontrolleri sisteminin ülke bazlı olması sebebiyle lisans talep edilen ülke tarafından verilmekte ve iptal edilmesi durumunda ise aynı şekilde ilgili ülke tarafından Avrupa Birliği komisyonunu önceden bilgilendirilmek şartıyla verilir (Flott & Prizeman, 2013).

2.5. Türkiye'nin İhracat Kontrol Mevzuatı ve Uyumu

2.5.1. Taraf olunan uluslararası ihracat kontrol rejimleri

İhracat kontrol rejimlerinin ortak özellikleri üretilen silah, mühimmat, teçhizat ve ilgili teknolojilerinin dış ticarete konu olması durumunda herhangi bir güvenlik, ticari ve ekonomik tehdit oluşturmayaçağından emin olmak başka ülkelere bu hususta güvence vermek için devletlerin kendi rızasıyla ürün hakkında karşılıklı bilgi paylaşımında bulunma amaçlı olmasıdır. Özellikle başka ülkelere verilen bu bilgilerde ürün tanımı, kullanım amacı, üretim teknolojileri, yerlilik ve yabancılık oranı ve kabiliyetleri hakkında bilgi verilmekte

ve izinli alıcı ülkeler ve izinsiz alıcı ülkeler olarak bu ürünün sevkinin serbest ve yasak olduğu ülkeler bilgisi paylaşılır (OAİB, 2022).

İhracat kontrolleri ve bağlı olarak ulusal güvenlik endişeleri gereği Türkiye küresel barışın tesisi ve güvenlik ortamını sağlamak için birçok uluslararası ihracat kontrol rejimine tabidir. Bu rejimler üye ülkeler tarafınca tamamen gönüllülük esasına dayanmakta ve bu doğrultuda ülkelerin karşılıklı iletişim haliyle işlemektedir. Türkiye, 1996 yılında kurulmuş olan ve kurucu üye statüsünde bulunduğu temel amacı askeri ve sivil kullanım amaçlı olan standart silah ve mühimmatları ve ilgili teknolojilerin uluslararası dolaşımını kontrol etmek olan Wassenaar Düzenlemesine taraftır (Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Türkiye'nin üye olduğu diğer bir rejim olan Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi (FKTR) biyolojik, kimyasal silahlar, balistik, seyir ve fırlatma füzeleri gibi küresel tehdit ve güvenlik riski oluşturan unsurları önlemede etkin bir ihracat kontrol rejimi olarak öne çıkmaktadır. 1987 yılında oluşan söz konusu kontrol rejimine Türkiye 25 Nisan 1997 tarihinde dahil olmuştur (McLean & Dwyer, 2015). Kurucu ve garantör ülke olan Amerika Birleşik Devletleri çeşitli girişim ve baskılar sonucu Rusya ve Hindistan dahil olmak üzere birçok ülkenin bu rejime entegre olmasını sağlamış olsa da ABD'nin gerçekleştirdiği birçok çalışma ve uygulama ile söz konusu rejimin birçok ihlal de bu ülke tarafından yapılmaktadır. Bu durum itibarıyla çokça eleştirilen ve güven kaybı yaşamasına rağmen geçerliliği devam etmektedir (Alım, 2020).

Öte yandan KBRN kapsamında yer alan silahların dolaşımının ve faaliyetlerini engellemeyi amaçlayan ve Türkiye'nin üye olarak yer aldığı diğer bir kontrol rejimi ise Avustralya Grubu'dur (AG). 1984 Yılında Irak ile İran savaşı sırasında bulunan kimyasal silahlar sebebiyle söz konusu silahların dağıtım ve yayılımını engellemek amacıyla ortaya atılan fikir, Avustralya'nın önerisi üzere daha belirgin ve somut kurallarla 15 ülkenin kurduğu ve 1985 yılında resmen ilan edilmiştir. İlerleyen süreçte yürürlüğe konulan Kimyasal Silahlar Sözleşmesi ile uluslararası düzeyde ihtilaf ve savaşlarda kimyasal silah ile ilgili her türlü faaliyet yasaklanmıştır (Birgün, 2006).

Nükleer Tedarikçiler Grubu (NTG) olarak 1974 yılında kurulan ve Türkiye'nin de 2000 yılında üye olduğu ihracat rejimi ise Nükleer ürün ve silahlarda ve bunların çift kullanım kapsamında yer alan ürünlerin dolaşım ve dış ticaret faaliyetlerini düzenleme ve kontrol etmeyi amaçlar. NTG sorumluluğunda yer alan çift kullanımlı ürün ve kalemlerin yer aldığı listede yer almayan bir anlamda alt kolu olarak nitelendirilen Zangger Komitesi ise kimi kaynaklarda ayrı bir ihracat rejimi olarak gösterilse de birçok gelişmiş devletin

kontrol rejimi olarak kabul etmemesinden dolayı yalnızca liste dışı kalan radyoaktif malların uluslararası dolaşımını kontrol eden ve denetleyen bir komitedir (OAİB, 2022).

2.5.2. Yerel mevzuatlar ve ilgili kurumlar

Türkiye’de yerleşik şirketler ülke sınırları içerisinde üretilen ürünler için öncelikle yerel mevzuat ve yasalara uymakla yükümlüdür. Bu kapsamda 2020 yılında yürürlüğe giren Nükleer İhracat Kontrolü Yönetmeliği uyarında direk nükleer kullanım amaçlı veya nükleer ve sivil kullanım imkânı olan ve nükleer çift kullanımlı malzeme olarak tanımlanan ürünlerin ihracına ilişkin kontroller Nükleer Düzenleme Kurumu (NDK) tarafınca gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda özellikle ihraç edilecek ürünler ile ilgili Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı’nın kuralları ile koordineli hareket edilmektedir. Söz konusu mevzuat kapsamında özellikle yurt dışı edilecek ihracat kontrolleri kapsamındaki ürünün veya bu ürün kullanılarak üretilen herhangi bir unsurun herhangi bir yasadışı faaliyette yer almayacağı, herhangi bir kitle imha unsuruna dönüştürülmeyeceğine dair teminat verilmesi ile ürünün son kullanıcı bilgilerinin yer aldığı başvuru formu ile lisans başvurusunda bulunmaktadır. Nükleer Düzenleme Kurumu tarafınca incelenen başvurular ve taleplere uygunluk verilmesi takdirinde Dışişleri ve Millî Savunma Bakanlığından görüş talep edilerek nihai onay verilmektedir (Resmi Gazete, 2020).

Ayrıca Resmî Gazetede yayımlanan 2003/12 ve 2021/12 sayılı çift kullanımlı malzemeler ilişkin tebliğe istinaden kitle imha silahları, askeri ve sivil kullanılabilme imkânı olan ürün ve malların ihracat ve ithalat kontrol, denetim ve lisans verme görevleri Ticaret Bakanlığı bünyesinde uygulanmaktadır. Başta söz konusu silahlar ile ilgili her türlü çalışma, üretim, aktarım ve stoklanma gibi işlemlerde Wassenaar Düzenlemesi kapsamında olan ürün listesinde ve Avustralya grubu listesinde yer alan kalemler için ihracat aşamasında son kullanıcı formu, ithalat aşamasında ise buna ek olarak İthal Şahadetnamesi talep edilmektedir. Söz konusu tebliğe konu olan ürün ve parçalara ilişkin işlemler E-Devlet üzerinden başvuru oluşturulması ile gerçekleştirilir. Ayrıca bu kapsamda yer alan ürün ve parçaların Serbest Bölgeler ’den ithalatının veya ihracatının gerçekleştirilmesi durumunda da aynı şart ve düzenlemeler geçerlidir (Resmi Gazete, 2021).

Savunma sanayii ürünleri kapsamında olan askeri ürünler, teçhizat, patlayıcılar ve ilişkili ürün ve teknolojilere ilişkin kontroller ise 2020 yılında Resmî Gazetede yer alan 31114 sayılı tebliğe istinaden 5201 sayılı kanun kapsamında Millî Savunma Bakanlığı tarafından denetimi ve sorumluluğu kapsamındadır. Ayrıca MSB tarafından belirlenen ihracat kontrollerine tabi ürünlerin yer aldığı listedeki kalemler, FTKR listesi ve Wassenaar

Düzenlemesi kapsamında yer alan ürünlerin dış ticarete konu olan tüm faaliyetleri ilgili bakanlık kapsamındadır (Resmi Gazete, 2020/5201).

Ayrıca Millî Savunma Bakanlığı ek olarak 5202 sayılı Savunma Sanayii Güvenliği kanunu kapsamını da ihracat kontrolleri kapsamında uygulamaktadır ve yönetmelik MSB bünyesinde Teknik Hizmetler Dairesi Başkanlığı sorumluluğundadır. Söz konusu kanunların dışında aynı sayılı kanunlara ilişkin yönetmelikler de MSB'nin mevzuatları arasındadır. Ek olarak MSB'nin MSY 312-2(C) sayılı iç yönergesi de savunma sanayii güvenliği ile ilgili mevzuatlar arasındadır (MSB, 2020).

2.5.3. İhracat kontrol sistemi ve süreci

Türkiye, konvansiyonel silah diye tabir edilen dünya üzerindeki tüm orduların sahip olduğu niteliği, özellikleri ve gücü bilinen biyolojik ve kimyasal silahların dışında yer alan top, tüfek, tabanca ve tank gibi teçhizatları kapsayan uluslararası anlaşmalara ve düzenlemelere tabidir. Ayrıca biyolojik ve kimyasal silahlar olan Kitle İmha Silahları (KİS) ile ilgili düzenleme ve kontrollerde aktif rol oynayarak küresel ve coğrafi düzen ve barışın tesis edilmesine katkı sağlamaktadır. Söz konusu silahların kullanımı ve düzenlemelerinde NATO, BM, AGIT ve Silahsızlanma Konferansı (CD) bünyesinde aktif katılım sağlayarak destek vermektedir (OAİB, 2022).

Özellikle değişen ikili ilişkiler, enerji alanında yaşanan krizler ve küresel alanda artan tehdit hali bu organizasyonların önemini daha da ortaya çıkarmaktadır. Fakat bu ihlal ve tehditler organizasyon bünyesinde yer alan ülkeler tarafınca gerçekleştirildiğinden işlevsellik anlamında tartışılan kuruluşlar haline gelmiş ve denetimlerin etkinliği azalmıştır. Bu konuda başta Türkiye olmak üzere birçok ülke çeşitli diplomatik ve bürokratik girişimlerde bulunarak düzenin tekrar tesis edilmesi yönünde kararlılıklarını belirtmişlerdir. Özellikle bireysel silahlanma, kontrolsüz silahlanma, silahsızlanma ve silahlanma kontrolü alanlarında Dışişleri Bakanlığı uluslararası örgüt ve birliklerle sürekli iletişim içerisinde olup bu konudaki uygulamaların gerçekleştirilmesinde rol oynamaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Türkiye için ihracat kontrolleri terimi Çok Taraflı İhracat Kontrolleri Komitesi'nin kurulduğu tarih itibariyle çeşitli mevzuat ve yönetmeliklerle ticaret sistemi içerisine yerleşmiş olmasına rağmen gelişmiş olan ülkeler ve birçok gelişmekte olan ülkelere kıyasla sınırlı uygulama ve sistematik olarak yayılmamış olması sebebiyle kısıtlı alanlarda rol almaktadır (Birgün, 2006). Dolayısıyla söz konusu kontrollere tabi nihai ürün üreten veya kullanan firmaların iç ihracat kontrol politikası oluşturması gerekmektedir. Bu şekilde

kontrole tabi tüm ürünler olmasa da firmanın ürettiği ürünlere ilişkin ABD veya AB menşeli yarı mamul ürün veya teknolojilerin kullanıldığı nihai ürünler için ilgili ülkenin ihracat kontrol mevzuatlarının taraması yapılarak bir rehber doküman oluşturulması gerekmektedir (Aslan, 2018).

Bu durumun temel sebebi mevzuat ve yönetmeliklerde ihracat kontrollerine ilişkin dar bir kontrol alanı tanımlanmış olmasıdır. Bu durum savunma sanayii ve nükleer ürün ve araştırmalarda belirli kalemlerin kontrole tabi olması sonucunu doğuruyor. Kontrole tabi ürünler tek bir kurumun sorumluluğunda olduğundan özellikle ABD ve AB ihracat kontrollerine kıyasla kurumlar arası koordinasyon ihracat kontrollü ürünler için yok denecek kadar az (Birgün, 2006). Bu kapsamda Türkiye'nin ihracat kontrollerine ilişkin uyguladığı lisans prosedürleri Resmî Gazete 'de yayımlanan yönetmelik ve Ticaret Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığı ve Nükleer Düzenleme Kurumu tarafınca denetlenmekte ve lisans uygunluğu verme görevini üstlenmektedir (Kadirhan, 2022).

Türkiye'nin gelişen savunma sanayi endüstrisinde yer alan firmalar için de ihracat kontrollü bilgilendirme ekranının kurulması gelecekte olası bir ihlalin önüne geçecektir. Bu konuda bilgilendirme amaçlı oluşturulan tek kaynak İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin bu konudaki uygulamaları ve tabi olduğu uluslararası anlaşmaların yer aldığı web sayfasıdır. Söz konusu kaynağın 2019 yılında son güncellenmesinin yapıldığı düşünüldüğünde ihracat kontrolleri ile ilgili güncel verilere ve Türkiye'nin kontroller ile ilgili karşılaşılabileceği risk ve tehditler ile ilgili yerel üreticinin faydalanabileceği bilgi kaynağı bulunmamaktadır (İMMİB, 2019).

2.5.4. Türkiye'ye yönelik yaptırımlar

Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikası gereği belirli dönemlerde belirli ülkelere çeşitli ambargo ve yaptırımlar uygulayabilmektedir. Bu gücün temel sebebi ülkenin temel tedarik kaynaklarının kesilerek alternatif Pazar yollarının kapanması ile ambargo uygulayan ABD'nin taleplerinin yerine getirilmesini sağlamaktır. Bu sebeple ambargo ve yaptırımların bu amaca ulaşabilmesi için uygulanan ülkenin alternatif kaynak bulma yollarının kapatılmış veya engellenmiş olması gerekmektedir.

Kanlı Noel olarak da bilinen 1963 yılında Rumlar tarafından Kıbrıs Türklerine karşı gerçekleştirilen yoğun saldırılar sonucunda Türk hükümeti Yunanistan, ABD, BM ve AB ile görüşerek bu saldırıları engellemeye çalışsa da ilerleme katetmemiş ve Kıbrıs'a askeri müdahale ihtimalini gündeme getirmiştir. Bunun sonucunda 1964 yılında Türkiye tarafından 64 uçakla Kıbrıs'a müdahale edilmiştir. Kıbrıs Harekatinin başlamasıyla Amerika Birleşik

Devletleri Başkanı Johnson'ın Türkiye'yi yaptırım uygulamak ile tehdit etmesi üzerine ABD ile Türkiye arasındaki ilişkiler ciddi şekilde bozulmuştur (Yavuz P. D., 2019).

Gerilen ilişkilerin de etkisiyle ABD tarafından Türkiye'ye yönelik üç yıl sürecek silah ambargosu 5 Şubat 1975 tarihinde uygulanmaya başlamıştır. ABD'nin uyguladığı bu ambargo sonucunda Türkiye'nin kendi topraklarında yer alan tüm ABD üslerine Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından el konulmak suretiyle devralınması sonucunda dönemin ABD Başkanı Carter tarafından geri adım atılmak zorunda bırakılmış ve imzalanan anlaşma sonucunda ambargo kaldırılarak üsler ABD'ye geri verilmiştir (Işık M. , 2018).

Uygulanan söz konusu ambargonun uygulanma sürecinin evvelinde halihazırda gerilen ilişkilerin temel kaynağı birçok kaynakta farklı bir alt nedenden kaynaklandığı belirtilmektedir. ABD tarafından Kıbrıs Harekâtı öncesi dolaylı olarak da olsa ambargo ihtimali Türkiye'nin yürürlükten kaldırdığı haşhaş üretimi yasağı nedeniyle konuşulmaktaydı. Fakat uluslararası kamuoyuna ambargonun sebebinin Kıbrıs Barış Harekâtının uluslararası barışa yönelik tehdit olduğu gerekçesi öne sürülerek lanse edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikası gereği ve ticari kaygılar ile uyguladığı 1975 ambargosunun ardındaki gerçeğin aslında Türkiye'nin haşhaş üretimine yönelik verdiği karar olduğu düşünülmektedir (Başlamışlı, 2020).

ABD tarafınca Türkiye'ye yönelik uygulanan CAATSA yaptırımlarının neden-sonuç ilişkisi Türkiye'nin talebi üzerine belirli bölgelere konuşlanan Patriot tipi ABD Hava Savunma Sisteminin ilerleyen sürede kullanım süresine erişilmesi sebebiyle geri alınmış olması ve Türkiye'nin oluşan hava savunma sistemi ihtiyacının Rus yapımı S400'ler ile sağlanmak suretiyle satın alımına dayanmaktadır (Sprenger, 2018).

Devamında gerilen ilişkilerin sonucunda ABD Savunma Bakanlığı tarafınca Türkiye'nin A400 alması durumunda oluşacak etkileri içeren dokümanın yayımlanmasıyla yeni yaptırımların geleceğinin haberi verilmiş oldu. Söz konusu belge Türkiye'ye yönelik yaptırımların uygulanabileceği, F-35 projesinden çıkarılabileceği, ihracat lisanslarının askıya alınabileceği ve NATO'dan çıkarılmaya kadar birçok caydırma maddesi yer almaktaydı (Kıbaroğlu, 2019). Bunun sonucunda Türkiye'nin Rus yapımı sisteminin tedarikinde ortaya koyduğu kararlılık sonucunda temin edilen S400'lerin kurulmaya başlanması ile ABD senatosunun dönemin ABD Başkanı Trump'a uyguladığı baskı sonucunda 2 Ağustos 2017'de yaptırımlar uygulanmaya başlamıştır (Yılmaz E. A., 2002).

3. İHRACAT KONTROLLERİNİN ETKİLERİ

3.1. İhracat Kontrollerinin Mali Etkileri

Çok faktörlü oluşu sebebiyle ihracat kontrollerinin ekonomik ve mali etkilerini ölçmek oldukça karmaşık bir süreçtir. Bunun sebebi ihracat kontrolüne konu olabilecek bir ürünün lisans kapsamında kontrol altında olup olmadığı, kullanım amacı, son kullanıcısı ve montaj sürecindeki her bir durakta hangi amaçla kullanıldığının denetlenmesini içeren geniş bir kapsama sahiptir. Dolayısıyla tahmin edileceği üzere Airbus başta olmak üzere İhracat kontrolü sebebiyle engellemeler ve lisanslar sebebiyle sorunlar yaşayan firmalar ürünlerinde ABD menşei parça ve teknolojilerinin kullanımını azaltmaya yönelik birçok girişimde bulunmakla beraber bu doğrultuda yüklü miktarda ARGE bütçesi de ayırmak durumunda kalmaktadır. Her ne kadar son güncellemeler ile ürün başına ihracat kontrolüne tabi parça kullanımının %25'e kadar olduğu durumlarda söz konusu kontrol ve lisanslara tabi olma durumunda esnemeler mümkün olsa da kontrol ve kısıtlamalar üreticiler için hala önemli bir konu olmaya devam ediyor. (Jasper, 2022)

Bu duruma ilişkin en doğru örnek Türkiye'de TUSAŞ tesislerinde üretilen bir Alman ürününde kullanılan ve menşei ABD olan bir parçanın kullanıldığı ürün için Alman üretici tarafından ihracat kontrol lisansının alınması gerekebilir. Başta Almanya, Fransa ve İngiltere'de üretilen Airbus uçaklarının birçok modelinin içerisinde veya bu uçaklar için üretilen motorlarda Amerika Birleşik Devletleri menşei parça ve yüksek teknoloji ürünler kullanılır. Bu sebeple ABD, Türkiye'de üretimi başlayan ve Amerikan menşei parçaların kullanıldığı bu Alman ürünlerinin montajı ile üretilen ticari uçağı da ITAR ve/veya EAR lisansı kapsamına alabilir. Bu durumda Almanya bu parçaları kendi uçağında kullanacağından gerekli lisans işlemlerini başlatması gerekmektedir. Bu da hem Türkiye hem de Almanya açısından zaman, iş gücü ve maddi kayıplara neden olmaktadır. Ayrıca çok aşamalı bir süreç olduğundan birçok karmaşayı da beraberinde getirecektir.

Ayrıca ihracat kontrolleri sebebiyle savunma ve havacılık sanayii dışında otomotiv, tarım, iş makineleri, medikal ve petrol-kimya sektörleri de zarara uğramakta. Bu zarar ambargo uygulanan ülke kadar uygulayan ülke için de geçerlidir. Bu zararlar üç farklı başlıkta ele alınabilir. Öncelikle ticari açıdan değerlendirildiğinde bu durum dış ticarete konu olacak bir ürünün ambargo ve kısıtlamalar sebebiyle diğer rakip ülkeden temin edilmesi gibi durumlarda yasaklayan ülke açısından yüklü miktarda gelir kaybına neden olmaktadır. (Krelewitz, 2014)

Bu duruma ilişkin neden en somut örnek 1981 yılında Polonya’da gerçekleşen askeri darbe sürecinde görülmüştür. Söz konusu dönemde ABD tarafından başta Polonya için üretilen gaz ve yağ ekipmanlarının satışları Polonya’daki askeri darbe nedeniyle ABD’nin Polonya’ya uyguladığı ambargo neticesinde iptal olmuştur. Üretilen gaz ve yağ ekipmanları Sovyetler Birliğine çok daha uygun bir fiyata satılmak durumunda kalmıştır. ABD Ticaret Bakanlığının geçmişe dönük ABD Pazar verilerinin incelenmesi sonucunda Amerikan şirketlerinin söz konusu ekipmanların Polonya’ya satışından 2 Milyar ABD doları kazanabilecekken Sovyetler Birliği’ne bu ürünlerin satılmasından yalnızca 170 Milyon ABD dolarlık oldukça cüzi bir miktar gelir elde edebilmiştir. Ayrıca benzer bir durum olarak İran’a yönelik uygulanan ambargolar sebebiyle yalnızca iş makinaları satışından ABD şirketlerinin yaklaşık 1 Milyar ABD doları kaybettiği tahmin ediliyor (Burnham, 1997).

3.1.1. ABD açısından etkileri

İhracat kontrollerinin temelinde ulusal güvenlik kaygılarının yattığı bilindiğinden bu kontrollerin ABD ticaretindeki payı, miktarı ve içeriğinin hesaplanması oldukça ayrıntılıdır ve uzun dönemlere yayılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri tarafından gerçekleştirilen kapsamlı düzenlemelerin öncesinde ihracat kontrolleri daha sınırlıydı ve belirli ürünleri kapsamaktaydı. Bu açıdan değerlendirilmesi ve kontrolü daha basit bir sistemle ölçülebiliyordu. Bu dönemde uygulanan kontroller yalnızca sınırlı özelliklere ve belirli bir teknolojik gelişmişliğin üzerindeki özel donanımlı bilgisayarlar veya savunma amaçlı kullanılan biber gazı gibi ürünler için geçerliydi. O dönemde bu tip kısıtlamalar malzeme tanımının değiştirilmesi, güzergahların farklı gösterilmesi ve benzeri yollarla atlatılabiliyordu. Kontrollerin ABD ekonomisi üzerindeki etkisinin hesaplanması teknik olarak mümkün olmasa da ihracat kontrollerinin ABD hükümetleri tarafından sık sık değiştirildiğinden ağır bir ekonomik yük getirmesi mümkün değildir. Bunun sebebi olası bir olumsuz etkide eğer ulusal güvenliği ciddi oranda tehdit etmiyorsa ilgili negatif düzenleme kaldırılır veya düzeltilir (Panel, 1987). Dolayısıyla ihracat kontrolleri ve bu kontrollere ilişkin yasalara uyum Amerika Birleşik Devletleri açısından ulusal güvenliğin sağlanması ve teknoloji aktarımının sınırlandırılması açısından ekonomik çıkarlara kıyasla daha öncelikli olarak değerlendirilmektedir (Burnham, 1997).

Günümüzde teknolojinin değişimi ile ihracat kontrolleri de daha kapsamlı ve takip gerektiren işlemler haline geldi. Özellikle son kullanıcı olarak tabir edilen ve bir parçanın birçok işlem ve montajdan geçtikten sonra nihai ürüne dönüşmesi ile bu nihai ürüne sahip olan son kullanıcının ITAR ve EAR açısından uygunluğunun denetlenmesi gerekmektedir.

Parçanın üretiminden son kullanıcıya kadar olan sürecin takibi üretici firmaya ait olduğundan özellikle ihracat kontrollerine aykırı bir son kullanıcının eline geçtiği tespit edilmesi durumunda üreticinin bu durumu bildiği veya bilmesi için gerekli şartların olup olmadığı değerlendirilir. Üretici firmanın son kullanıcıyı bildiği veya bilme imkânı olup da ürünün takibini yeterince yapmadığı durumlarda ise ürün yasaklı olmasa dahi yüklü miktarda cezaya çarptırılmaktadır. Öte yandan üretici firmanın bu takibi yapmış ve gerekli bildirimleri yapmış olması durumunda dahi firma için işçilik ve takip maliyeti oluşturmaktadır. Özellikle firmaların ürettikleri ürünlerin takibi ve uygunluğunun denetimi için danışmanlık, avukatlık ve hukuk hizmeti aldığı ve gerekli iç kontrol sistemini kurduğu durumlarda söz konusu maliyetler oldukça artmaktadır (Burnham, 1997).

İhracat kontrollerinin olumsuz etkileri özellikle ABD’li şirketler açısından daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Başta değişken ABD dış politikasından doğan ambargo, engelleme ve kısıtlamalar sonucunda bozulan anlaşmalar, gelecekteki potansiyel işlerin sekteye uğraması ve yatırımcıların çekimser kalması sebebiyle dış ticaret kayıpları oluşmaktadır. Ayrıca ithalat kısıtlamaları da birçok sektörde piyasalara ve ülkelere maddi külfet getirmektedir. Bunun en yakın örneği Amerika Birleşik Devletleri ile doğu bloğu ülkeleri arasında yaşanan enerji sorunları olarak düşünülebilir. Özellikle son yıllarda yaşanan bu çekişmelerin Amerika Birleşik Devletleri’ne toplam maliyeti yaklaşık 4.1 milyar dolar civarlarındadır. Bu kontrollerden başta Caterpillar, General Electric ve Fiatallis firmaları olmak üzere birçok ABD’li şirket bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Tabii ki bu durum ölçülebilir ekonomik veriler ile tahmin edilen rakamlardır. Dolaylı veya manevi zaiyatın ise daha fazla miktarlarda olduğu tahmin edilmektedir. Fakat özellikle ulusal güvenlik, pazar hakimiyeti ve merkezîyetçi piyasa kaygıları olan ABD için ihracat kontrollerinin varlığı önemi itibarıyla maddi kayıplardan daha ön planda tutulmaktadır.

Bu sebeple ABD, kurduğu küresel savunma sanayi ve ticaret ağı içerisinde savunma sanayii alanında pazarı domine etmek ve teknolojik üstünlüğü elinde tutmak ülke ve firmaları bu kontrollere uyum sağlamalarını çeşitli yaptırım ve ambargolar aracılığıyla zorunlu kılıyor. Bu sayede küresel anlamda teknolojik gelişmeler ve üretimlerden haberdar oluyor ve ek ihracat kontrolü önlemleri ile üretimlerin yayılımını engelleyebiliyor (Burnham, 1997).

ABD tarafından ambargo ve yaptırımlar uygulanmasıyla Türkiye’nin F-35 projesi, Patriot füzeleri ve savunma sanayi ekipmanlarının tedarik zincirinden çıkarılması sonucunda ABD firmalarının karlılıklarının düştüğü bilinmektedir. Örneğin ABD firmaları açısından 5. Nesil F-35 uçaklarının gövde ve çeşitli yapısalının Türkiye’de üretilmesi yaklaşık 2

Milyar ABD doları kar ettirirken, bu ürünlerin ikinci alternatif ülkelerden birinde üretilmesi ile bu karlılığın ortadan kalkacağı ve ilave olarak yaklaşık 600 Milyon ABD doları mühendislik ve diğer ek masrafların ortaya çıkacağı tahmin edilmektedir (IIS, 2019).

Bu sebeple ihracat kontrolleri maliyetlerinin görünmeyen yüzü görünenden daha fazladır. ABD tarafından uygulanan kontrol uygulamaları kontrole tabi olmayan ürünlerin ihracatını dahil azaltmaktadır. Bu durum dolayısıyla üretim şirketlerinin de küresel pazarlardaki varlığını da değiştirmiştir. Bu durumun altında yatan sebep ise yabancı firmaların ABD ile yapılacak ticaretlerin sonucunda çeşitli ambargo, yaptırım ve cezalarla karşı kalma riski ve bu riski ortadan kaldırmak için danışmanlık almanın da ek maliyetlere yol açacak olmasıdır. Bu sebeple ihracat kontrolleri nedeniyle ABD ile mal ticareti yapmak yabancı firmalar tarafından potansiyel risk olarak görülmektedir (Nollen, 1987).

3.1.2. Rusya açısından etkileri

Ukrayna'nın Rusya tarafından işgal edilmesinin ardından hızlıca ambargo kararları alan başta Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve İngiltere birçok yaptırım paketini devreye soktu. Başta Rusya dışında ikamet eden ve varlıkları olan Rus oligarklara yönelik başlatılan söz konusu yaptırımlar ilerleyen süreçte Rusya'nın ekonomik ve ticari yapısını da hedef aldı (Nelson, 2022).

Söz konusu yaptırımlar Rusya'ya birçok sektörde zarar vermiş olsa da beklenen etkiyi göstermekte zayıf kaldı. Öte yandan bu yaptırımların geri dönüşü de yaptırım uygulayan ülkelere olmuştur. Özellikle Rusya'nın Dünya'nın en büyük 11. Ekonomisine sahip oluşu, çeşitli yer altı enerji ve maden kaynaklarına sahip oluşu ve tarım ürünlerinin ihracatçısı olması sebebiyle bu alanlarda küresel çapta krizlerin olması da kaçınılmaz olmuştur.

Yaptırımların Rusya'ya beklediği kadar çok zarar vermemesine rağmen Rus ekonomisi yüz milyarlarca ABD doları seviyesinde zararlara uğramıştır. Ayrıca ticari ambargolar sebebiyle Ruslar savunma sanayiinin ihtiyacı olan ana parçaların tedarikinde oldukça güçlük çekmekte ve tedarik edilen ürünlerin piyasa fiyatından yukarıda aldıkları için yüksek miktarlarda zarara uğramaktadır. Endüstriyel alanda ise bildirilen rakamlara göre birçok fabrika üretimi durdurmuş ve birçoğu ise işten çıkarmaya başlamıştır. Ayrıca Rusya'ya yönelik uygulanan söz konusu yaptırımlar küresel tedarik zincirinin de yapısını bozarak başta emtia fiyatları olmak üzere birçok alanda fiyatların aşırı artışına neden oldu (Kalish, 2022).

Rus ekonomisinin temel taşlarından biri olan petrol ise savaş sonrası uygulanan ambargolar sebebiyle oldukça düşük fiyatlardan işlem görmekte. Fakat tüm bu etkilere

rağmen Uluslararası Para Fonu tarafından açıklanan küçülme tahmini %3 olarak belirtilmiştir. Bu rakam 2008 krizindeki küçülme rakamından bile daha düşük bir orandır. Buna istinaden Rusya'ya yönelik uygulanan yaptırımların Amerika Birleşik Devletlerine geri dönüşü diğer ülkelere kıyasla daha düşük etkilere sahiptir. Bunun temel sebebi tarihleri boyunca Rusya ve ABD'nin ekonomik olarak girintili bir ilişki kurmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple iki ülke ekonomi veya tedarik problemlerinden her iki ülke de etkilenmemektedir. Fakat diğer yandan zayıf da olsa enerji krizinin neden olduğu düşük petrol fiyatları iki ülkeye de etki etmektedir. Avrupa açısından ise bu durum daha dramatik olarak ilerliyor. Ukrayna'yı işgal etmesinden önce Rus enerjisine bağımlı hale gelen AB ülkelerinde yaptırımlardan kaynaklı doğal gaz talebi giderilemiyor. Yaptırımlarda esnemeye gitmek de sorunu çözmezince mevcut durum yakıtın stoklanmak suretiyle devlet yardımlarıyla halkı destekleyerek devam etmektedir (Kumagai, Hayakawa, Keola, & Tsubota, 2022).

Yaptırımlar sonucunda Rusya yönünü Brezilya, Çin ve Türkiye gibi ülkelerle kurulacak iyi ilişkilere çevrilmiştir. Rusya'nın bu ülkelerle ticari ilişkileri savaş öncesi yıllara kıyasla yarıdan fazla oranda artmıştır. ABD'den bağımsız gelişen ticari ilişkiler sonucunda gelecekte ABD dolarının kullanımının ciddi oranlarda azalmasına ve yerel para birimleri ile ticaretin atmasına sebep olabilir. Ülkeleri bu düşünceye sevk eden önemli etkenler ABD'nin Rus varlıklarına el koyması ve doları bir politika aracı olarak kullanması sayılmaktadır.

3.1.3. Türkiye açısından etkileri

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletlerinin arası bazı dönemlerde politik, siyasi veya ticari sebeplerden dolayı gerilmektedir. Bu gerilimler çoğu zaman dolaylı yaptırımlarla gerçekleşse de ABD tarafınca Türkiye Cumhuriyetine 1975 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası uygulanan yaptırımlar ve 2020 yılında uygulanan CAATSA yaptırımları olmak üzere toplamda 2 farklı yaptırım uygulanmıştır.

Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde ABD küresel çapta Türkiye'nin yalnızlaştırılmasına ve kendisinin zorunlu müttefik haline gelmesi için yoğun uğraşlar vermiştir. Fakat uygulanan ambargolar ile Türkiye birçok örnekte görüleceği şekilde ulusal sanayii gelişimi açısından normalinden daha fazla gelişim sağlamıştır. Kıbrıs Harekâtı öncesinde Türkiye, Amerika Birleşik Devletlerinden yoğun bir şekilde silah ithalatı yapılmak zorunda bırakılıyordu. Özellikle 1959 öncesi dönemde Amerikalı müttefiklerinden yaklaşık 4500 adet farklı sınıflarda silah ve teçhizat ithal etmiştir. Bu rakam hareketin gerçekleştiği

dönemde 4870'e yükselirken harekât sonrası atılan adımlar sonrası ithal edilen silah sayısı yaklaşık yarı yarıya düşmüştür (Demir M. , 2020).

Söz konusu ambargo Türkiye'nin savunma sanayii odaklı politika gütmesini sağlamış ve 1990 yılına kadar geçen süreçte bugünün en önemli savunma sanayii firmaları kurulmuştur. Özellikle 1982 yılında kurulan Havelsan, 1984 yılında kurulan TUSAŞ ve 1988 yılında kurulan Roketsan günümüzde olduğu gibi kurulduğu dönemde de ülke ekonomisine ve savunmasına önemli katkılar sağlayarak dışa bağımlılığı azaltmada etkili olmuşlardır (Seren, 2019).

Türkiye'nin Rus yapımı S400 Hava Savunma Sistemlerini satın almasıyla başlayan, Suriye operasyonları ile pekişen ve Rahip Brunson'ın tutuklanması ile ateşlenen CAATSA yaptırımlarının uygulanmasıyla öne çıkan yaptırım kapsamlarının savunma sanayii endüstrisine ve Türk ekonomisine yönelik etki oluşturacak birçok madde içermektedir. Söz konusu yaptırım maddelerinin başında başta Savunma Sanayii Başkanlığına olmak üzere birçok şahsa OFAC kapsamında yaptırımlar uygulanmıştır. Söz konusu kapsamda SSB Başkanı İsmail Demir, B.Yrd. Faruk Yiğit, Serhat Gençoğlu ve Mustafa Alper Deniz'e yaptırım uygulanmıştır. ABD, yaptırım gerekçesini Rus yetkililerle ilişki kurulması olarak belirtmiştir. ABD Hazine Bakanlığı bu kapsamda SSB'nin ABD'den ihracat lisansı ve uluslararası finans kuruluşlarından kredi alamayacağını açıklamıştır. (BBC, 2022).

ABD'nin başta Savunma Sanayii Başkanlığı olmak üzere başkanı ve diğer üç görevliye yaptırım uygulamasındaki temel amaç başta AB üyesi ülkelerin ve birlik bünyesinde faaliyet gösteren işletmeler olmak üzere savunma sanayii alanında faaliyet gösteren şirketlerin Türkiye ile savunma sanayii alanında görüşme ve iş yapma hususunda güvensizlik ve tereddüt duymaları amaçlanmıştır (Işık Y. , 2021). Söz konusu yaptırımlar kapsamında ayrıca Türkiye'nin herhangi bir Amerikan bankasından 10 milyon doların üzeri ve 12 ay vadeden uzun kredi verilmesini yasaklamıştır (Yılmaz E. A., 2002).

Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Türk savunma sanayiinde gerçekleşen gelişmelere benzer bir şekilde CAATSA yaptırımlarına rağmen Türk firmaları geçen yıllar boyunca birçok uluslararası anlaşmalara imza atmıştır. Özellikle Teknofest gibi organizasyonların da katkı sağladığı endüstriyel gelişim süreci toplum tarafından ilgi görmektedir.

Ayrıca CAATSA yaptırımları sonrasında ihracat lisansı alımında sorun yaşayan Türkiye, bu sorunu yerli üretimi hızlandırarak gerekli ürün ve parçaların iç pazardan tedarik edilme yoluna gitti. İzlenen bu politika aynı şekilde rakamlara da yansdı. Özellikle 2000 yılında savunma sanayiinde parça ithalatı %70'ten fazla iken bu oran 2020 yılı itibariyle %30 civarına kadar azalmıştır. Bu sayede daha az bütçeyle daha çok savunma sanayii projesi

gerçekleştirilebilmiştir. Savunma Sanayiinin yerleşmesiyle tedarik zinciri de çeşitlenmiş ve bu alanda faaliyet gösteren firma sayısı 2002’de 56 iken 2020 yılı itibariyle ana işletmeler, alt yükleniciler ve ana yükleniciler dahil olmak üzere bu sayı 1500’e ulaştı. Tüm bu gelişmelerin sonucunda savunma sanayiinde toplam yurt dışı satış 3.2 milyar ABD dolarına ulaşmış, toplam savunma sanayii şirketlerinin ciro rakamı ise 11 Milyar doları aşmıştır (AA, 2020). Ayrıca Türk savunma sanayii şirketlerinin bu gelişimi uluslararası pazarda da etkisini göstermiştir. Dünyadaki savunma şirketlerinin düzenli olarak çeşitli faktörlere göre sıralamasını sunan bir dergi tarafından yayınlanan en iyi 100 savunma sanayii işletmesi listesine 2022 yılında toplamda 7 Türk şirketi dahil olmuştur. Bu şirketlerden TUSAŞ, BMC, Roketsan ve STM sıralama yükselirken FNSS ve Havelsan tarihlerinde ilk defa listeye dahil olmuşlardır (DefenseNews, 2022).

Öte yandan CAATSA yaptırımları kapsamında F-35 Savaş Uçağının ortak üretim zincirinden çıkarılan Türkiye, söz konusu proje kapsamında toplamda 3000 motor parçasına sahip olan F-35 uçağının 188 adeti yerli üreticiler tarafından üretilen üretilmekteydi. Ayrıca program kapsamından çıkarılmasıyla F-35’in ana gövdesi dahil olmak üzere toplamda 817 kablo, rotor ve gövde parçası üretimi işini de kaybetmiş oldu. Proje ’den çıkmış olmanın götürüsü bütün bileşenler ve kaybedilen iş hacmi toplandığında yaklaşık 12 milyar dolar olacağı öngörülmektedir. ABD’nin Türkiye yerine tedarik zincirine farklı bir kaynağın 2022 yılı sonunda tamamlanacağını bildirmesi sebebiyle etkileri bu yıldan sonra hissedilebilir (Toksabay & Gumrukcu, 2019).

CAATSA yaptırımlarının muhtemel en etkili kalemi ihracat lisanslarıdır. ABD’nin yüksek teknoloji ürünleri olarak tanımladığı ve birçok savunma sanayii ürününde kullanılan çeşitli parça ve bileşenlerin Türkiye’ye gönderilmesini engelleyen bu yaptırım geçmişte verilen lisansları kapsamamasına rağmen gelecekte talep edilecek ürün lisanslarının verilmeyecek oluşu sebebiyle uzun vadede vereceği etkinin milyar dolarları bulabileceği tahmin ediliyor. Bu durum Türk savunma sanayiinde lisans kapsamında kullanılan ürün oranının %35 civarında olduğu düşünülürse alternatif kaynak bulunması halinde dahi ciddi oranda zaman kaybettirecektir (Işık Y. , 2021). Bu hususta en somut örnek 2018 yılında TUSAŞ tarafından Pakistan’a gerçekleştirilmesi planlanan 30 adet T129 Atak tipi helikopterin ihracatı ABD’nin helikopterde bulunan motorlara lisans vermemesi sebebiyle askıya alınmasına sebep olmuştur (SavunmaSanayiST, 2022).

3.2. İhracat Kontrollerinin Küresel Ticaret Sistemine Etkileri

İhracat kontrolleri belirli kapsamdaki ürün, teknoloji, ihracatçı ve ithalatçının korunmasının amaçlandığı ve ülkelerin dış politika gereği çeşitli ekonomik ve ticari faaliyetlere yönelik uyguladığı bir dizi önlemlerdir. OECD tarafından ihracat kısıtlamaları olarak tanımlanan söz konusu terim özellik bakımından mal dolaşımının kontrolü olarak yorumlanmaktadır. ABD tarafından genellikle askeri ve sivil ortak kullanılabilir nitelikteki ürünlere uygulanan bu kontroller aynı zamanda uluslararası ticaret pazarında fiyat ve maliyet kontrolünü sağlamak için ve buna bağlı olarak hammadde ve tarım ürünlerinde nispeten daha sık uygulanmaktadır (Bonarriva, Koscielski, & Wilson, 2009).

Buna bağlı olarak her ülke yerel savunma sanayiinin gelişimi ve büyümesi için çeşitli önlemler almaktadır (OECD, 2009). Bu önlemlerin başında yerli savunma sanayiinin desteklenmesi ve müttefik devletlerle ikili anlaşma yoluyla yerli üreticiyi uluslararası ticaret sistemine dahil edilmesi sağlanarak katma değerini arttırması amaçlanmaktadır (Bonarriva, Koscielski, & Wilson, 2009). Bu desteklerin sağlanabilmesi için ülkeler milli gelir artışını sağlamak amacıyla çeşitli vergilendirme yöntemi uygulamaktadır. Bu yöntemlerin en başında gelen ihracat vergisi diğer vergilendirme yöntemlerine göre daha kolay yönetilebilir, uygulanabilir ve politik açıdan daha uygun oluşu sebebiyle tercih edilmektedir (Piermartini, 2004).

Bu tercihin sonucunda özellikle gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler nihai ürünlerin ihracatını daha yoğun bir şekilde destekler. Sebebi ise hammadde ihracatının daha düşük katma değerli oluşu ve dolayısıyla düşük getiri potansiyelli üretim olmasıdır. Bu durum eğer devletler tarafından doğru uygulanırsa küresel ticaret sisteminde yerli sanayiinin pay sahibi olmasını ve dolayısıyla ekonomik gelişimde etkili olmasını sağlayabilir (Mitra & Josling, 2009). Bu şekilde kurulabilen üretim endüstrisinin maliyetleri başta tedarik zincirinin kurulmasında oluşturduğu giderler kısa vadede toplam getiriden daha çok olacaktır. Dolayısıyla ihracat kontrolleri özellikle alt yükleniciler ile üreticiler arasındaki ticareti düzenleme yönü itibarıyla kar ve zararı küresel ticaret sistemi içerisinde dağıtarak dengeleyecektir. Bu durum ilk başta alt yüklenicilere mali yük getirirse de ürünlerin küresel pazara dağılması ve ihracat gelirinin ülke ekonomisine katılımıyla gelir elde edecek olan üretim endüstrisinden dağılacak olan kaynaklarla sübvans edilecektir (Takacs, 1994). Aynı şekilde küresel tahıl krizlerinin olduğu dönemlerde özellikle kontroller ile belirli sektörlerin gelişimini destekleyen politikaların dışında bu kontrolleri küresel politika aracı olarak kullanan devletler tarafından de üreticilerin ürünlerini yerel pazara dağıtması sağlanmıştır (Bonarriva, Koscielski, & Wilson, 2009).

Günümüzde ülkeler çeşitli ekonomik enstrümanlarla ambargo, sınırlama ve kontrollerle ürünlerin uluslararası ticaret sistemi içerisinde dolaşımına yerel ekonomik dengeleri sağlamak adına engel olmaktadır. İhracat kontrollerinin temel özelliğinin ihracatların sınırlandırılması ve denetimi olduğu düşünüldüğünde uluslararası ticaret hacmini de direk etkilediği söylenebilir. Ülkeler teknoloji ve çeşitli çıktıların ülke içerisinde muhafaza edilmesini birçok sebepten dolayı zaman zaman tercih ederler (Bonarriva, Koscielski, & Wilson, 2009).

3.2.1. ABD açısından etkileri

ABD tarafından kontroller her ne kadar yerel düzenlemeleri doğrultusunda uygulansa da bu düzenlemeler uluslararası kural ve şartlar göz önünde bulundurularak oluşturulduğundan ürün veya çıktıların uluslararası dolaşıma girmesi için öncelikle genel kurallara uygunluğu denetlenmektedir. Bu denetimler de ülkelerde yerleşik firmaların uluslararası ticaret boyutunda gerçekleştirdikleri işlemlerin maliyetini arttırmakta ve firmalara rekabet dezavantajı oluşturur. Bu sebeple kontrole tabi ürünlerin ihracatıyla belirli bir geliri hedefleyen firma ve ülkelerin bu öngörülerinde sapmalar meydana gelebilir. Özellikle ciro tahminlerine istinaden yatırım veya AR-GE çalışmaları yapan ihracatçılarda bu durum olumsuz etki yaratacağından ihracat kontrollerine tabi ürünlerin üretiminde siyasi, politik ve ekonomik birçok değişken olduğundan söz konusu ürünler yapısı gereği ticari açıdan belirsizliklerin olduğu kesindir (Aoi, 2016).

Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü'nün 2005 yılında yaptığı bir araştırmaya istinaden ihracat işlemlerindeki toplam işlem maliyetlerinde gerçekleşecek %1 oranındaki bir değişimin küresel ticaret sisteminde yaklaşık 40 milyar ABD dolara yakın bir değişime sebep olacağı öngörülmüştür. Bu büyüklükte bir rakamın oluşmasındaki en büyük etken ABD'nin mevcutta sahip olduğu yüksek teknolojik ve katma değerli ürünlere uyguladığı kontroller sebebiyle ABD'de yerleşik savunma ve teknoloji firmalarının bu kontroller sebebiyle olumsuz etkilenmesidir. Bu etki özellikle teknolojik ürünlerin uluslararası ticaret sisteminde kayda değer yer tutmasına ve pazar hakimiyeti kurmasına engeldir. Bu sebeple son dönemlerde Hindistan'da yazılım, Çin'de teknolojik ürün ve özellikle son dönemde öne çıkan Brezilya pazarında rakiplerinin gerisinde kalıyor. (Seyoum, 2017)

Ayrıca yabancı yatırımcıyı sürekli değişen kontroller sebebiyle güvensizlik ve tedirginliğe sevk eden ihracat kontrolleri ABD'de bu şekilde bir pazar oluşmasını engelliyor. Dolayısıyla bu durum da özellikle teknoloji alanında faaliyet gösteren firmaların ihtiyaçları için kontrol gerektirmeyen pazarlara odaklanmasına neden olur ve bu durum da ürün tedarik

yönetimini olumsuz etkilerken rakiplerine karşı dezavantajı konuma getirir. Bu durumun en güzel örneği 1999 yılına kadar ABD tekelinde bulunan ve yaklaşık 55 milyon ABD doları işlem hacmine sahip olan termal görüntüleme sistemlerinin küresel ticaret sisteminde tek üreticisiydi (Seyoum, 2017).

Söz konusu pazarın hacmi 2022 yılı verilerine göre yaklaşık 6.8 milyar ABD dolarına ulaşırken bu pazarda ABD'nin payı yaklaşık %40'tır. Özellikle Çin, Japonya ve Kore gibi Asya ülkelerinin hakimiyetine giren bu ve benzer pazarların müşterilerinin bu bölgelerde ihracat kontrollerinin olmaması sebebiyle yöneldiği düşünülmektedir. Termal sistemlerinin Pazar büyüklüğünün 2030 yılında 12.6 milyar dolara ulaşması öngörüldüğü düşünülürse ABD'nin kontroller sebebiyle pazar payının giderek azalacağı düşünülebilir (Precedence Research, 2022). Bu sebeple 2008 yılında yayınlanan bir rapora göre ABD'de yerleşik sektörün 5 öncü firması kontroller sebebiyle kaybedilen portföy ve müşteri güveni sebebiyle uluslararası ticaret sisteminden çıkmıştır (Atta, 2008).

İhracat Kontrollerinin ABD ticaret sistemine ve endüstrisine yönelik güvensizlik ve buna bağlı olarak diğer ülkelerin alternatif kaynak aramaya yönelmesi sebebiyle ekonomik birçok etkisi vardır. Başta COCOM olmak üzere tüm müttefikleri tarafından ABD'nin merkeziyetçi tutumunun beraberinde getirdiği kontrollere uyum zorunluluğu ve önlemleri sık sık birçok platformda eleştirilmektedir. Merkeziyetçi ticaret sistemlerinde güvenlik kaygılar sistemde açıklar ve sızmalar meydana getireceğinden dünya ticaret sistemine olumsuz ekonomik etkileri vardır. Bu sebeple birçok otorite tarafından ihracat kontrollerinin ulusal güvenlik kapsamından çıkarılarak serbest piyasa şartlarının sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır (Panel, 1987).

Özellikle son dönemlerde ihracat kontrollerinin neden olduğu olumsuzlukların ortadan kalkması için çeşitli girişimlerde bulunuluyor. Bunların en önemlisi Amerika Birleşik Devletleri tarafından tüm kontrole tabi ürünlerin tek kaynaktan çıkarılması ve kontrolün bu kaynakta denetlenerek firmaları ihracat kontrollerinin sebep olduğu kayıplardan kurtarmak amaçlanıyor. Fakat bu yöntemin önündeki en önemli engel kontrollerin herkes için eşit uygulanmamasından dolayı denetim mekanizmasında karışıklık olabileceği düşünülüyor. Özellikle bazı ABD bakanlıklarının kontrolleri daha sık gerçekleştirmesinden dolayı kurumlar arasında kuvvetler ayrılığı ilkesine ters düşen durumlar olabilir. Diğer bir çözüm önerisi ise belirli ürünlerin ihracat kontrolünden çıkarılması. Bu durumda ise ABD'nin ihracat kontrollerini uygulama sebebi olan ulusal güvenlik önlemleri ikinci planda kalaktır. Her ne kadar bu öneri ABD'nin küresel pazardaki hakimiyetini geri kazandıracak olsa da ulusal güvenliğe olası etkisi daha fazladır (Seyoum, 2017).

3.2.2. Avrupa Birliği açısından etkileri

Avrupa Birliği'nde ihracat kontrolleri temelde hem askeri hem de sivil amaçlı kullanılan çift kullanımlı malzemeleri kapsamaktadır. Bu rnlerin kontrol edilmesindeki amaç ABD gibi AB yesi ülkelerin güvenliklerini ve çıkarlarını korumaktır. Avrupa Birliği'nin ihracat kontrolleri uygulanırken özellikle her bir ülke açısından ayrı ayrı değerlendirerek işlem görmektedir. Bu durumun en önemli nedeni AB'nin küresel bir kontrol mekanizmasına sahip olmayışıdır. Uzun yıllardır Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi, Wassenaar Düzenlemesi ve Nükleer Tedarikçiler Grubu gibi daha çok genel ereve belirleyen fakat caydırıcılık veya yaptırım içermeyen kontrollerden farklı olarak daha etkili bir mekanizma kurulması konuşuluyordu. Bu mekanizma ile AB, zellikle ITAR'ın ulusal güvenlik amacının ticari çıkarın önüne geçmesi sebebiyle uluslararası ticari sistemde dezavantajlı konuma düşen şirketlerin kontrollerden etkilenmemesini amaçlanmış ve uygulamaya konmuştu. Fakat ABD'nin egemen olduğu ve Avrupa Birliği'nin de i içe olduğu sistemde bu mekanizmanın kurulması girişimleri işleri daha da karmaşık hale getirdi (DUNK, 2009).

ABD ile AB'nin kontrol mekanizmalarının özellikle teknoloji aktarımının kontrolü ve ürün listesi bakımından birçok benzer yanı vardır. Fakat ayrıştıkları en önemli nokta Amerika Birleşik Devletleri'nin "vatandaş" olarak nitelendirdiği tüm ABD menşeli ürün, hizmet, teknoloji ve enformasyon gibi unsurları ihracat kontrolüne tabi tutuyor olmasıdır. Özellikle uyguladığı diğer bir sistem olan ve de minimis olarak tanımlanan ürün içeriğinde kullanılan ABD ürünün oranı en az %25 olması durumunda kontrollere tabi oluşu itibariyle de farklıdır. ABD tarafından uygulanan ihracat kontrolleri ve yaptırımların yalnızca ABD sınırları içerisinde değil aynı zamanda sınır ötesi yetkileri olduğunu göstermektedir. Bu açıdan ABD'nin gerçekleştirdiği kontroller ve yaptırımların en önemli özelliğinin küresel çapta etkili şekilde uygulanan bir yapıda olduğu söylenebilir (Mesterhazy & Maschke, 2022).

Bu sebeple özellikle AB gibi sistematik ihracat kontrolü mekanizması olan düzenlerde ABD'nin etkisi birlik sınırlarında faaliyet gösteren işletmeleri de etkiliyor. Birçok Firma'nın dış ticaret girişimlerinde ABD kontrollerinden dolayı çekince ve kararsızlık oluşuyor. Dolayısıyla şirketler herhangi bir ticari faaliyette bulunmadan önce ABD ihracat kontrollerini göz önünde bulunduruyor. Dolayısıyla aslında bu kontroller ile ABD, AB'nin ticaretini doğrudan etkiliyor. ABD'nin ambargo veya yaptırım uyguladığı Çin ve İran gibi ülkelere karşı eşgüdümlü olarak benzer kontroller uygulayan AB, birlik içerisindeki

firmaların ticari çıkarların göz ardı ederek ABD ile politik çıkarlarını koruduğundan bünyesindeki şirketler bu durumdan olumsuz etkilenmektedir (IHK, 2020).

Günümüzde özellikle ABD ile Çin arasında yükselen tansiyon ve genişleyen ticaret savaşları sebebiyle AB endüstrisi de olumsuz etkilenmektedir. Özellikle Çin'in silahlanma oranını arttırması, silahlanma sürecine sivilleri de dahil etmesi ve ekonomik olarak batı ile rekabet içinde olması sebebiyle tek taraflı ek kontroller getiren ABD bu şekilde ulusal güvenlik kaygılarını da gidermeye çalışıyor. Fakat bu aşamada Çin'in askeri ekonomiye geçişi ve ABD'nin yalnızca kendi çıkarlarını gözeterek ihracat kontrollerini devreye sokması Avrupalı firmaları çeşitli önlemler almaya yöneltti. Bunun en temel sebebi çift kullanımlı mallar gibi savunma sanayii için önemli olan ürünlerin tedarik kaynaklarının ABD'ye çevrilmesinden doğacak olan ürün maliyet ve fiyatlarında tekel etkisi ve tedarik zinciri sistemlerinin değişecek olmasıdır (Kessels, 2021).

Yukarıda bahsedilen ve Avrupa Birliği'nin kendine özgü bir kontrol mekanizması kurma girişimlerine yönelik girişimlerin başarısız olmasındaki tek etken yeterli alt yapı gücüne sahip olunmayışıdır. Hiçbir ülke ABD ürünlerinin kullanımını veya ithalatını yasaklayacak güçte olmasa da Avrupa Birliği ihale komisyonu olmak üzere birçok üye devlet ABD ihracat kontrollerine tabi olmayacak şekilde birlik içerisinde firmaların ürettiği ve hiçbir ABD mamul, teknoloji veya parçanın kullanılmadığı ürünlerin tedarikine giderek söz konusu kontrollerin yerel sektöre etkisini azaltmaya çalışmaktadır. Özellikle Almanya tarafından envanterinde bulunan G36 tipi tüfeğin kullanım ömrünü doldurması sebebiyle yerini alacak tüfeğin belirlenmesi için oluşturulan ihale şartnamesinde bu hususu özellikle eklemiştir. Bu sebeple önemli silah üreticilerinden olan SIG Sauer firması ABD ortaklı oluşu ve ürünlerinde ihracat kontrolüne tabi parçalar bulunduğundan dolayı ihale dışında kalmıştır. Bu sebeple Alman yetkili kurumlara ayrımcılık yapıldığı ve serbest piyasaya müdahale edildiği gerekçesiyle itirazda bulunulsa da sonucu değiştirmede (Stein, 2018).

Bu durum Almanya için ayrıca özel bir anlam ifade etmektedir. Bilindiği üzere önceki yıllarda Alman hükümeti tarafında Irak'ta bulunan peşmergelere 16 bin adet silah ve birçok mühimmat gönderilmişti. Bu malzemeler ABD'nin izni ile gönderilmiş olsa da gelecekte ihtilafa düşülmesi durumunda ihracat kontrolüne ürünler Almanya'nın ilerleyen dönemlerde silah dağıtımları bu sebeple kısıtlanabilir. Almanya'nın başlatmış olduğu bu girişim diğer tüm Avrupa ülkelerini ITAR içermeyen ürün tedariki yönünde teşvik etti. Fransa, ürettiği veya temin ettiği ürünlerde ABD ihracat kontrolüne tabi ürün olmaması şartını belirli kalemelerde ekledi. Ayrıca havacılık ürün ve araçları başta olmak üzere birçok savunma

sanayii ürünlerini ABD ihracat kontrolüne tabi olan ürünler kullanılmadan üretmekte ve ürün satışlarını da bu şekilde lehine çevirmektedir (Stein, 2018).

Fakat tüm bu çabalara rağmen Avrupa Birliği yerel endüstrisini ABD ihracat kontrollerinden muhafaza etmekte yetersiz ve alternatif kaynak veya tedarik zinciri oluşturma noktasında etkinlik sağlamamaktadır. ABD'nin İran ile nükleer anlaşma yoluna gitmesi ve İran'ın kontrollerin kaldırılması şartıyla nükleerde kısıtlama yapacağını bildirmesine rağmen gerçekleşmeyen ABD-İran Ortak Eylem Planı, daha sonra İran'a yönelik yaptırımların arttırılmasına evrildi. ABD'nin girişimleriyle başlayan ve ABD'nin vazgeçmesi ile iptal olan bu çalışmanın her aşamasında başta AB olmak üzere tüm ülkeler etkilendiği gibi ardından uygulanan ambargo kararıyla da AB'de yerleşik firmalar oldukça karlı bir pazar olan Ortadoğu pazarından çekilmek zorunda kalmıştır (Lohmann, 2019).

Tüm bu etki ve yetersiz girişimler göz önüne alındığında Avrupa Birliği'nin ABD ihracat kontrollerine tabi olmayan üretim ve tedarik yolunda daha somut atacağı tahmin edilmektedir. Kontrollerin Avrupalı şirketlere getirdiği yükümlülük ve pazar dezavantajları sebebiyle ülkeler veya AB'nin firmalardaki kontrollerden kaynaklı endişe ve geri adımları engellemek için olası bir lisans ihlali durumunda maddi ve diplomatik olarak destekleme durumu da öneriler arasındadır.

Sonuç olarak Amerika Birleşik Devletleri ihracat kontrollerinden dolayı başta savunma sanayi pazarı olmak üzere birçok alanda Pazar hakimiyetini kaybetmiştir. Bu durum normal şartlarda Avrupa Birliği ülkeleri açısından bir avantaj gibi gözükse de Avrupalı firmalar ülke ve birliklerinden yeterince destek göremediğinden ABD tarafından bir yaptırıma maruz kalma korkusuyla pazara yeterince cesur atılamıyorlar. Bu sebeple ABD'nin ulusla güvenlik çıkarları sebebiyle ticari rekabette geriye düştüğü bu dönemde AB, iç karmaşa sebebiyle bu fırsatı yeterince değerlendirememektedir (Bini, 2007).

3.2.3. Rusya açısından etkileri

Sovyetler Birliği döneminde tohumları ekilmeye başlanan ticari kontroller ve sınırlamaların gerekliliği aslında birçok tarihi gelişmelere ve dönemin yakın geleceğinde gerçekleşeceği öngörülen ticaret savaşlarına istinaden ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ekonomik, politik, siyasi, ticari ve askeri savaşların gerçekleşeceğini belirten Lenin, bu öngörüsünü ‘*Hiçbir şeyin olmadığı on yıllar ve on yılların olduğu haftalar vardır.*’ sözleriyle özetlemiştir (Lenin & Trotsky, 1918).

Lenin'in 1917 yılında çıkardığı Rusya'da Proleter Devrim kitabında geçen bu cümleyi takip eden bazı haftalar Sovyetler için yalnızca iç savaşlarla geçmişken bazı on yıllarda ise

Birinci Dünya Savaşı, devrimler, ihtilaller, dağılmalar ve birleşmeler meydana gelmiştir (Lacourse, 2022). Özellikle Rusya’da yaşanan devrimler, Çarlık Rusya’sının yıkılarak sosyalist yönetimin kurulması, Şubat devrimi, Ekim devrimi, isyanlar ve ayaklanmaların yaşandığı 1917 yılında (Köker & Erem, 2022) küreselleşmeden eser olmadığı ve ülkeler arası ayrışmanın ticari ayrışmalara dönüştüğü yıllara evrildi. Bu dönemde özellikle günümüz ihracat kontrollerinin amaçlarıyla paralel olarak yalnızca ticari yaptırımlarla sınırlı kalmayacak aynı zamanda ekonomik etkisi de olan bir kontrol sisteminin kullanılması düşüncesi hâkim olmuştur.

Özellikle başta ABD ve AB ülkeleri olmak üzere bu akım birçok ülke tarafından güvenlik ve çıkar kavramlarıyla örtüşen bir yöntem olduğunu düşündüler. İhracat kontrollerinin aslında politika temelli olduğu henüz ortaya çıkış aşamasında dahi anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Rusya ve ABD açısından özellikle son yıllarda değişen ilişkiler ışığında ihracat kontrollerinin etkilerinin incelenmesi son dönemde yaşanan Ukrayna işgali ile daha değerlendirilerek somut bir hal alıyor (Lacourse, 2022).

İhracat kontrolleri, dönemin Sovyetlerinin ve bugünün Rusya’sının kısa vadede nükleer silah üretim ve geliştirmesinin engellenmesini, orta vadede savunma sanayi ürünlerine erişiminin kısıtlanmasını ve uzun vadede enerji kaynaklarının işlenerek üretilmesine karşı çıkmak için tasarlanmıştır. Dolayısıyla kontrollerle temelde ülkeler ulusal güvenlik kaygılarını öne sürerken arka planda başta Rusya olmak üzere tüm bölgenin tüketim endüstrisine dahil edilmesi amaçlanmaktadır (Kilcrease, 2022).

Ukrayna’nın Rusya tarafından işgalinin başladığı tarihten itibaren birçok ülke Rusya’ya yönelik çeşitli yaptırım kararı almış ve uygulamıştır. Uluslararası kuruluşlarla bütünleşmiş bir şekilde ve Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere dünyadaki birçok devlet özellikle Rus savunma sanayiine yönelik etkisi yıllarca sürecektir ve yoğun bir şekilde devam eden ihracat kontrolleri kısıtlama ve ambargoları sebebiyle kısa vadede yıpratıcı ekonomik zararlar vermiştir (U.S. State, 2022). Başta ileri teknolojik bileşenler, iletişim kaynakları, enformasyon, reseptör ve coğrafi konumlama aygıt ve bileşenlerine yönelik tüm savunma sanayii alanlarına yönelik ek yaptırımlar ve ihracat kontrolü kısıtlamaları getirmiştir. Ayrıca bu ürünlerin temini için öncelikli lisans alım şartı konmasına rağmen ek bir madde ile lisans talebinin reddedilmesine dair de yönerge eklenmiştir (Kilcrease, 2022).

Özellikle işgal ile eş zamanlı yürürlüğe konulan ihracat kontrolleri ve kısıtlamaları kapsamında uygulanan ilk yaptırım ABD tarafından uygulanan son kullanıcı kısıtlaması olmuştur. Bu kısıtlamada Rusya ve destek veren ülkelerde yerleşik oligarkların tüm mal varlıklarına el konulmuş, banka hesapları dondurulmuş ve özellikle yüksek mali değere

sahip mahrece iade kapsamında sevk edilecek ürünlere yönelik lisanslar kısıtlanarak tüm mali akışları durma noktasına gelmiştir (U.S. State, 2022). Başta askeri şirketler ve kurumlar olmak üzere son kullanıcı olduğu değerlendirilen tüm üreticilerin başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere birçok ülke ihracat kontrolleri kapsamında olmayan ürünler de dahil olmak üzere Rusya'nın erişimine engelledi. Toplamda 51 Rus şirketinin yaptırımlara dahil edildiği bu ambargo uygulaması temelde ulusal güvenlik kaynaklı olduğundan normalde herhangi bir lisans şartı olmadan liste kapsamındaki ürünlerin sevkine izin verilen EAR99 ürünleri dahi yasak kapsamında değerlendirilmektedir (Kilcrease, 2022).

Sovyetlerin dağılması ile Rusya ve Ukrayna'da aniden ortaya çıkan ve kaynakları bilinmeyen ve oligark olarak bilinen söz konusu azınlık varlıklı Rus zenginlerine yönelik uygulanan yaptırım ve blokeler sonrasında tüm varlıklarını çeşitli yollarla devrederek küresel finans sisteminin dışında bırakılmışlardır (U.S. State, 2022). İhracat kontrollerinin uygulanış amacı itibarıyla arka planda yaptırım veya kontrol uygulanan ülkenin ithalata ve tüketime bağımlılığının sağlanması amaçlandığından Ukrayna'nın işgali sonra uygulanan daha yoğun ve sert kontrollerle bu amaç Rusya'yı yalnızca temel ticari ürünlerin tüketim pazarına çevirmeye yöneliktir (Kilcrease, 2022).

Ambargolar öncesi ileri teknolojik altyapı desteğine ulaşmakta zorluk çeken Rusya, bu yaptırımlar sonrası savunma sanayii ürünleri için gerekli olan temel malzeme ve komponent ihtiyaçları dahil olmak üzere birçok parçanın tedarikini gerçekleştiriyor. Bu durum ellerinde bulunan stokun tüketilmesine ve mevcutta ellerinde olan monte veya demonte parçaların dönüşümlü olarak kullanımını zorunlu kılıyor. Bu sebeple Rusya, en azından temel ihtiyaçların karşılanması için farklı ülkelere yönelmektedir (U.S. State, 2022). Başta İran ve K. Kore'den gereksinimlerini karşılamaya çalışan Rusya'da özellikle bağlantı aparatlarının üretilmemesi ve temin edilememesi sebebiyle birçok savunma sanayi ürünlerinin üretimi sekteye uğramıştır. Bu durumu pekiştiren bir diğer gelişme ise Rusya'nın savunma sanayi ticareti sisteminden çıkarılmış olmasıdır. Çeşitli kaynaklardan edinilen veriye göre ihracat kontrollerinin sıkılaştırılması ve Rusya üzerinde oluşturulan baskı sonucunda halihazırda mevcut Rus envanter sayısı neredeyse SSCB dönemi ile aynı seviyeye gelecek kadar gerilemiştir. Ayrıca ihracat kontrollerinin mali ayağı olan OFAC tarafından da Rusya'nın bu arz ve kaynak arayışının engellenmesi, dolaylı tedarikinin mümkün olmaması, döviz girdisinin sağlanamaması gibi birçok kapsamda uygulanan kontroller sonucu şahıslara yönelik uygulanan ihracat kontrolleri de ciddi zarar vermiştir (U.S. State, 2022). Küresel ticaret sisteminden Rusya'nın çıkarılması ve bunun başta Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve İngiltere gibi pazarın hakimiyetini elinde

bulunduran devletler tarafından eş zamanlı uygulanması Rus enerji sektörüne de ciddi zararlar vermiştir. Özellikle değerli kaynakların çıkarılması, işlenmesi ve satışında kullanılan her türlü parça, hammadde ve finansal sistemin engellenmesi sebebiyle bu kaynakların gelire çevrilmesi engellenmiştir. Dolayısıyla bu durumdan nükleer çalışmalar ve üretimler de olumsuz etkilenmiştir (U.S. State, 2022).

Rusya'ya yönelik ihracat kontrollerinin en etkili bölümünü oluşturan ekonomik yaptırımlar kapsamında birçok devlet tarafından Rus devlet varlıklarının işlevsiz hale getirilmesi amacıyla 300 milyar ABD doları olarak tahmin edilen bir mali kaynak kullanılamaz kale getirildi (U.S. State, 2022). Rus enerjisinin kış mevsiminin gelişi ile artan talep sonucunda fiyatlarının artmış olmasına karşın ihracat kontrollerinin beraberinde getirmiş olduğu ticari sistem ambargosu nedeniyle Rus ekonomisi 2022 Yılı ilk yarısında yaklaşık %4 daralarak resesyona girdi (Rosstat, 2022) .

İhracat kontrolleri Ukrayna işgalinde yaşadığı hareketliliği ve değişim yoğunluğunu tarihi boyunca hiç görmemiş olabilir. Bununla beraber tarihte ilk defa birçok ülke tek bir kontrol ve uygulama etrafında birleşerek bir anlamda ortak ihracat kontrolünü benimsemiş durumdadır. Fakat Rusya'nın da diğer ülkeler gibi birçok uluslararası kuruluş ve ihracat rejimlerine üye olduğu bilindiğinden kontrol ve yaptırımları uluslararası düzeyde geçerli kılmak ve arttırmak için belirli değişikliklerin gerçekleşmesi mümkün. Bu değişiklik ihtimallerinden en göze çarpanı ilk olarak 1940 yılında Otto Kirchheimer tarafından ABD ve diğer ülkelerin hem askeri hem sivil kullanımlı ürünlerin yer aldığı Wassenaar Düzenlemesinde veya Dünya Ticaret Örgütü yapılanmasında bir dizi değişiklik yaparak Rusya ve ilişkili diğer devletlerin çıkarılmasının gündeme gelmesiyle konuşulmaya başlanan uluslararası anlaşmaların yeniden düzenlenmesi olarak düşünülmektedir (Kirchheimer, 1940). Fakat söz konusu değişikliğin gerçekleşmesi durumunda bu tip ortak yapılanmalara karşı güvenin azalma ihtimaline karşın ABD'nin ambargo uyguladığı Rusya ve ticaret savaşlarının yaşandığı Çin gibi ülkelerin yer almadığı farklı birçok taraflı yapılanmaların kurulmasının daha doğru olacağı değerlendirilmektedir.

3.3. İhracat Kontrollerinin Rekabete Etkisi

3.3.1. İhracat kontrollerinin rekabete olumlu etkileri

İhracat Kontrolleri genellikle ülkeler tarafından başta ulusal güvenliğin sağlanması ve üretilen ürünlerin güvensiz ellere geçmesini engellemek amacıyla bir anlamda ürünün piyasa kontrolünü sağlama amacıyla uygulanır. ABD tarafından uygulanan ihracat kontrolleri ise

fiyat artışlarının denetlenmesi, ani değişimlerin engellenmesi, ürün pazarının kontrol edilmesi, özellikle savunma sanayii piyasası olmak üzere yüksek kar marjlı endüstrilere teşvik sağlanması ve çeşitli ikili mutabakatların tesis edilmesi amaçlanır. (Bonarriva, Koscielski, & Wilson, 2009)

İhracat kontrollerinin etkileri ve yöntemleri farklı olsa da dış ticaret hacmini sınırlamaları açısından birçok benzerliğe sahiptirler. Ülkeler bazı zamanlarda ekonomik nedenler ve iç pazarı dengeleme amacıyla da bu yöntemle başvurabilmekteler. İhracat kontrolleri ekonomik gaye ile uygulandığında özellikle artan ticari marjlar, küresel fiyat dengesini sağlaması ve yerel piyasada fiyat dengeleyici unsur olması yönüyle öne çıkmaktadır. (Bonarriva, Koscielski, & Wilson, 2009)

Gelişmiş olan ve gelişmekte olan ülkeler için savunma sanayi ve yerli kaynaklarla üretim yapmak bir çeşit güç gösterisi ve gelecek için teminat olarak görülmektedir. Bu ürünler yalnızca askeri ve jeopolitik güç olarak daha ön plana çıkmaktadır. Savunma sanayiinde edinilen bu avantajın politik ve siyasi güç olarak kullanılmasına imkân tanıyan enstrüman ihracat kontrolleri olduğundan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bu avantajı kullanma eğilimindedirler. Özellikle ülke için çok fark yaratmayan ürünlerin ihracında bu güç ürünü ithal eden ülkeye karşı politik ve siyasi hakimiyet kurmak için kullanılır. (OECD, 2009)

İhracat kontrolleri özellikle çeşitli kısıtlamalar yoluyla ürünün ihracatını düzenlemesiyle ülke içerisinden ürün stoğunun artması sebebiyle yerel pazarda fiyat düşürücü olmasının enflasyona doğrudan etkisi vardır. Dolayısıyla ihracatın yasaklanması veya durdurulması yönünde uygulanan ihracat kontrolleri dış ticaret hacminde değişikliğe yol açarken sınırlandırılmış kontroller dış pazar fiyatını etkiler. Dolayısıyla kontroller ürün fiyat ve pazar değerine siyasi ve politik çıkarlar doğrultusunda direk etki etme imkânı verir. Bu da söz konusu ürünün küresel anlamda fiyatını düşürmeyi sağlar. Uzun vadede bu kontrollerin yerel pazarda gelişen etkilerini görmek mümkün olacaktır. Özellikle iç pazarda ürünün daha uygunu satın alınabilmesi ve vergilerinin ihracatına veya ithalatına göre daha düşük seviyelerde oluşu tedarik zincirinin yerel kaynaklar odaklı kurulmasını sağlayacak olup üretimin ve tedarik artmasını sağlayacaktır. Bu da aslında kısıtlanmış ürüne yapılan dolaylı sübvansiyon niteliği teşkil ediyor. (Bonarriva, Koscielski, & Wilson, 2009)

İhracat kontrollerinin en önemli ve kayda değer avantajlarının olduğu alanlardan biri de akademik ve bilimsel araştırmalar alanlarındaki rekabet ve yasal haklar açısından koruma sağlamakta ve çalışmaların güvenli bir şekilde sürdürülebilmesini temin etmektedir. Ayrıca rekabeti etkileyecek ve suistimale yol açacak her türlü olumsuzluğa karşı tüm bireyleri ortak

ve eşit yükümlülüklerle tabi tutmaktadır. Dolayısıyla herkesin bu kontrollere uyumlu çalışmasını zorunlu kılmıştır. Ayrıca bu kontroller sayesinde dejenerasyon, itibar zedelenmesi ve telif ihlallerinin de önüne geçilebilmektedir. (BAFA, 2019)

Sonuç olarak ihracat kontrolleri ile başta ithalat, ihracat ve iç pazarın güvenliği ile fiyat dengesi sağlanır ve bu durum yasal olarak da düzenlemelerle tesis edilir. Şirketler için fiyat dengeleyici özelliği ekonomik kaygılarla uygulandığında etkili sonuçlar verir. Ayrıca Avrupa Birliği ve diğer ülkeler için güvenlik ve risk tehditlerinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olur. (Staisch, 2020)

3.3.2. İhracat kontrollerinin rekabete olumsuz etkileri

İhracat kontrollerinin olumlu etkilerine karşın olumsuz yönleri de geniş etki alanı sebebiyle öne çıkmaktadır. Fakat küresel ticaret faaliyetlerinin çok faktörlü oluşu sebebiyle ihracat kontrollerinin savunma sanayii başta olmak üzere sektörlere direk olumsuz etkisinin ölçülebilmesi mümkün olmamakla beraber kesin bir yargıda bulunulması da oldukça güçtür.

Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Bakanlığı'nın ihracata yönelik uyguladığı birçok girişim ve çalışma olmasına rağmen ihracat kontrollerinin uluslararası ticarete etkisine yönelik herhangi bir analiz paylaşmamıştır. Bu sebeple ihracat kontrollerinin mali etkilerini öğrenmenin en kesin yolu kontrole tabi ürünlerin ihracatını gerçekleştiren firmalardan alınacak rakamlarla mümkündür. Fakat birçok sebepten dolayı söz konusu firmalar dahi ihracat kontrollerinin etkilerini ölçememektedir. Bunun sebebi başta firmaların iş geliştirme ve ihracat birimleri ihracat kontrollerinin işçilik saati maliyetlerini ölçememesi ve bununla alakalı istatistik tutamamasıdır. Özellikle müşterilerin rakip firmayı seçme nedenlerini genellikle firmalara beyan etmediğinden ve bu iş kaybının genellikle kalite, istegin karşılanamaması, termin tarihinde sapma ve üretim imkanları gibi sorunlardan kaynaklandığı varsayıldığından ihracat kontrollerinin rekabete etkisini ve bu sebeple kaybedilen işlerin de dağılımının tespiti oldukça zorlu bir süreçtir. Ayrıca kişisel bilgiler ve verileri koruma alışkanlıkları sebebiyle kontrol kaynaklı kayıpların toplanabileceği bir mekanizma da yoktur. Bu nedenle ihracat kontrol rejimlerinin rekabete olan etkisi yalnızca farklı kaynaklardan toplanan bilgi ve veri analizleri ile mümkün olmaktadır. (Panel, 1987)

Avrupa Birliği başta olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'nin ticaret ve teknoloji aktarımlarına yönelik uyguladığı ihracat kontrolleri uluslararası pazarda yer alan müttefik ülkelerde tedirginlik yaratmaktadır. Özellikle enerji ve silah anlaşmaları ile ilgili kontrollerin ülkelere göre farklılaştığının görülmesi üzerine bu rahatsızlık daha da artmıştır. AB'nin özellikle savunma sanayiinde Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya gibi ülkelerle rekabet

edebilme gücünü devam ettirebilmesi için gerekli olan ileri teknolojilere ve ihracat ağına dahil olmasının da engelleniyor olması bu düşüncüyü pekiştirmektedir. Uzun bir süredir devam eden bu duruma karşı AB'nin erişim imkanlarını sağlamak amacıyla ortak bir bilgi havuzu oluşturmak için çeşitli girişimler bulunsada bu girişimler başarısız olmuştur. Ayrıca bu durum NATO devletleri arasında uzaklaşmalar ve alternatif kaynak arayışına sürüklemiştir. (Panel, 1987)

İhracat kontrolleri yalnızca ticari ve teknolojik aktarımları engellemekle kalmaz aynı zamanda birçok sübvansiyon sorununu, ticari dolaşımın kontrol altına alınmasını, merkezietçi ABD kontrollerini ve savunma sanayi ürün ve teknolojilerinin geliştirilmesinin engellenmesini de beraberinde getirir. Bu tip ağır yaptırımlar içeren kontrollerin uluslararası pazarda şart koşulması ayrıca ticari ilişkilerin daha da olumsuz etkilenmesine, güvenilirliğin yitirilmesine ve kontrollerin avantajlarının kaybolmasına sebep olacaktır. (Panel, 1987)

Buna karşın NATO müttefiklerine kıyasla ihracat kontrollerinin ABD'de yerleşik kuruluşlarına rekabetçi altyapı sağlıyor olması gerekirken bu durum düşünüldüğünden farklıdır. ABD'nin sistemleri daha önce Sovyetlere askeri malzeme ihracatını engelleyen ve İzlanda hariç tüm NATO ülkelerinin ve Japonya'nın da üye olduğu COCOM ülkelerindeki ihracat kontrol sistemleri ile aynı olsaydı kontrollerin ABD'li firmalar için olumlu rekabetçi etkisi olabilirdi. Fakat günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nde ihracat kontrollerinin daha kısıtlayıcı, karmaşık ve cezalandırıcı olması sebebiyle ABD'de yerleşik firmalar da kontrollerin olumsuz rekabetçi etkisinden etkilenmektedir. Dolayısıyla bu durum da söz konusu firmaları işletme maliyetlerinin yanı sıra ihracat kontrol maliyetlerine de katlanmak zorunda bıraktığından rekabetçi pazardan uzaklaşmalarına ve yerel pazarda iş yapmak zorunda bırakmaktadır.

Bu konuda özellikle 1992 yılında yapılan bir araştırmada toplam cirosu belirli seviyeleri aşmış elektrik bağlantıları yapan, uçak komponentleri, çeşitli aparatlar ve makine parçası üreten firmalar ile bir anket yapıldığında ABD'nin uyguladığı kontrollerin sonucunda müşterilerin rakip firmalara yöneldiğini gösterdi. Söz konusu araştırmada çoğunluk satışlarının ABD'nin kontrolleri sebebiyle azaldığını, bir kısmı kontroller sebebiyle müşterilerinin anlaşmaları feshettiğini ve bir kısmı ise yabancı firmaların kontroller sebebiyle alternatif kaynak arayışında olduğunu belirtmiştir (Parkhe, 1992). Günümüzde ABD'nin söz konusu uygulamaları sebebiyle düşüşe geçen satış rakamlarından daha önemlisi müşterilerin farklı firmalara yönelimidir. Bunun sebebi uluslararası pazarda rekabet gücünün sürdürülebilmesi için gerekli olan eski müşterileri tekrar kazanmak yeni müşteri bulmaktan daha zor olacaktır.

Müşteri kayıplarının uzun vadede yaratacağı en büyük sorun rakiplerden alınacak savunma sanayii ürünlerinin ilerleyen süreçte ihtiyaç ve gelişen teknolojilere bağlı olarak aynı tedarikçiden alacağı farklı miktardaki ürün adeti ve çeşitlerinin ABD ürünleri ile uyumlu olmayacağından müşteri yeni tedarikçisinden uzun yıllar boyunca ürün ve yedek parça alımına devam edeceği anlamına gelmektedir. Bu durum daha önce ABD'nin avantajına olsa da ilerleyen dönemde durumun değişeceği öngörülmüyor.

Bu duruma en uygun örnek Türkiye'nin savunma sanayiinde müttefiki olan ABD ile yapılmış olan F-16 savaş uçaklarının alımını takip eden süreçte Amerika Birleşik Devletlerinden birçok know-how, teknoloji transferi ve yedek parça alımı yapılmıştır ve dolayısıyla alınan bir ürünün getirisi ABD için uzun yıllar boyunca devam etmiştir. (Kasapoğlu, 2019) Fakat Türkiye'nin hava savunmasını güçlendirmek için talep edilen Patriot füzelerinin ABD tarafından verilmemesi üzerine Rusya'ya yönelerek S-400 hava savunma sistemi satın alınmıştır. Dolayısıyla bu durum kısa vadede ABD'nin kaybettiği bu müşteri aslında uzun vadede ürün bazında yıllar boyunca başka bir rakip ile ticari faaliyetlerini sürdürecektir olduğu anlamına gelmektedir.

Bir kısım görüş söz konusu kontrollerin yüksek maliyetlerine karşın gerçek amacına göre etkisiz olduğu görüşündedir. Özellikle soğuk savaş döneminde Sovyetlerin sıkı ihracat kontrollerine rağmen silah gücünü korunmasındaki arka planı araştıran ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA), Sovyetlerin özellikle hem askeri hem de sivil kullanılabilen ve çift kullanımlı malzemeler olarak tanımlanan unsurları gayri resmi yollardan ve söz konusu ürünlere gerçek fiyatından çok daha fazla ücret ödeyerek temin ettiğini açıklamıştır. (CIA, 1982) Fakat bu açıklamanın aksine edinilen bilgiler ve veriler söz konusu silahların Sovyetler tarafından satın alınmasında ihracat kontrollerinin yetersiz kaldığını ve bu şekilde temin edilebildiğini göstermektedir. (Parkhe, 1992)

Sonuç olarak dünyada meydana gelen hızlı değişimler ve gelişmelerden dolayı savunma sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmaların çevresel faktörlerden sürekli etkilendiklerinden oldukça kırılgan yapıya sahiptirler. Günümüzde savunma sanayi alanlarında artan rekabet ile firmalar hem iç piyasada hem de uluslararası pazarda rekabet edebilmelerinin tek yolu kurallara uymak ve değişkenliklere karşı erken tedbir almak olabilir. Modern dünyada ülke ilişkilerinin hızlıca kötüleşebileceği gibi hızlıca iyileşme durumları da görülebiliyor. Bu sebeple başarılı olan firmaların adımları takip edildiğinde lehine gelişen tüm değişimlerin fırsata çevrilerek ilerlendiği görülebilir. (Ilchenko, Brusakova, Burchenko, Yaroshenko, & Bagan, 2021)

4.ÖNERİLER VE SONUÇ

4.1.Sonuç

İhracat kontrollerinin ve uygulamalarının doğru anlaşılabilmesi için öncelikle imparatorluklar çağına göz atmak gerekir. Danışma dönemi adı verilen ve günümüzde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 5 daimî üyesi olan ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa gibi o dönemde de benzer sayıda imparatorluk ortaklaşa kararlar alırlar ve uygulanırdı. Bu aslında o dönem adı konulamasa da bugünün emperyalist düzeni ile birçok ortak noktaya sahiptir. Ardından takip eden yüzyıllarda meydana gelen savaşlar ve dünya düzeninin değişmesiyle günümüzde ülkelerin daha yakın ilişkiler kurabildiği çok kutuplu düzene geçilmiş oldu.

Fakat özellikle incelenmesi gereken dönem ihracat kontrolleri temellerinin atıldığı SSCB'nin iç savaşlarla mücadelesinin sürdüğü ve ardından dağılmanın gerçekleştiği dönemdir. Bu dönemde ABD tarafından küreselleşme öncesi dönemde sürdürülen tek kutuplu dünya düzeninin getirdiği avantajlar kullanılıyor ve bu düzenin gerekliliği olarak da bir rakip belirlenmesi gerekiyordu. Bu rakip ise dönemin Komünizminden başkası değildi. SSCB'nin dağılmasından sonra çok kutuplu dünyaya doğru evrilen Dünya'da egemenliği tekrar eline almak isteyen ABD, savunma gücü bakımından İngiltere ve Rusya gibi ülkelere çeşitli silah ambargoları uygulamaya başladı. Bu uygulamalar ilerleyen sürede resmleşmiş ve günümüz ABD ihracat kontrolleri uygulamaları halini almıştır.

Özellikle Amerika Birleşik Devletleri denetim altında tuttuğu birçok alanı ve ürünün ihracatı ile bu ürünlerin kullanıldığı yabancı ülke ürünlerinin de takip ve denetimini ulusal güvenliğini sağlamak için bir gereklilik olarak görmektedir. Bu sebeple belirli bakanlıkların alt yapılanmaları olan ihracat kontrol ofisleri yalnızca ABD sınırları içerisinde değil uluslararası alanda denetim ve yargı yetkisine sahip olmuştur.

ABD ihracat kontrollerinin bir diğer özelliği olan yaptırım ve ambargolar kapsamında ulusal dış politika doğrultusunda belirli ülke, kurum ve kişilere çeşitli yaptırımlar uygulayabilmektedir. Aralık 2022 itibariyle toplamda 32 farklı yaptırım programını çeşitli ülkelere uygulamaktadır. Başta gelişmemiş ülkeler olmak üzere birçok ülkenin direk veya dolaylı yoldan etkilendiği bu yaptırımlar sonucunda başta küresel tedarik sistemi olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin savunma sanayileri direk etkilenmektedir. Bu durum ABD kontrollerinin çok tartışılmasına sebep olsa da Amerikan hükümetleri ihracat kontrollerini politik bir araç olarak kullanmaktan çekinmemektedir.

İhracat kontrolü, hangi mal ve hizmetlerin bir ülkeden diğerine ihraç edilebileceğini düzenleyen bir dizi ulusal politikadır. İhracat kontrol politikaları genellikle hükümetler tarafından yerel sanayilerini yabancı şirketlerin haksız rekabetinden korumak, bir ülkenin stratejik kaynaklarının elinde kalmasını sağlamak veya kritik teknolojilerin veya malzemelerin yayılmasını önlemek için kullanılır. Ticaret hadleri üzerindeki kısıtlamalar ve ihracat kontrolleri, yabancı rakipler için bir giriş engeli oluşturabilir ve bu da yerli sanayilere yabancı rakiplere göre avantaj sağlayabilir. Ayrıca ihracatçı ülkeler, ihraç edilen ürünlerin kalitesini ve güvenliğini sağlamak için ihracat kontrollerini de kullanabilir ve böylece rekabet avantajı yaratabilir.

İhracat kontrolleri, yerli sanayileri yabancı üreticilerin haksız rekabetinden korumak için de kullanılabilir. Örneğin, ihracat kontrol düzenlemeleri, belirli ithalat türlerine kısıtlamalar getirebilir ve belirli ürünlerin belirli ülkelerde satışını yasaklayabilir. Bu tür düzenlemeler, yabancı şirketlerin iç pazarda sunabilecekleri ürün türlerini sınırlayabilir ve böylece yerli firmalara fayda sağlayabilir. Ayrıca ihracat kontrol düzenlemeleri, yerli sanayilerin yabancı rekabetten korunmasını sağlamak için ihracatçı ülkeler tarafından kullanılabilir. Bazı durumlarda, ihracat kontrolleri yabancı yatırımcı türlerini ve izin verilen sermaye akışlarını sınırlayabilir, böylece yerli firmalara rekabet avantajı sağlar. İhracat kontrol politikaları, karmaşık çok taraflı anlaşmalardan tek taraflı tarifelere veya ambargolara kadar değişebilir. Her halükârda, ihracat kontrol politikalarının uluslararası ticaret üzerinde önemli bir etkisi vardır ve dolayısıyla bir şirketin küresel operasyonlarını genişletme kabiliyetine müdahale edebilir.

Özellikle ABD tarafından uygulanan ihracat kontrollerinin en büyük etkisi Amerikan yerel sanayii üreticilerine yöneliktir. İhracat lisansı gelen ürünlerin arz fazlası olarak depo, stok ve kullanım ömrü maliyetleri bir yana biriken ürünler iç piyasada gerçek değerinin altında işlem görüyor. Öte yandan ABD'nin değişken ihracat kontrol politikaları sebebiyle yabancı firmaların her an ceza veya yaptırıma maruz kalma korkusuyla Amerikan şirketleriyle iş yapmaktan çekinmelerinden dolayı şirketlerin üretimleri ihracat rakamlarına yansımıyor.

Küreselleşme ile ülkelerin tedarik alternatiflerinin artması ve iş birliği anlaşmaları sayesinde gelişen ortaklık yapılarıyla günümüzde uygulanan yaptırımlar Kıbrıs barış harekâtı sonrası uygulanan yaptırımların sonuçları kadar ağır ve uzun vadeli olmasa da sektörlere ve küresel ticarete birçok etkisi vardır. Dolayısıyla ihracat kontrollerinin etkileri küreselleşme sebebiyle ilk ortaya çıktığı dönem olan 19.yüzyıla kıyasla daha az etkisi

olmasına rağmen birçok proje ve yatırımın aksamasına ve küresel ticaret sistemine uzun vadede yüksek miktarlarda mali ve ticari zararların oluşmasına neden olmuştur.

Özellikle son dönemde gerçekleşen Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrası uygulanan yaptırımlar sonucunda veriler incelendiğinde Rus ekonomisi ve iş dünyası oldukça zarar görmüş fakat Rusya'nın alternatif kaynak ve milli rezervi sayesinde yıkıcı etki sağlanamamıştır. Fakat aksine beklenmedik bir şekilde dünya ticaretinde çip, yazılım ve otomobil krizleri gibi tedarik zincirinin aksamasından kaynaklı sorunlar yaşanmış ve bundan ABD ve AB de payını almıştır.

İhracat kontrolleri, kontrolleri uygulayan ülkeler tarafından Türk şirketlerinin mal ve hizmetlerini yurtdışında satma kabiliyetini veya satın alma yoluyla ithal edilmesini sınırlandırarak Türkiye ekonomisi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilmektedir. Bu durum çeşitli yaptırım ve ambargolarla uygulandığından etkilenen endüstrilerde gelirin azalmasına ve iş kayıplarına yol açabilir. Ayrıca, ihracat kontrolleri Türk işletmelerinin dış pazarlara ve teknolojilere erişimini zorlaştırabilir ve bu da ülkenin genel savunma sanayiinden ekonomik büyümesine kadar birçok alanda büyümenin engellenmesine etkili olmaktadır. Buna ek olarak, ihracat kontrolleri Türkiye ile bu kontrolleri uygulayan ülkeler arasındaki ilişkileri de etkileyerek potansiyel olarak ticari anlaşmazlıklara ve diplomatik gerilimlere yol açabilir ve bu açıdan elini güçsüzleştirebilir.

ITAR ve EAR gibi ABD ihracat kontrolleri açısından Türkiye, ABD'nin önemli bir savunma sanayi ortağı olduğundan ve birçok Türk şirketi savunma ile ilgili mal ve teknolojilerin üretiminde yer aldığından, bu düzenlemelerin Türkiye üzerinde önemli bir etkisi olabilmektedir. ITAR düzenlemeleri, savunmayla ilgili bazı mal ve teknolojilerin ABD'den Türkiye'ye ihracatını kısıtlayabilir, bu da Türk şirketlerinin bu ürünlere erişimini sınırlandırabilir ve bu ürünlerin entegre edildiği özgün ürünlerin takviminde önemli etkileri olacağından potansiyel olarak Türkiye'nin savunma sanayisinin büyümesini engelleyebilir. EAR düzenlemeleri ise ABD'den Türkiye'ye belirli çift kullanımlı mal ve teknolojilerin ihracatını kısıtlayabildikleri için Türk şirketlerinin bu ürünlere erişim kabiliyetini sınırlandırabilir ve potansiyel olarak Türkiye'nin teknoloji tabanlı endüstrilerinin büyümesini engelleyebilir. Özetle, ihracat kontrolleri ABD menşeli savunma ile ilgili ve çift kullanımlı mal ve teknolojilere erişim kabiliyeti üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğundan Türkiye gibi savunma ve teknolojiye dayalı sanayilerinin büyümesini engelleyebilmektedir.

4.2. Öneriler

Ülkeler güvenlik ve çıkarlarını korumak için birçok enstrümanı kullanırlar. Bunlardan biri de ihracat kontrolleridir. Söz konusu kontroller gelişmiş ülkelerde ve çoğu gelişmekte olan ülkede insan kaynağı ve teknolojik üstünlüğü korumak niyetiyle farklı yöntemlerle uygulanır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa birliği gibi teknolojik ve endüstriyel birikimi olan ve ülke ve topluluklarda bu ürünlerin satışı ve uluslararası ticarete konu olması lisans adı verilen hükümet izinlerine bağlıdır. Bu lisanslar yalnızca bir ürünü değil o ürünün üretiminde kullanılan teknoloji, know-how, araştırma ve dokümanları da kapsamaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerden size gerekli olan bir ürün, teknoloji veya teknik bilgi belirli anlaşmalarla ve lisans izinleriyle alınabilir fakat politik ve siyasi çıkarların ters düşmesi sonucunda bu ürünün kullanıldığı projenin sonlarında dahi olursa aniden bir mücbir sebeple bu ürün gönderilmeyebilir ve büyük maliyetlerle sona gelinen proje iptal edilebilir.

Dolayısıyla savunma sanayii gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'ye de sıklıkla ihracat lisansları konusunda engeller çıkarılmakta, kullanım izni verilmemekte veya verilen lisansla üretilen ürünlerin yalnızca Türkiye topraklarında kullanılması ve belirli ülkelere karşı kullanılmaması gibi çeşitli şartlar koyulmaktadır. Bu hususta lisanslı ürünün tedarikçisinde imzalanan anlaşmalar tedarikçiyi güvene alsa da satıcı ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. Bu konudaki en somut örnek olan ABD ile gerilimin neticesinde Türkiye'nin F35 programından çıkarılması sonucunda ABD yeni tedarikçi bulma, artan maliyetler ve cayma bedeli gibi birçok gelir kaybı tehlikesine rağmen bu anlaşmadan dış politika ve siyasi çıkarları doğrultusunda vazgeçmiştir. Bu noktada en doğru öneri özellikle lisans izinlerine tabi ürünlerin satın alım sözleşmelerine bu projenin iptal olması durumunda zararı giderecek miktarda cayma bedeli ödenmesi şartı eklenmesi olacaktır.

İhracat kontrolleri ve Lisanslarından doğacak yaptırım ve ambargo gibi riskleri önlemede en kilit faktör yetkin personel yetiştirmek ve mevcudu korumaktır. Dolayısıyla ihracat kontrollerini doğru tanıyan ve bu kontrollerden doğabilecek riskleri öngörebilecek tecrübeye sahip insan kaynağının oluşturulması gerekmektedir. Bu sayede ürün ve malzeme bilgisine sahip olan personeller ile alternatif kaynaklar veya çözümler üretilebilir lisans kaybı veya yaptırımlar karşısında hızlı çözüm geliştirerek gerekli önlemler alınabilir.

Ayrıca ihracat kontrolleri ve lisansları ile ilgili Amerika Birleşik Devletlerinde bulunan birçok üniversitede ihracat kontrollerine uyum ofisleri bulunmaktadır. Bu ofisler ülke içerisinde yer alan firmalarla ve hükümet organlarıyla iştirakli bir şekilde fakülte bünyesinde gerçekleştirilen akademik araştırmalar ve çalışmalarla homojen bir ekosistem

oluşturularak sektör firmaları ve yetkililerle sürekli bilgi alışverişi içerisinde. Bu durumun en önemli faydası tedarik zincirinde gerçekleşecek olası bir aksamada savunma sanayii üretiminin etkilenmemesi ve alternatif üretimler gerçekleştirebilecek durumda olmalarıdır. Aynı şekilde Türkiye açısından da savunma sanayiinde faaliyet gösteren işletmeler ile devlet kurumları arasındaki iletişim halkasına üniversitelerin de eklenmesi ile gerek akademik kaynak oluşumu gerekse olası bir ambargo veya ihracat kontrollü ürün lisanslarının askıya alınma durumlarına karşı ivedi aksiyon alınabilir.

Özellikle son dönemde yaşanan ve ABD ile Çin arasında gerçekleşen ticaret savaşlarıyla daha da derinleşen çip tedarik sorunu direk olarak ihracat kontrolleri ile ilgilidir. Bu aşamada krizin sebebi olan Çin ve ABD kendi gereksinimlerini karşılayacak miktarda çip üretirken bu krizden etkilenen gelişmekte olan ülkeler olmuştur. ABD'deki çip krizinin büyük oranda akademik çalışmalar sonucunda çözüldüğü düşünülürse özellikle küçük ve katma değerli ürünlerin üretimine daha fazla ağırlık vermek diğer parçalara yönelik uygulanabilecek lisans problemlerine karşı Türkiye'nin elini güçlendirecektir.

Yukarıda bahsedilen iyileştirmeler ve önlemler şu an için daha orta ve uzun vadeli planlar sayılabilir. Fakat özellikle işletim sistemleri, veri tabanları, simülasyonlar ve bilgi kaynakları gibi satın alınamayan ve dolayısıyla alternatif tedarikçi bulmak gibi bir durumun olmayacağı gereksinimler için ivedilikle yerli üretim stratejisi hayata geçirilmeli ve bu ürünlere yönelik potansiyel ihracat kontrolleri ve ambargoların olumsuz etkilerine karşı önlem alınmalıdır.

Ticaret sisteminin düzenlenmesine yönelik önemli bir eksik olan bilgi sistemi ekranın başta savunma sanayii firmaları olmak üzere bu hususta talep eden firmaların kullanımı için oluşturulmalıdır. Bu ekranda söz konusu kontrollerin açıklandığı ve ülke bazlı kontrollerin tanımlanarak ürün bilgilerini girmek suretiyle tabi olduğu ihracat kontrolü ve lisans şartları gösterilerek yerel üreticinin bu kontrollerin ihlallerinden doğacak olan zararlardan korunması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- 22 CFR Part 120. (2022, Mar. 23). *International Traffic in Arms Regulations: Consolidation and Restructuring of Purposes and Definitions*. Department of State: <https://www.ecfr.gov/current/title-22/chapter-I/subchapter-M/part-120?toc=1> adresinden alındı
- AA. (2020, 08 01). *Ankara to pursue policies to ensure independent defense industry*. Daily Sabah: <https://www.dailysabah.com/business/defense/ankara-to-pursue-policies-to-ensure-independent-defense-industry> adresinden alındı
- Abbey, G., & Lane, N. (2009). United States space policy: challenges and opportunities gone astray. *American Academy of Arts and Sciences*.
- Aerospace Industries Association. (2021, Eylül 15). *Aerospace Industries Association (Havacılık ve Uzay Endüstrileri Birliği) - ASD Europe*. Facts & Figures: U.S. Aerospace & Defense: <https://www.aia-aerospace.org/wp-content/uploads/2021-Facts-and-Figures-U.S.-Aerospace-and-Defense.pdf> adresinden alındı
- AG. (2022, 12 14). *Australia Group Participants*. The Australia Group: <https://www.dfat.gov.au> adresinden alındı
- Agbo, A. O. (2012). *Africa: The Glory, the Curse, the Remedy*. Snaap Press Ltd., 2.
- Agoston, G. (2019). *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*. TİMAŞ YAYINLARI.
- Akgüner, T. (1983). *1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi yayınları.
- Akgüner, T. (1983). *1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurumu*. İstanbul: Istanbul University Press.
- Alım, E. (2020). Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi: ABD Merkezli Hegemonik Bir Yapıdan Normatif Bir Yapıya Geçişin Önemi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 821-872.

- Altıparmak, S., Yetişen, A., & Kurat, T. (1964). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III. Cilt I. Kısım'a Ek Deniz Kısım (1299 - 1452) ETÜT*. Ankara: Gnk. Başk. Harb Tarihi Dairesi,.
- Ammerman, D. L. (1974). *In the Common Cause: American Response to the Coercive Acts of 1774*. New York: University Press of Virginia.
- Anon. (2022, 12 27). *Market share of the leading exporters of major weapons between 2017 and 2021, by country*. Statista: <https://www.statista.com/statistics/267131/market-share-of-the-leading-exporters-of-conventional-weapons/> adresinden alındı
- Anthony, I. (2002). Multilateral export controls. *SIPRI Yearbook 2002: Armaments, Disarmament and International Security*, 743-758.
- Aoi, T. (2016). Historical Background of Export Control Development in Selected Countries and Regions. *Mitsui & Co.,Ltd*, 46.
- ASD Europe. (2022, Eylül 28). *Turnover of the European aerospace and defense industry from 2015 to 2019, by sector*. Statista: <https://www.statista.com/statistics/638467/european-aerospace-defense-industry-sales/> adresinden alındı
- Aslan, T. (2018). İhracat kontrollerine hazır mıyız? *EY Türkiye*, 4.
- Atta, R. v. (2008). Export Controls and the U.S. Defense Industrial Base. *IDA*, 438.
- Austin III, L. J. (2022, 03 28). The Department of Defense Releases the President's Fiscal Year 2023 Defense Budget. (U. D. Defense, Röportaj Yapan)
- BAFA. (2014). *General Licenses / Global Licenses / ICP Requirements*. Washington: German Federal Office of Economics and Export Control.
- BAFA. (2019). Export Control in Science & Research. *Federal Office of Economics and Export Control (BAFA)*, 1-24.
- BAFA. (2021). BAFA. *Exportkontrolle und das BAFA*, 2-42.
- https://www.bafa.de/DE/Aussenwirtschaft/Ausfuhrkontrolle/Allgemeine_Einfuehrung/allg

emeine_einfuehrung_node.html;jsessionid=C512DBAC7E0651C7952E3514FC612329.2_
cid390 adresinden alındı

Bailes, A. (2013). The changing role of arms control in historical perspective. In: Meier O, Daase C (eds) Arms control in the 21st century: between coercion and cooperation. *Routledge*, 15-38.

Başlamışlı, M. (2020). BD'nin Türkiye'ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi. *Asia Minor Studies*, 695-712.

Bayar, F. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 25-34.

BBC. (2022, 12 14). ABD'nin Türkiye'ye yönelik CAATSA yaptırımları yürürlüğe girdi. BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56644932> adresinden alındı

Beck, M., & Craft, C. (2002). Strengthening Multilateral Export Controls. *CITS, Georgia University*, 1.

Bekmez, P. D., & Destek, A. G. (2015). Savunma Harcamalarında Dışlama Etkisinin İncelenmesi: Panel Veri Analizi . *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, Cilt:3, Sayı:2 , 91-110.

Benowitz, P. (2022, 12 04). OFAC PROHIBITED TRANSACTIONS. OFAC Sanctions Attorney Price Benowitz LLP: <https://ofaclawyer.net/prohibited-transactions/> adresinden alındı

Bergman, M. (2022). Transforming European Defense. *CSIS*, 1-10.

Berman, H. J. (1967). United States Export Controls--Past, Present, and Future. *Columbia Law Review*, 67(5), 791-890.

Beyter, T. (2020). Günümüzün Kısa Tarihi: Sanayi Devrimi ve Küreselleşme. *Öncül*, 1-4.

- Bini, A. (2007). Export control of space items: Preserving Europe's advantage. *Space Policy*, 70-72.
- Birdişli, Y. D. (2011). Ulusal güvenlik kavramının tarihsel ve dşnsel temelleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 149-169.
- Birgün, M. (2006). Avrupa Birliğinde ve Türkiye'de ifte Kullanımlı Malları İhracat Kontrolü. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1-99.
- BIS, U. (2018). *Export Control Reform Act*. Washington: Bureau Of Industry and Security.
- Bitzinger, R. (1999). "Globalization in the Post-Cold War Defense Industry: Challenges and Opportunities," in *Arming the Future: A Defense Industry for the 21st Century*, eds. Ann Markusen and Sean Costigan. Washington D.C.: Council on Foreign Relations.
- Bohlmann, U. M. (2015). Space Technology Export Controls. K.-U. Schrogl et al. (eds.), *Handbook of Space Security*, 273-289.
- Bojnec, ř. (2016). Dual-use products export multipliers with the indirect effects. *Technological Forecasting & Social Change* 102, 287-296.
- Bonarriva, J., Koscielski, M., & Wilson, E. (2009). OFFICE OF INDUSTRIES WORKING PAPER. U.S. International Trade Commission, 21.
- Booth, K. (1997). Security and Self: Reflections of a Fallen realist. *University of Minnesota Press*, 83-119.
- Buchholz, C. (2022). Where NATO Defense Expenditure Stands in 2022. *Statista*.
- Burnham, J. B. (1997). *The heavy hand of export controls* (2 b., Cilt 34). Society.
- Bykbaykal, C. I. (2014). *Kreselleşme ve Küresel ağda Medya*. İstanbul: DERİN YAYINLARI.
- CBO. (2021). *Defense outlays and forecast in the United States from 2000 to 2032*. US Congressional Budget Office.

- CCL. (2021). § 738.2 COMMERCE CONTROL LIST (CCL) STRUCTURE. *Bureau of Industry and Security* , 1-3.
- Ceyhan, M. S., & Asiloğulları, M. (2019). OECD ÜLKELERİNDE SAVUNMA HARCAMALARININ BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ. *KAPADOKYA AKADEMİK BAKIŞ*, 25-49.
- Chêne, A. d. (2017). AEO as a mandatory requirement for Export Control? *Post-Master in EU Customs Law*, 1-34.
- CIA. (1982). Central Intelligence Agency (CIA). at. *Parkhe, Ardvind; " U.S. NATIONAL SECURITY EXPORT CONTROLS: IMPLICATIONS FOR GLOBAL COMPETITIVENESS OF U.S. HIGH TECH FIRMS*, 57.
- COM. (2011). The dual-use export control system of the European Union: ensuring security and competitiveness in a changing world. *European Commission Green Paper*, 393.
- Conze, H. (1995). The DGA's (General Delegation for Ordnance) New Spots. *Military Technology*, 41.
- Cox, R. (1996). Approaches to World Order. *Cambridge University Press*, 292.
- Croddy, E. (2002). *Chemical and Biological Weapons: A Comprehensive Study for the Concerned Citizen*. Copernicus Books.
- Çınar, B. (2009). *Amerikan Savunma Sanayisi ve Çatışmaların geleceği*. Yüzyıl Dergisi.
- Da Silva, d. l., Sudreau, l. b., Marksteiner, a., & Liang, x. (2021). TRENDS IN WORLD MILITARY EXPENDITURE, 2021. *SIPRI Fact Sheet*, 1-12.
- DDTC. (2022, 12 04). *Defense Trade Controls Policy (DTCP)*. Directorate of Defense Trade Controls:
- https://www.pmdtdc.state.gov/ddtc_public?id=ddtc_kb_article_page&sys_id=47ee3b08dbc7bf0044f9ff621f9619d7 adresinden alındı

- Deborah, O. A. (1994). A Chronolgy of Missile Technology Control Regime. *The Nonproliferation Review*, 66-93.
- DefenseNews. (2022, 12 14). *Top 100 for 2022*. Defense News: <https://people.defensenews.com/top-100/> adresinden alındı
- Deloitte. (2022). *2023 aerospace and defense industry outlook*. Deloitte.
- Demir, M. (2020). SAVUNMA SANAYİNDE İŞBİRLİĞİ PROBLEMİ: KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI VE ZEYTİN DALI HAREKÂTI ÖRNEKLERİ. *İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Demir, P. D. (2022). Önsöz. *2018-2022 Savunma Sanayii Sektörel Strateji Dokümanı*, 85.
- Dicken, P. (1998). “A New Geo-economy,” in *The Global Transformations Reader*, eds. David Held and Anthony McGrew. Cambridge-UK: Polity Press.
- Dişbudak, H., & Günel, İ. (2004). Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Raporu. *Türkiye*, 11.
- Dışişleri Bakanlığı. (2022, 12 12). *Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma*. T.C. Dışişleri Bakanlığı: <https://mfa.gov.tr/silahlarin-kontrolu-ve-silahsizlanma.tr.mfa> adresinden alındı
- DoT. (1962). 265.2 RECORDS OF FOREIGN FUNDS CONTROL. *Department of the Treasury*.
- Dow Jones. (2022, 12 04). *What are the Penalties for Breaking OFAC Sanctions?* Risk & Compliance Glossary: <https://www.dowjones.com/professional/risk/glossary/sanctions/> adresinden alındı
- DUNK, F. G. (2009). A European “Equivalent” to United StatesExport Controls: European Law on theControl of International Trade in Dual-UseSpace Technologies. *Taylor & Francis Group, LLC*, 101-134.
- Dursht, K. A. (1997). Note, From Containment to Cooperation: Collective Action and the Wassenaar Arrangement. *19 Cardozo L Rev* 1079, 1113-1114.

Dünya Bankası. (2022, 12 25). *Military expenditure (% of GDP) - Türkiye*. The World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?locations=TR> adresinden alındı

Dünya Bankası. (2022, 12 16). *Military expenditure (% of GDP) - United Kingdom*. The World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?locations=GB> adresinden alındı

E.C., E. C. (2016). *Regulation of the European Parliament and of the Council setting up a Union regime for the control of exports, transfer, brokering, technical assistance and transit of dual-use items*. Brussels: EU Export Control Policy Review.

EC. (2009). Setting up a Community regime for the control of exports,. *Council Regulation (EC) No 428/2009 of 5 May 2009*, OJ L 134/1.

EC, E. (2021, 10 07). *Directive 2009/43/EC of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 simplifying terms and conditions of transfers of defence-related products within the Community*. doi:02009L0043-20211007

eCustoms. (2022, 12 01). *TRADE COMPLIANCE RESOURCES U.S. Export Penalties*.

eCustoms: https://ecustoms.com/about-us/visual_trade_compliance_resources/us_export_penalties/ adresinden alındı

Ekmekçioğlu, A. (2020). *Savaşın Virüsleri-Özel Askeri Şirketler*. Ankara: Nobel Yayın.

EUGEAs. (2021). REGULATION (EU) 2021/821 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL. *Official Journal of the European Union*, 1-206.

Fırtına, H. İ. (2018). *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922 - 1930*.

İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Flott, D., & Prizeman, K. (2013). What Can the European Union's Export Control Regime Offer? The Arms Trade Treaty and the Control of Dual-Use Goods and Technologies.

SSRN Electronic Journal, 24.

- Freyer, H. (1961). *La Época Industrial*. (B. Akarsu, & H. Batuhan, Çev.) Madrid: Instituto De Estudios Políticos.
- Gabel, M. J. (2022, August 14). European Union. *Encyclopedia Britannica*, s. 1.
- Galare, P. (2005). *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Oxford Press.
- Gallup. (2022). *Public confidence levels in the United States military from 1975 to 2022*. Gallup.
- Gansler, J. S., & Lucyshyn, W. (2013). *The Impact of Globalization on the U.S. Defense*. Monterey, CA: Naval Postgraduate School.
- Gansler, J. S. (2011). *Democracy's Arsenal: Creating a Twenty-First-Century Defense Industry*. The MIT Press.
- Gansler, J. S. (2022). The Defense-Industry Strategies of Other Nations. J. S. Gansler içinde, *Democracy's Arsenal: Creating a Twenty-first-century Defense Industry* (s. 307). CA: The MIT Press.
- GATT, U. (1939, September 1). The Import, Export and Customs Powers (Defence) Act. *Annexes to the basic document for the 1959 consultation*. United Kingdom: World Trade Organisation.
- Gerhard, M., & Creydt, M. (2011). 7. Safeguarding National Security And Foreign Policy Interests – Aspects Of Export Control Of Space Material And Technology And Remote Sensing Activities In Outer Space". In. *National Space Legislation in Europe*. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff, 189-223.
- Gestri, M. (2016). Sanctions Imposed by the European Union: Legal and Institutional Aspects. *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law*, 70-102.
- Gezgin, S. (2005). Küreselleşmenin Medya ve Toplum Üzerindeki Etkileri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, 9-11.

GFP. (2022, 12 26). *2022 Military Strength Ranking*. GLOBAL FIREPOWER 2022: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php> adresinden alındı

GFP. (2022, 12 16). *Tanker Fleet Aircraft Strength by Country (2022)*. Global Fire Power: <https://www.globalfirepower.com/aircraft-total-tanker-fleet.php> adresinden alındı

Giddens, A. (1985). *The Nation-State and Violence*. Blackwell Publishers.

Gonzalez, B. (2016). *Globalization : Economic, Political and Social*. New York: Nova Science Publishers, Inc.

Grant, J. (2002). *The sword of the Sultan: Ottoman arms imports, 1854-1914*. The Journal of Military History: 9-36.

Greenhalgh, E. (2014). *The French Army and the First World War (Armies of the Great War)*. Cambridge: Cambridge University Printing House.

Güran, P. M. (2011). The Political Economy of Privatization in Turkey: An Evaluation. *POLITICAL ECONOMY OF REGULATION IN TURKEY*, 23-50.

GWU. (2022, 15 05). *Office of Ethics, Compliance, and Risks*. The George Washington University, Washington, DC: <https://compliance.gwu.edu/export-control> adresinden alındı

Happe, N., & Wakemann-Linn, J. (1994). Military Expenditure and Arms Trade: Alternative Data Sources. *IMF Working Paper*, 69-94.

Hartley, K. (2010). Collaboration and European Defence Industrial Policy. *Defence and Peace Economics*, 19(4), 303-315.

Hayward, K. (2001). The globalisation of defence industries. *Survival*, 115-132.

Hayward, P. K. (2000). The defence aerospace industry in an age of globalisation. *The RUSI Journal*, 55-59.

Henschel, P. (2020). *German Trade Controls Familiarisation*. Ankara: MME.

Holmes, K. R. (2015). What Is National Security? *THE HERITAGE FOUNDATION*, 15-25.

- IHK. (2020, 12 10). *US-(Re-)Exportkontrolle*. IHK Region Stuttgart:
<https://www.ihk.de/stuttgart/fuer-unternehmen/international/import-export/exportkontrolle/us-re-exportkontrolle-4265022> adresinden alındı
- IIS. (2019, 08). *Turkey, the S-400 and the F-35*. Retrieved from IIS:
<https://www.iiss.org/publications/strategic-comments/2019/turkey-the-s400-and-the-f35>
- Ilchenko, O., Brusakova, O., Burchenko, Y., Yaroshenko, A., & Bagan, Y. (2021). The role of a defence industry in the system of national security: a case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues* 8(3), 438-454.
- IMF. (2022, 12 26). *Republic of Türkiye*. International Monetary Fund:
<https://imf.org/en/Countries/TUR> adresinden alındı
- İMMİB. (2019, 02 04). *Türkiye'nin İhracat Kontrol Uygulamaları*. İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri: <http://www.ihracatkontrol.org.tr/> adresinden alındı
- Inbar, E., & Zilberfarb, B. (1998). *THE POLITICS AND ECONOMICS OF DEFENCE INDUSTRIES*. LONDON AND NEW YORK: Routledge.
- İstikbal, D. (2022). Türkiye'nin Savunma Harcamaları. *Kriter Mart / Yıl 6, Sayı 66*.
- Işık, M. (2018). ABD'nin Türkiye'ye Uyguladığı Ambargolar. *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 1-4.
- Işık, Y. (2021). CAATSA sanctions are hurting Turkey's military readiness at a time when NATO can't afford it. *Middle East Institute*.
- İzci, R. (1998). Uluslararası Güvenlik ve Çevre. F. Sönmezoğlu içinde, *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar* (s. 405). İstanbul: Der Yayınları.
- Jackson, A. (1990). *Avro Aircraft since 1908, 2nd edition*. Londra: Putnam Aeronautical Books.
- Jaffer, J. (2002). Strengthening the Wassenaar export control regime. *Chicago Journal*, 519-526.

- Jasper, U. (2022). US export controls: update and help with "de minimis". *AEB*.
- Jones, S. G. (2006). The Rise of a European Defense. *Political Science Quarterly* 121:2, 241-260.
- Kadirhan, D. B. (2022). *Nükleer Düzenleme Kanunu Yayınlandı*. İstanbul: Moral Kınıkoğlu Pamukkale Kökenek Av.
- Kafesoğlu, P. D. (1982). *TÜRK MİLLÎ KÜLTÜRÜ*. İstanbul: Ötüken.
- Kalish, I. (2022). How sanctions impact Russia and the global economy. *Deloitte*.
- Kasapoğlu, D. C. (2019). STRATEGIC WEAPONS SYSTEMS IN THE TURKEY-RUSSIA-US TRIANGLE. *EDAM*, 1-9.
- Kennedy, G. (1983). *Defense Economics*. London: Gerald Duckworth Co. Ltd.
- Kennedy, G. (2022, August 23). *Britannica*. Britannica: <https://www.britannica.com/topic/defense-economics> adresinden alındı
- Kessels, D. N. (2021). Verschärfungen der US-Exportkontrolle. *Bundesverband der Deutschen Industrie e.V.* Bundesverband der Deutschen Industrie e.V.: <https://bdi.eu/artikel/news/us-exportkontrolle-und-wertschoepfungsketten0/> adresinden alındı
- Kıbaroğlu, M. (2019). On Turkey's missile defense strategy: TheFourFaces of the S-400 Deal Between Turkey and Russia. *SAM*, 16.
- Kilcrease, E. (2022, 03 07). *NOTEWORTHY: The New Russia Export Controls*. Center for a New American Security: <https://www.cnas.org/press/press-note/noteworthy-the-new-russia-export-controls> adresinden alındı
- Kirchheimer, O. (1940). Decree Powers and Constitutional Law in France under the Third Republic. *The American Political Science Review*, 1104-1123.
- Koçbulut, Ö., & Altıntaş, H. (2021). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri İçin Panel Eşik Değer Analizi. *YÖNETİM VE EKONOMİ*, 533-555.

Köker, İ., & Erem, O. (2022, 12 08). *1917: Dünyayı değiştiren devrimlerin yılı*. BBC: https://www.bbc.com/turkce/resources/idd-sh/russian_revolution_turkish adresinden alındı

Kreklewitz, M. (2014). *U.S. Export Controls: Understanding Your Obligations Practical Tips and Traps*. Toronto: Venable LLP.

Kumagai, S., Hayakawa, K., Keola, T., & Tsubota, K. (2022). *Impact of Economic Sanctions against Russia on the Global Economy Using the IDE-GSM*. IDE Policy Brief.

Lacourse, A. M. (2022). History of U.S. and Russian Export Controls. *GLOBAL FINANCIAL CRIME REVIEW*, 50-62.

Lenin, V., & Trotsky, L. (1918). *The proletarian revolution in Russia*. THE COMMUNIST PRESS.

Lohmann, D. S. (2019). Extraterritorial U.S. sanctions: only domestic courts could effectively curb the enforcement of U.S. law abroad. *Stiftung Wissenschaft und Politik - SWP-*, 8. <https://www.swp-berlin.org/publikation/extraterritorial-us-sanctions> adresinden alındı

Looney, R. (1997). Excessive Defense Expenditures and Economic Stabilization: The Case of Pakistan. *Journal of Policy Modeling*, 19(4), 381-406.

Marcusen, A., & Costigan, S. (1999). *Arming the future: A defense industry for the 21st century*. New York, NY: Council on Foreign Relations Press.

Maye, D. L. (2017). Autarky or Interdependence: U.S. vs. European Security and Defense Industries in a Globalized Market. *Journal of Strategic Security* 10, 33-47.

McLean, W., & Dwyer, J. (2015). Nuclear Deterrence, Missile Systems and the Security of Turkey in the "New" Middle East. *Insight Turkey*, 141-162.

Mesterhazy, M. v., & Maschke, A. (2022, 12 10). *Exportkontrolle in den USA*. IHK Berlin: <https://www.ihk.de/berlin/service-und-beratung/international/export/exportkontrolle-in-den-usa-2252828> adresinden alındı

- Metel, R. (1966). *Atatürk ve donanma*. Ankara: T. C. Deniz Basımevi.
- MGK. (2022, 11 27). *Diğer Ülkelerdeki Benzer Kuruluşlar*. Milli Güvenlik Kurulu: <https://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/diger-ulkelerdeki-benzer-kuruluslar> adresinden alındı
- MGK. (2022, 11 26). *MİLLÎ GÜVENLİK KURULU VE MİLLÎ GÜVENLİK KURULU GENEL SEKRETERLİĞİ HAKKINDA GENEL BİLGİ*. MİLLÎ GÜVENLİK KURULU: <https://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda> adresinden alındı
- MIT. (2022). The Export Administration Regulations - EAR. *Massachusetts Institute of Technology Office of the Vice President of the Research*, 1.
- Mitra, S., & Josling, T. (2009). Agricultural Export Restrictions. *Jadavpur University*, 1.
- Montgomery, M. (2022). The U.S. Defense Budget and Russia's War on Ukraine. *Arms Control TODAY* 52/2022, 5-9.
- MSB. (2020). *Silah İhracat Kontrol Rejimleri*. Ankara: Milli Savunma Bakanlığı.
- MTCR. (2008, 03 01). *Control*. Missile Technology Control Regime: <http://www.fas.org/nuke/control/mtcr/index.html>] adresinden alındı
- Murr, R. (1997). Privacy and Encryption in Cyberspace: First Amendment Challenges to ITAR, EAR and Their Successors. *San Diego Law Review*, 34(3), 1401-1462.
- Nacha, O. (2021). OFAC Requirements and Obligations. *Nacha*, 10.
- NATO. (2022). *Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2022)*. Brüksel: North Atlantic Treaty Organisation.
- Nau, H. R. (2009). *Perspectives on International Relations (2 nd edition)*. Washington D.C.: CQ Press.
- Nelson, R. M. (2022). The Economic Impact of Russia Sanctions. *Congress Research Service*, 1-3.

Nollen, S. D. (1987). Business Costs and Business Policy for Export Controls. *Journal of International Business Studies* , Spring, 1987, Vol. 18, No. 1, 1-18.

NPP. (2008). *Text of U.S. NSG Proposal on India*. NSG.

NSG. (2022, 12 14). *Participants*. Nuclear Suppliers Group:
<https://www.nuclearsuppliersgroup.org> adresinden alındı

OAİB. (2022, 12 12). *İhracat Kontrolleri ve İhracı Yasak, Ön İzne ve Kayda Bağlı Mallar*. Orta Anadolu İhracatçılar Birliği: <https://www.oaib.org.tr/tr/birlikler.html> adresinden alındı

OECD. (2009). Recent Trends in Export Restrictions. *TAD/TC/WP(2009)3*, 19.

OECD. (2009). Recent Trends in Export Restrictions. *The Organisation for Economic Co-operation and Development*, 3.

OECD. (2022, 16 12). *Employment rate*. OECD: <https://data.oecd.org/emp/employment-rate.htm#indicator-chart> adresinden alındı

OFAC. (2022, August 02). *Sectoral Sanctions Identifications List*. OFFICE OF FOREIGN ASSETS CONTROL: <https://www.treasury.gov/ofac/downloads/ssi/ssilist.pdf> adresinden alındı

Olçay, T. (1975). Türkiye'de Milli Harp Sanayii. *Türkiye Milli Harp Sanayii Semineri*, 100.

Orlov, V. A. (1999). Export Controls in Russia: Policies and Practices. *The Nonproliferation Review*, 139-151.

Osisanya, S. (2022). *National Security versus Global Security*. United Nations, UN: <https://www.un.org/en/chronicle/article/National-Security-versus-Global-Security> adresinden alındı

Oxford Reference. (2022, 12 21). *globalization*. Oxford Reference: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095855259> adresinden alındı

Önder, H. (2022). NATO Üyelerinin %2'lik Savunma Harcama Hedefine Yakınsamasının Sınanması . *SOSYAL BİLİMLER MESLEK YÜKSEKOKULU DERGİSİ*, 694-702.

Örnek, İ., & Işık, N. (2012). AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK SAVUNMA POLİTİKASI VE YÜK PAYLAŞIMI. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 21, Sayı 1*, 299-322.

Özgür, S. (2006). *Kitle İmha Silahları*. İstanbul: İstanbul: IQ Kultur Sanat Yayıncılık.

Panel. (1987). Balancing The National Interest U.S. National Security Export Controls and Global Economic Competition. *Panel on the Impact of National Security Controls on International Technology Transfer* (s. 135). Washington D.C.: National Academies Press.

Parkhe, A. (1992). U.S. NATIONAL SECURITY EXPORT CONTROLS: IMPLICATIONS FOR GLOBAL COMPETITIVENESS OF U.S. HIGH TECH FIRMS. *Strategic Management Journal, Vol. 13*, 47-66.

Piermartini, R. (2004). The Role of Export Taxes in the Field of Primary Commodities. *World Trade Organization*, 14.

Pranowo, B. M. (2010). Multidimensi Ketahanan Nasional. *Pustaka Alvabet*, 6.

Precedence Research. (2022). Thermal Imaging Market. *Global Industry Analysis*, 150.

PricewaterhouseCoopers. (2022). *PricewaterhouseCoopers - PwC's global aerospace and defense: Annual performance and outlook*. PWC.

Quille, G. (2004). The European Security Strategy: A Framework for EU Security. *International Peacekeeping*, 11(3), 422-438.

Raguvanshi, V. (2007). To Overhaul Defence Financing. *Defense News*, 1.

Reshetnikova, V. (2008). Valentina Reshetnikova. *1960'LARDAN BU YANA NÜKLEER SİLAHSIZLANMA ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER*, 141.

Resmi Gazete. (2020, 02 13). *NÜKLEER İHRACAT KONTROLÜ YÖNETMELİĞİ Sayı : 31038*. Ankara: Nükleer Düzenleme Kurumu . Nükleer Düzenleme Kurumundan:: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/02/20200213-3.htm> adresinden alındı

Resmi Gazete. (2020/5201). *5201 SAYILI KANUN GEREĞİNCE KONTROLE TÂBİ TUTULACAK HARP ARAÇ VE GEREÇLERİ İLE SİLAH, MÜHİMMAT VE BUNLARA AİT YEDEK PARÇALAR, ASKERİ PATLAYICI MADDELER, BUNLARA AİT TEKNOLOJİLERE İLİŞKİN LİSTE (2020 YILI KONTROLE TABİ MALZEME LİSTESİ).*

Ankara: Milli Savunma Bakanlığı.

Resmi Gazete. (2021). *ÇİFT KULLANIMLI MALZEME VE TEKNOLOJİLERE DAİR BELGELERİN ONAYLANMASINA İLİŞKİN TEBLİĞ Sayı : 31351.* Ankara: Ticaret Bakanlığı.

Resmi Gazete. (2022, 01 18). Savunma Sanayii Güvenliği Yönetmeliği.

Right Vision Media. (2022, 09 24). *Global Aerospace and Defense Industry Report 2022: Globalization & Consolidation, Revolution in the US Defense Doctrine, Privatization & Commercialization of Services, Situation in Europe.* Plus Company Updates:

<https://link.gale.com/apps/doc/A719457272/ITOF?u=baskent&sid=ebsco&xid=fcee0774>
adresinden alındı

Rofe, S. J., & Thompson, J. M. (2011). Internationalists in Isolationist times'—Theodore and Franklin Roosevelt and a Rooseveltian Maxim. *Journal of Transatlantic Studies* 9.1, 46-62.

Rogers, L. B. (1973). *Story of Nations*. New York: Rinehart and Winston.

Rosanelli, R. (2014). US Export Control Regulations Explained to the European Exporter: A Handbook. *European Studies Unit*, 1-26.

Rosstat. (2022). *Federal State Statistics Service*. Moscow: Rosstat.

Sarc, Ö. Ç. (1940). *Tanzimat ve Sanayimiz*. İstanbul: Maarif Matbaası.

SavunmaSanayiST. (2022, 03 02). *Pakistan, T-129 ATAK Helikopteri Alımını İptal Etti.*

SavunmaSanayiST: <https://www.savunmasanayist.com/pakistan-t-129-atak-helikopteri-alimini-iptal-etme-karari-aldi/> adresinden alındı

- Schreier, F., & Caparini, M. (2005). *Privatizing Security: Law, Practice and Governance of Private Military and Security Companies*. Genova: Genova Centre for the Democratic Control of Armed Forces.
- Seren, M. (2019). Osmanlı'dan Günümüze Savunma Sanayii. *Aselsan*.
- Seyoum, B. (2017). Export Controls and International Business: A Study with Special Emphasis on Dual-Use Export Controls and Their Impact on Firms in the US . *JOURNAL OF ECONOMIC ISSUES Vol. LI No. 1*, 45-69.
- Sezgin, S. (2021). Savunma Ekonomisi. F. Pirinççi, & M. Yeşiltaş içinde, *Savunma Politikalarına Giriş* (s. 93-96). İstanbul: SETA.
- Singer, P. (2021). Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry and Its Ramifications for International Security. *The MIT Press*, 186-220.
- SIPRI. (2022). *Defense expenditures of NATO countries in 2022 (in million U.S. dollars)*. Wordwide 2022.
- SIPRI. (2022, 02 21). *Size of the aerospace and defense application software market worldwide from 2019 to 2025*. Statista:
<https://www.statista.com/statistics/589993/worldwide-leading-aerospace-and-defense-software-market-size/> adresinden alındı
- SIPRI Databases. (2022, 12 25). *SIPRI Military Expenditure Database*. SIPRI:
<https://www.sipri.org/databases/milex> adresinden alındı
- Smiljanic, V. H. (2018). Sustainability of Defense Sector and Stability. *Proceedings of the 22nd International Conference*, 124-131.
- Sprenger, S. (2018, 07 11). *Turkey defiant on purchase of Russian S-400 anti-missile system*. Defense News: <https://www.defensenews.com/smr/nato-priorities/2018/07/11/turkey-defiant-on-purchase-of-russian-s-400-anti-missile-weapon/> adresinden alındı

- SSB. (2017). Savunma Sanayi Dökümanı. *Savunma Sanayi Başkanlığı*.
- SSIST. (2022, 12 25). *Savunma ve Güvenlik'e 468.7 milyar TL*. SavunmaSanayiİST : <https://www.savunmasanayist.com/savunma-ve-guvenlike-468-7-milyar-tl/> adresinden alındı
- SSM. (2011). SSM Faaliyet Raporu. SSM, 28.
- Staisch, G. (2020). Exportkontrolle – innerbetriebliche Notwendigkeit! *Haufe Akademie*.
- Statista. (2022, 12 14). *WTO Turkey Dossier*. Statista: <http://www.statista.com/statistics/255647/export-of-goods-from-turkey> adresinden alındı
- Statista Research. (2022). *Savunma harcamaları ve silah ticareti*. Sipri&Statista.
- Stein, R. (2018). The Rise of ITAR-free procurement in Europe. *BLOMSTEIN*.
- Sullivan, P. (1996). Export Controls : Conventional Arms And Dual-Use Technologies. *Strategic Forum, National Defense University, Institute for National Strategic Studies*, 1.
- Sullivan, P. (1996). Export Controls: Conventional Arms and Dual-Use Tecdnologies. *Strategic Forum*, 1.
- Şehitoğlu, Y., & Kurt, E. (2021). *Türk Savunma Sanayii Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2022, 15 25). KOLAY İHRACAT Platformu. Ankara, Söğütözü, Türkiye.
- Takacs, W. (1994). The economic impact of export controls : an application to Mongolian cashmere and Romanian wood products. *IDEAS/RePEc*, 28.
- TCCK. (2020). ÇİFT KULLANIMLI MALZEME VE TEKNOLOJİLERE DAİR BELGELERİN ONAYLANMASINA İLİŞKİN TEBLİĞ Sayı : 31273. *Resmi Gazete*.
- The Business Research Company. (2022). *Defense Global Market Report 2022*. The Business Research Company.
- Thompson, P. H. (1999). *Globalization in Question*. New York: Polity Press.

Toksabay, E., & Gumrukcu, T. (2019). Turkish defense firms set to lose billions after F-35 removal. *Reuters*.

TUSAŞ. (2022, 12 14). *İş Ortaklarımızla Geliştirilen Programlar*. Türk Havacılık ve Uzay Sanayii AŞ: <https://www.tusas.com/urunler/hava-araci-yapisallari/programlar> adresinden alındı

U.S ITC. (2009). *EXPORT CONTROLS: AN OVERVIEW OF THEIR USE, ECONOMIC EFFECTS, AND TREATMENT IN THE GLOBAL TRADING SYSTEM*. Washington: OFFICE OF INDUSTRIES U.S. INTERNATIONAL TRADE COMMISSION . OFFICE OF INDUSTRIES - U.S. INTERNATIONAL TRADE COMMISSION. adresinden alındı

U.S. BIS. (2022, 12 04). *Bureau of Industry and Security*. BIS: <https://www.bis.doc.gov/> adresinden alındı

U.S. Law. (1917, October 6). An act to define, regulate, and punish trading with the enemy, and for other purposes. *Pub. L. 65-91*. Legisworks.

U.S. State. (2022, 12 08). *The Impact Of Sanctions and Export Controls on the Russian Federation*. U.S. State: <https://www.state.gov/the-impact-of-sanctions-and-export-controls-on-the-russian-federation/> adresinden alındı

UCOP. (2022, 04 27). *Ethics, Compliance and Audit Services*. University of California: <https://www.ucop.edu/ethics-compliance-audit-services/compliance/index.html> adresinden alındı

UK Act, P. (1939, September 1). *Import, Export and Customs Powers (Defence) Act*. UK Public General Acts: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1939/69/pdfs/ukpga_19390069_en.pdf adresinden alındı

US Navy. (2022, 12 26). *US Navy Inventory*. US Navy: <https://www.navy.mil/Resources/Fact-Files/> adresinden alındı

USDT. (2022, 04 12). *Sanctions Programs and Country Information*. U.S. Department of the Treasury: <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information> adresinden alındı

USDT. (2022, 12 04). *Specially Designated Nationals And Blocked Persons List (SDN) Human Readable Lists*. U.S. DEPARTMENT OF THE TREASURY: <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/specially-designated-nationals-and-blocked-persons-list-sdn-human-readable-lists> adresinden alındı

Uzun, A. D. (2007). *SAVUNMA SANAYİ VE YENİ YAPILANMALAR*. Malatya: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

van Fenema, H. (1999). The international trade in launch services: the effects of u.s. laws, policies and practices on its development. *Leiden*, 332.

WA. (2022, 04 24). *Guidelines & Procedures, including the Initial Elements*. The Wassenaar Arrangement: <https://www.wassenaar.org/the-wassenaar-arrangement/> adresinden alındı

Yavuz, P. D. (2019). *Türklerde Savaş Strateji ve Askeri Kültür*. İstanbul: DER YAYINLARI.

Yavuz, P. D. (2021). Cumhuriyetin Türk savunma sanayisine kazandırdıkları. *Yeni Şafak*.

Yayan, V. (1997). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya’da ve Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Savunma Sanayii. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1.

Yayım, A. F. (2006). Savunma Sanayiinde Küreselleşme Biçimleri : Özel. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 1-212.

Yeşiltaş, M. (2021). Türkiye'nin Askeri ve Savunma Stratejisi: Hedefler, Destekleyici Unsurlar ve Sonuçlar. F. Pirinççi, & M. Yeşiltaş içinde, *Savunma Politikalarına Giriş* (s. 283-315). İstanbul: SETA.

- Yıldız, C. (2019). Amerika Birleşik Devletleri Ekonomik Yaptırım Rejimi: İran. *Erdem & Erdem*, 1.
- Yılmaz, E. A. (2002). 2016 YILINDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNİN GÜVENLİK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ. *DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ*, 53-71.
- Yılmaz, F. (2014). Fatih Sultan Mehmet Dönemi Toplari ve Değişen Üretim Paradigması. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 219-236.
- Yılmaz, S. (2007). 21'inci yüzyılda güvenlik alanının yeni sivil aktörleri: özel askerî şirketler ve kontratçı firmalar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 43-70.
- Yorulmaz, N. (2018). *Büyük Savaş'ın Kara Kutusu*. Kronik Kitap.
- Yukhananov, A., & Strobel, W. (2014). After Success on Iran, U.S. Treasury's Sanctions Team Faces New Challenges. *Reuters*, 1.
- Yücel, Ü. (2021). *Türk Okçuluğu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.